

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ЇСТОРІО-ПРАПИСНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Вигас

Українська Інформаційна
Служба

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 2 (575), February, 1996, Vol. XLIX

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Техн. Ред. і Адміністратор — Микола Кузів

Члени Редакційної Колегії:

*г-р А. Бегрій, проф. г-р Г. Васькович, проф. г-р С. Галамай,
ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, мгр. О. Коваль, проф. г-р В. Косик,
проф. г-р О. Кушпет, Л. Наконечний, інж. В. Олесків,
мгр. Слава Стецько, проф. г-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.*

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Тел.: 0171 607 6266

Факс: 0171 607 6737

*Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди
відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1996 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	90 дол.	50 дол.	8 дол.
Австрія	780 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 45 дол.	25 дол.	4.50 дол.
Бельгія	2300 б. фр.	1250 б. фр.	250 б. фр.
Вел. Британія	ф. 35.00	ф. 20.00	ф. 3.50
Канада	90 дол.	50 дол.	8 дол.
США	80 дол.	45 дол.	7.50 дол.
Німеччина	140 н. м.	75 н. м.	12 н. м.
Франція	400 фр.	200 фр.	35 фр.
Швеція	500 кор.	250 кор.	45 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

*Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на
адреси наших Заступників, на стор. 3-ій обкладинки.*

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

ГУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2 (575)

ЛЮТИЙ, 1996

Річник XLIX

Зміст II-ої книжки

Президент України в столиці З'єднаного Королівства

— ЗУСТРІЧ З ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ В ЛОНДОНІ (репортаж)	131
— ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ Д-Р ЛЮБОМИРА МАЗУРА	133
— ВИСТУП ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КУЧМИ НА ЗУСТРІЧІ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ	136
— ПРОМОВА ЛЬОРДА МЕРА ОЛДЕРМАНА ДЖОНА ЧЕЛСТРІ НА МУНІЦИПАЛЬНОМУ ОБІДІ В ЧЕСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ І ПАНІ КУЧМИ	143
— ПРОМОВА ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ НА МУНІЦИПАЛЬНОМУ ОБІДІ	145

До питань державного будівництва

В. Кульчицький-Гут: ЕКОЛОГІЯ, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА І УКРАЇНА	150
Віра Юцевич: ПІДСУМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В 1995 РОЦІ	159
Ярослав Каричак: ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА ЗАКАРПАТТІ (Проблеми політичного русинства)	162
М. Ольгович: МАЛОРОСІЙСЬКЕ РУСОТЯПСТВО	168
Наталка Прудка: ДО ПОДІЙ НА ПОЛІ ГОСПОДАРЧО-ЕКОНОМІЧНОМУ І СОЦІАЛЬНОМУ В УКРАЇНІ	170
Едіт Богацька: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	175
Ярослав Шургот: ХРАМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ	184

Присвяти

Д-р Блянка Єржабкова: У СТОЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО (1895–1980)	186
Микола Дубас: «ЗАСУМУЙ, ТРЕМБИТО»	192
Святослав Караванський: З БОГОМ В СЕРЦІ	194

Література, мистецтво

Яр Славутич: ІЧКЕРІЯ — ВОЖДЮК З ЛАПАМИ ВЕДМЕДЯ	196
АСЛАНКА	196
ЖІНОЧА ПІСНЯ	197
ДУМА БАСАЯ	198
ПРОСЛАВА	199
Ольга Петрова: ЧАРІВНЕ СВЯТО ЖИТТЯ	200

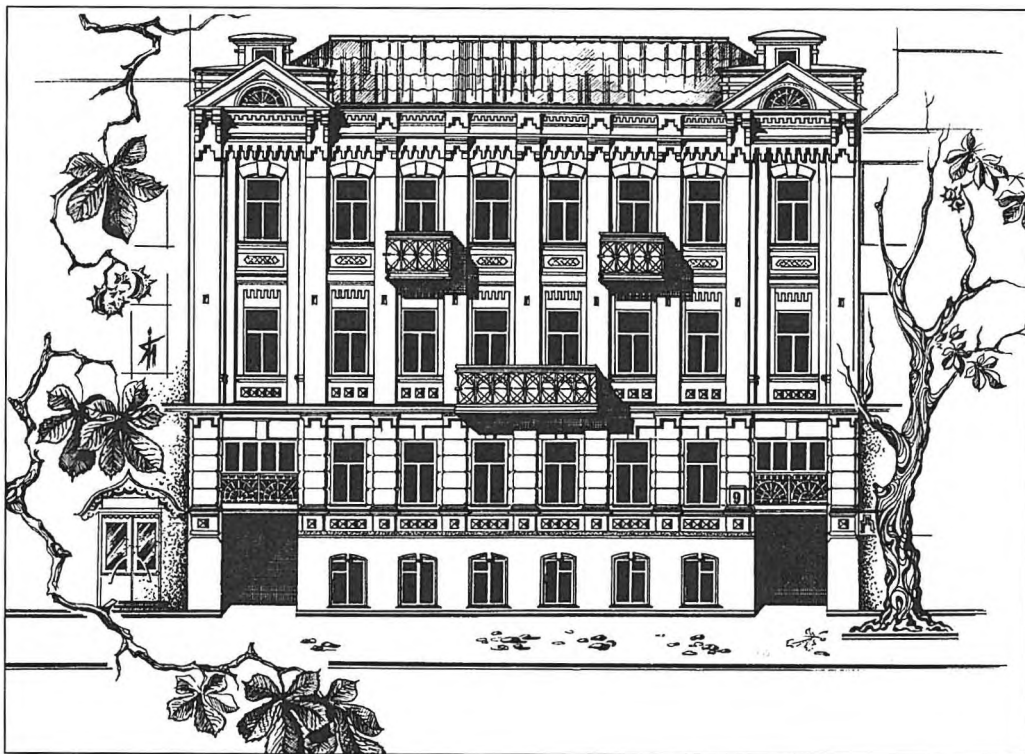
Наука, дослідни

Людмила Конотоп: ПРОБЛЕМА ЖИТТЯ ТА СМЕРТИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ	207
Марія Якібчук-Боринська: ЖИТТЄВИЙ ПОДВИГ ЯРОСЛАВА ЛЕСІВА	218
Федір Погребенник: ГУЦУЛЬСЬКИЙ СВІТ У ТВОРЧОСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА	233
Юрій Бойко-Блохин: 50-ЛІТТЯ УАПЦ У НІМЕЧЧИНІ	238
Ярослав Пришляк: ТВОРЕЦЬ НОВОЇ ЕПОХИ (сп. п. Я. Б. Рудницький)	244

Огляди, рецензії

Володимир Жила: ІСПОВІДНИК ВІРИ — ЙОСИФ СЛІПІЙ	249
Теодор Терен-Юськів: НОВА АНГЛОМОВНА КНИЖКА	253
А. Л. і О. Я.: ГЛЯДАЧІ В КИСВІ ЗАХОПЛЕНІ ФІЛЬМОМ ПРО БАНДЕРУ	255

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ім. СТЕПАНА БАНДЕРИ
Київ

ЗУСТРІЧ З ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ В ЛОНДОНІ

(УЦІС) У вівторок, 12 грудня 1995 року, до Лондону прибув із офіційною візитом Президент України Леонід Кучма в супроводі міністра заграничних справ Геннадія Удовенка, голови президентської адміністрації п. Дмитра Табачника, дорадника Президента по справам національної безпеки п. Володимира Горбуліна, віце-прем'єр-міністра Віктора Пинзеника, представника України в Європейській унії п. Ігора Мілюкова, міністра заграничних економічних зв'язків і торгівлі п. Сергія Осики, міністра енергетики і електрифікації п. Олексія Шеберстова, голови протоколу п. Георгія Чернявського, речника Президента п. Дмитра Маркова і голови відділення безпеки п. Юрія Таберка. З Президентом прибула також його дружина п-ні Людмила.

Крім названих прибули разом з Президентом численні репортери, члени особистої охорони Президента, а також Іван Драч, голова Всесвітньої Української Координаційної Ради, а тепер теж і голова Конгресу української інтелігенції. Президента супроводив увесь час Посол України у Великій Британії академік Сергій Комісаренко. З британської сторони супроводили та опікувалися Президентом і його почетом члени урядового гостинного супроводу — п-ні Памеля Рідлер і офіцери британського летунства: командор Томмі Коді, командор Макс Гайгстон, командор Пітер Ансті і капітан Пал Грай. На лондонському аеропорті зустріли Президента і його почет у вівторок пополудні лорд Лукас і представник британського державного секретаря заграничних справ та Коммонвелту сер Джон Бірч. Після привітання Президент і його почет переїхали до Гайд Парк готелю на вулиці Knightsbridge.

У вечірніх годинах відбулась зустріч Президента з українським громадянством у модерній залі Мерії лондонської ділянки Кенсінгтону і Челсі. О год. 7.30 увечорі Президент зустрівся з представниками українського організованого життя та запрошеними гостями в окремій кімнаті згаданої Мерії. Там його привітав Посол України академік Сергій Комісаренко і представив голів громадських організацій, а вони в свою чергу представляли Президентові членів своїх Рад та Головних Управ. Були представлені Преосв. Владика Михайл Кучмяк, ЧНІ, о. д-р Степан Орач, о. Йосафат Лещишин, о. Іван Білик, ЧНІ, о. митрат Микола Матичак, о. Ярослав Рій, о. протопресвітер Михайло Хуторний, о. протопресвітер Михайло Галиця, голова Союзу Українців у Великій Британії д-р Любомир Мазур, майор д-р Святомир М. Фостун. З черги Посол України представив Президентові ред. Михайла Добрянського, проф. д-р Олега Островського, інж. Василя Олеськіва, ред. Іллю Дмитрова, мгра Константина Зеленка, проф. д-ра Петра Цимбалістого, п. Стефана Терлецького, мгра Романа Кравця, мгра Юрія Єнкалу, пполк. Івана Горобця, маестра Володимира Луціва, п. Миколу Сидоренка, п. Івана Довгоп'ята, п. Сергія Маренка, п. Богдана Марченка, д-ра Ю. Кривавича та інших.

Подарунки (книжки) піднесли Президентові — голова Організації Українських Жінок пані Леся Дяківська, майор д-р Святомир М. Фостун, ред. Михайло Добрянський, а проф. д-р Олег Островський подарував Президентові портрети власноручної роботи та картини.

Опісля всі перейшли до великої концертної залі Мерії, де на Президента терпеливо ждало численно зібране громадянство з різних місцевостей Великої Британії, навіть із далеких міст, що приїхало автобусами на цю історичну зустріч з главою Української Держави. Згадана зустріч збирала понад 800 учасників. Її відкрив коротким вступним привітальним словом Посол академік Сергій Комісаренко, а опісля діти Школи українознавства Лондонського Відділу СУБ привітали Президента. Наталя Цяприна піднесла Президентові хліб і сіль, а сумівці вручили китицю квітів. Президент був видимо зворушений таким вітанням, подякував дітям і взяв на руки маленьку Євфросину Климчук. Привітання Президента продовжив лондонський хор «Промінь» (з участю хористів із хору «Дніпро»), під диригуванням п-ні Вікторії Логінов, дружини консула України, що проспівав грімке многоліття в пошану Президентові.

З черги Посол України попросив до привітального слова голову Союзу Українців у Великій Британії д-ра Любомира Мазура, який виступив з уважно опрацьованим словом, що його друкуємо окремо. Після нього привітальне слово сказав голова Об'єднання Українців у Вел. Британії п. Остап Чуйко, а теж промовляв п. Стефан Терлецький, кол. член британського парламенту.

Після цих привітань Посол України попросив до слова Президента України, який в першу чергу привітав українську громаду у Великій Британії, висловлюючи їй признання за збереження її ідентичности та за духову підтримку і сприяння українському народові в його змаганнях за усамотійнення. Президент наголосив, що Україна, незважаючи на труднощі та існуючу економічну кризу, все-таки прокладає собі шлях в Європу та крокує до кращого свого завтрашнього дня. Є вже поважні успіхи в заграничній політиці і є поступ з реформами. Все це вимагає часу, виваженого підходу до реалізації різних часто дуже складних питань і проблем будівництва багатогранного державного життя, що його треба двигати спільно всім — і народові в Україні, і на поселеннях. Виступ Президента часто переривали грімкі оплески. Запевнивши присутніх, що він буде стояти на сторожі всестороннього розвитку Української Держави і дбатиме про її добро, Президент подякував усім за увагу до його слів і словами «Слава Україні!» закінчив свою промову.

Могутньо прозвучало «Боже Великий Єдиний!» у виконанні хору «Промінь», і на тому закінчилась ця історична зустріч українського громадянства з Президентом України.

У середу, 13 грудня, Президент України відвідав історичний заповідник — Tower of London — де зустрівся з адміністратором заповідника майор-генералом Джофрієм Фільдом, відвідав Вестмінстерське абатство і поклав вінок на гробі невідомого воїна. Пополудні Президент відвідав британське Міністерство заграничних справ, відбув зустріч з прем'єр-міністром Джоном Мейджером, який приймав Президента обідом. Пополудні Президент відвідав головний осідок Європейського Банку

Реконструкції та розвитку і там відбулась зустріч з президентом цього банку п. Жаком де Ляросієр. О год. 5.15 Президент дав інтерв'ю телевізійній станції ББС, а ввечері відбулось прийняття в Мансіон Гавз у честь Президента, що його пригостила корпорація міста Лондону. Там Президента вітав лорд-мер міста старого Лондону*. З української сторони учасниками цього прийняття були, крім осіб із президентського почту і Посольства України — Преосв. Владика Михаїл Кучмяк, ЧНІ, о. протопресвітер Михайло Галиця, о. д-р Степан Орач, д-р Любомир Мазур — голова Союзу Українців у Вел. Британії, п. Федір Курляк — ген. секретар Союзу, п. Остап Чуйко — голова Об'єднання Українців у Вел. Британії, інж. Василь Олеськів із дружиною, п. Стефан Терлецький, мгр Юрій Єнкала з дружиною, адв. Адріян Єнкала і п. Юрій Турів.

У четвер, 14 грудня, Президент провів розмови з лідерами британської урядової опозиції, зустрівся з головою Британсько-Української парламентської групи п. Джоном Вілкінсоном і членами тієї групи, був на авдієнції у королеви Єлисавети II, а після обіду, що ним британський уряд пригостив нашого Президента, він зустрівся з міністром оборони Британії п. Майкелом Портільо, відвідав Іноземну пресову асоціацію, де його зустрів її президент Ганс Йоакім Ворбке, і там була проведена пресо-ва конференція.

У надвечірніх годинах Президент поклав вінок до стіп пам'ятника св. Володимирові біля будинку філії УКУ та оглянув будинок, що його купує український уряд для Посольства України у Великій Британії. Цей будинок розположений на тій самій вулиці, що й Філія УКУ.

Звідтіля Президент від'їхав зі своїм почтом до аеропорту, де його попрощав представник державного секретаря заграничних справ сер Джон Бірч. О год. 5.45 пополудні Президент відлетів до Києва. ■

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ Д-РА ЛЮБОМИРА МАЗУРА

Високодостойний Пане Президенте!

Від імені всіх присутніх дякую Українському Посольству в Лондоні за влаштування цієї зустрічі з Вами та за змогу висловити це привітальне слово.

Сьогодні увечері ми, українці, поселені в гостинному З'єднаному Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії, маємо нагоду пережити незвичні хвилини в нашій історії — вітати серед нас Президента вільної, незалежної України. України, держави, яка вже не є складовою частиною СРСР, а вітшається повною свободою, держави, яку визнають більшість країн світу. України, яка вже є членом Ради Європи і вагу якої в політичних і торговельних колах світу оцінюється дуже високо. України, в якій запев-

* City of London.

нені всі свободи громадян Української держави, з особливим забезпеченням свобод національних меншин, проживаючих на українській землі.

Більшість українців, які зібралися сьогодні вітати Вас, Пане Президенте, це перші поселенці цієї гостинної країни, які 50 років тому, не бажаючи вернути до поневоленої України, знайшли тут притулок, працю, а понад усе — свободу бути вільними людьми.

Збережена ними любов до своєї батьківщини—України, до усього рідного, не дозволила їм загубитись у чужому, хоч і прихильному оточенні, а залишилися вони собою — українцями, які зберегли й плекали свою мову, віру, культуру, звичаї і традиції.

Будучи свідомими своїх завдань і обов'язків перед поневоленою, хоч нескореною Україною, серед невідрадних життєвих умовин і тяжкої праці на хліб насущний, користуючись правами вільних людей, вони зорганізувалися в Союз Українців у Великій Британії (СУБ), який з початком наступного року відзначатиме свій Золотий Ювілей — 50-річчя організованого суспільно-громадського життя в цій країні. Далі почалась розбудова церковного життя, придбання громадських домів, розбудова шкільництва, друкування у своїй друкарні українських книжок, журналів, часопису, а навіть і встановлення своєї торгівлі. Рівночасно не забулось і про потребу інформувати наших британських господарів про Україну, для яких видається від 1954 року англомовний кварталний журнал «Український огляд» — «The Ukrainian Review».

Особливий наголос поставлено на виховання молодих поколінь в українському дусі, на передання їм любови, знання і пошани до усього, що українське. Обізнаність українською історією від найдавніших часів вселяло в молоді українські серця гордість за своїх великих князів, гетьманів; у найновіших часах останньої війни — гордість за підпільну й повстанську боротьбу, а далі за спротив шести- й семидесятників, в обороні яких вони з року в рік масово пікетували за їх звільнення перед советським посольством тут у Лондоні.

Наше третє покоління — це сьогоднішні учні шкіл українознавства, які з гордістю слухають розповідей своїх дідів і батьків про Україну, про її боротьбу за свободу, яка ось, на їхніх очах, чотири роки тому вона кристалізувалась, коли стала вільною, самостійною державою. Для них, це вже не казкова, далека країна, але держава на карті світу, про яку пишуть у часописах, говорять по радіо і телебаченні, про яку можна прочитати в енциклопедіях, а представників якої вітають урядові чинники, і Президента якої вітають президент США і Королева З'єднаного Королівства.

Сьогодні, Пане Президенте, українці з'їхались з усіх усюдів Великої Британії, щоб бути свідками небуденної події у їхньому житті — побачити й почути Президента вільної, самостійної України. Вони приїхали тут, щоб нав'язати з Вами живий контакт, щоб постало краще розуміння між нами, щоб Ваше й наші серця бились в одному ритмі спільних зусиль і праці для розбудови й закріплення спільної нам Української Держави.

Пане Президенте, в нас зрджуються різні питання, про які нам важко не згадати тому, що вони тривожать не лише нас тут, але всю нашу

українську спільноту в західній діаспорі. Про них ми часто й дуже оперативно довідуємось з Всесвітньої Служби «Радіо Україна», передачі якої особливо заслуговують і потребують забезпечення справнішим обладнанням. Пане Президенте, ми затривожені явною і безкарною антидержавною дією російських шовіністів і комуністів, які прагнуть відродження російської імперії; ми затривожені намаганням деяких чинників, щоб продовжувати процес російщення в Україні; ми затривожені занепадом української культури й освіти, про що стверджував нещодавній Конгрес української інтелігенції; ми затривожені безупинним розкраданням українського майна і наживою небагатьох коштом зубожіння українського населення; ми затривожені тим, з якою ворожістю і ненавистю українські органи правопорядку поставились до горем опечаленої, жалібної громади, яка відправляла свого духовного батька Патріярха Володимира на місце вічного спочинку; ми затривожені всескладнішим життям української національної меншини в тих державах, які сусідять з Україною, уряди яких небезпечно граються концепцією «політичного русизму» на шкоду розвитку українського національного питання в їхніх державах; ми затривожені життям наших братів і сестер українців, які живуть у тих державах, у яких права української меншини взагалі захищені; ми затривожені браком ясності у визнанні громадянства усім тим, які понад 50 років чекали можливості його одержати, залишаючись на статусі бездержавних людей. А пона усе нас особливо болить, що влада незалежної України досі не визнала визвольної боротьби Української Повстанської Армії і не зрівняла її учасників у правах з іншими збройними формаціями України.

Пане Президенте! Вітаючи Вас з нагоди Ваших перших відвідин З'єднаного Королівства, почуваюсь до упривілейованого обов'язку привітати Вас від імені Світового Українського Державницького Фронту, Європейського Конгресу Українців і зорганізованої громадськості, на чолі з Союзом Українців у Великій Британії, якого маю шану й честь очолювати, від Керівних і Виконавчих органів Ради, Президії Ради й Головної Управи, Секцій, Відділів, Осередків, корпоративного й фізичного членства, від цілого Союзу, який є найбільшою українською суспільно-громадською установою в Західній Європі.

Бажаємо Вам, Пане Президенте, успішного й щасливого побуту заповненої діловими справами дводенної програми, приємних зустрічей і ділових нарад та скорого повороту знову до нас, надіємось, на дещо довший час.

Знаючи Вашу позитивну настанову щодо схвалення та запровадження в життя нової Конституції України, бажаємо Вам, Пане Президенте, стати отим Шевченковим «Вашінгтоном, з новим і праведним законом», щоб український народ, об'єднаний великою національною ідеєю, міг добитися самих вершин культурного й економічного розвитку.

Слава Україні!

Щастя Вам Боже у Ваших змаганнях!

На многая літа пане Президенте!

ВИСТУП ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л. Д. КУЧМИ НА ЗУСТРІЧІ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ

(12 грудня 1995 р.; 19.30 — 20.30, Лондон, Кенсінгтонська ратуша)

Шановні Пані і Панове,
Дорогі Брати і Сестри!

Мені дуже приємно сьогодні зустрітися з вами у Лондоні.

Хочу наголосити, що наша незалежна держава без підтримки світового співтовариства, насамперед міжнародного українства, не зможе повнокровно розвиватися. Керівники Української держави, хоч би де були, обов'язково зустрічаються з представниками українських громад за межами України. Ця добра традиція взаємно наснажує і збагачує духово, сприяє кращому й глибшому вивченню країни перебування.

Користуючись нагодою, насамперед хотів би привітати у ваших особах майже 30-тисячну українську громаду Великої Британії. Тих, хто не забуває про свою історичну Батьківщину, плекає українські традиції, прагне зберегти нашу рідну мову, культуру, пісні для наступних поколінь українців у країні туманного Альбіону, намагається прищепити своїм дітям і внукам любов і повагу до української національної ідеї.

Вас всіх, звісно, цікавить сучасна економічна та політична ситуація в Україні.

Моя точка зору на набуте та втрати за роки незалежності відображена в доповіді, присвяченій четвертій річниці нашої держави. В цій доповіді викладено принципової ваги висновок: точку історичного повороту зроблено і в якому б річизі не пішов розвиток України в найближчому майбутньому, повернення назад вже не буде.

Важливість осмислення сучасних суспільних процесів в Україні диктується тим, що такого перехідного періоду, який ми нині переживаємо, світова практика не знає, а відтак — не було й немає досвіду його проходження. Предметом нашої спільної зацікавленості має бути становлення України як цивілізованої держави, що виникла і формується в інтересах своїх громадян, сприяє зміцненню міжнародної стабільності.

Ми маємо віддати належне позитивним надбанням, які здобуті в перші роки незалежності. Почавши формувати політико-правові основи державності ще перебуваючи в складі Советського Союзу, в умовах гострої внутрішньої конфронтації, Україна завершила цей процес абсолютно легітимним шляхом, без силових зіткнень та небезпечних конфліктів з колишнім союзним центром. Україна здобула незалежність без крові та людських жертв. Цей факт має неоціненне значення.

Саме в цей період було визначено курс на формування ринкової моделі української економіки та закладалися підвалини демократичної політичної системи і громадянського суспільства. Ми ще далекі від завершення цього процесу, але Україна з перших днів свого існування невинно рухається саме в цьому напрямку. Здійснивши мирний і демо-

кратичний перехід влади в ході парламентських і президентських виборів у 1991 році, Україна значно пришвидшила свій політичний розвиток.

Україна постала на міжнародній арені як миролюбна держава, продемонструвала готовність дотримуватися цивілізованих норм поведінки у світовому співтоваристві, гарантувати загальновизнані права і свободи своїм громадянам. Водночас Україна рішуче виступає проти будь-яких виявів політики тиску, імперських амбіцій і диктату в міжнародних відносинах. Таким чином, стратегічні засади розвитку України були визначені загалом правильно.

Разом з тим перші роки незалежності увійдуть у нашу історію і як період втрачених можливостей, суттєвих помилок і невизначених рішень, необґрунтованих декларацій. Системна криза, яка дісталася в спадщину від Советського Союзу, не була локалізована. Суспільство об'єктивно вимагало нових імпульсів для свого розвитку та нових сил, адекватних владному велінню часу. Саме на такому своєрідному етапі відбулося рік тому оновлення вищої та місцевої державної влади України.

У жовтні минулого року нами була проголошена нова економічна політика, якою були визначені пріоритети внутрішнього та зовнішнього курсу держави. Нова стратегія одержала підтримку парламенту, суспільства в цілому. Проте здійснювати її доводиться в принципово інших, значно складніших суспільно-політичних умовах. Подальша розбудова державної влади здатна забезпечити ефективну, цивілізовану керованість усіма суспільними процесами, гарантувати права, свободи, високий рівень життя своїм громадянам.

Фактично на четвертому році незалежності здійснено другий етап державно-правової реформи. У 1990–91 роках Україна позбавилася останніх формально-правових ознак тоталітарної держави у вигляді партійних інституцій, які здійснювали державні повноваження, заснувала власну національну державну систему.

Укладенням Конституційної угоди у цьому році фактично демонтується недієздатна форма організації державної влади через ради. Практичного змісту набуває ідея створення в Україні президентсько-парламентської республіки. Суворе дотримання Конституційного договору — одна із визначальних на сьогодні гарантій утримання стабільності суспільства.

Найважливішим нашим пріоритетом є і залишається збереження громадянського миру, суспільного спокою та міжнаціональної злагоди в Україні, забезпечення територіальної цілісності та непорушності кордонів нашої держави. Важливе значення для підтримання стабільності в державі має нормалізація ситуації в Криму. Вирішальним моментом цього стали виважений діалог з різними політичними силами та владними інституціями півострова, соціально-економічна допомога, узгодженість дій Президента та Верховної Ради.

Торкаючись зовнішньополітичної діяльності України, хотів би зазначити, що спокійний і демократичний розвиток у нашій державі не міг не відобразитися на її сприйнятті з боку світового співтовариства. Сьогодні Україна остаточно утвердилася як шанований учасник міжнародних відносин, надійний партнер, який, виходячи з національних інтересів, розвиває свою політику на засадах загальновизнаних принципів і норм

міжнародного права, поважливого ставлення до інших держав. Свідченням зростання міжнародного авторитету України став її недавній вступ до Ради Європи.

Для незворотнього утвердження незалежності України, становлення якісно нової системи суспільних відносин вирішальне значення мають глибинні економічні реформи. Для їх реалізації політика Держави спрямовується на вирішення трьох стратегічних завдань:

- створення усіх необхідних економічних інституцій, які складають цілісну національну економіку, здатну забезпечити матеріальний добробут нації, реальну незалежність держави;

- прискорення радикального оновлення національної економіки і побудова ринкової, соціально-орієнтованої її моделі;

- подолання руйнівних кризових процесів, що загрожують національній безпеці, підривають підвалини її незалежності.

Нині ми можемо належно оцінити суттєве просування вперед на шляху до завершення формування національної ринкової економіки, як функціональної цілісної системи, маємо підстави констатувати реальність основ такої системи. Визначальними чинниками її утвердження є:

- по-перше, формування національної грошової, кредитної, валютної, фінансової, банківської, цінової та митної систем. Впродовж останнього року завершено в основному створення розгалуженої інфраструктури приватизації, забезпечення незворотності цього процесу;

- по-друге, досягнуто суттєвих зрушень у становленні національного ринку. В останнє півріччя нові імпульси дістав розвиток фондового ринку, ринок цінних паперів держави. Чіткої визначеності набув національний валютний ринок. Вирішено комплекс складних питань, пов'язаних із започаткуванням діяльності Української аграрної біржі, формуванням конче важливого для національної економіки ринку землі;

- по-третє, завершився в основному процес початкового нагромадження та становлення національного капіталу, конкурентноздатних підприємницьких структур. Намітилась позитивна тенденція до повернення із-за кордону національного капіталу, який впливається в розбудову української економіки. Він, за оцінками експертів, перевищує 500 млн. доларів. Це суттєве підтвердження перспективності економічних перетворень в Україні;

- по-четверте, утверджується розгалужена інфраструктура зовнішньо-економічних зв'язків України. Відбувається швидка інтеграція нашої економіки у світовий економічний простір.

Найближчим часом з метою закріплення досягнутих результатів та переходу до наступного етапу перебудови економічного механізму України передбачена перебудова фінансової системи відповідно до нових реалій економічного життя. Особливе значення має налагодження тісного співробітництва України з міжнародними фінансовими інституціями і, насамперед, з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку. Сьогодні Україна здійснює економічні зв'язки з понад 130 країнами світу. Зовнішньоторговельний обіг першого півріччя цього року перевищив 11 млрд. доларів, що на 14 відсотків більше у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

При цьому хотів би зупинити увагу на заходах по сприянню національним товаровиробникам експортної продукції, а також паралельному заохоченню іноземних інвесторів.

Водночас хочу сказати досить чітко, що Україна не просить допомоги, а готова до розвитку плідної, взаємовигідної співпраці з іншими державами в усіх сферах. Для цього в неї є достатній інтелектуальний та виробничий потенціал.

Характеризуючи процеси в соціальній сфері, слід відзначити, що тут досягнуто певних зрушень. Міжнаціональний мир та міжетнічна злагода в Україні є свідченням того, що ми дотримуємося вірних орієнтирів у такій надзвичайно важливій і делікатній сфері, як національна політика держави. Суть її можна визначити коротко так: Україна — земля і мати всіх етносів, які проживають на її території, Вітчизна для усіх її громадян. Міжнаціональна злагода, яка панує сьогодні в країні, свідчить про те, що українському народові є чужими конфлікти на національному ґрунті, тому сьогодні для України є актуальним збереження та розвиток своєї самобутності, національної ідентичності, духового і культурного відродження народу. Інакше духова інфляція дорого коштуватиме нам і нашим нащадкам. Ми засуджуємо будь-який вияв національної нетерпимости, надаємо особливої уваги врегулюванню релігійної ситуації, наполегливо втілюємо в життя оголошення 1995–2000 років періодом миру і загальнонаціонального єднання.

Держава схвально ставиться до ідеї об'єднання православ'я, готова здійснювати посередницькі функції, якщо на це буде згода усіх православних Церков в Україні. Але я хочу підкреслити, що повернення до практики підтримки державними органами одних, і обмеження можливостей інших релігійних громад, втручання в їх внутрішнє життя, втягування у відповідні суперечки з метою отримання переваги будь-якою із сторін — не буде. Виконавча влада забезпечуватиме рівне ставлення до всіх релігійних об'єднань, суворо дотримуючись чинного законодавства, а також не допустить використання силових засобів у вирішенні міжконфесійних протиріч.

Ще один принциповий аспект гуманітарної політики держави — це ставлення до ідеалів і цінностей минулого. Серед них — чимало таких, які не виправдали себе, не витримали випробування часом. Разом з тим ми не можемо бездумно відкидати минуле. Глибока повага до першовитоків, до власних коренів, до діянь дідів та батьків, до отчих могил, любов до рідної землі, прагнення творити добро в ім'я народу та держави — це ті складові патріотизму, які вкрай необхідні сьогодні для будівництва нової України. Його животворне джерело для нинішніх і прийдешніх поколінь — у нашій багатющій історії, славетних іменах, які складають гордість народу, уособлюють собою Україну, тому що, як відомо, без минулого немає майбутнього. Ми маємо тисячолітню історію. У нас була могутня держава Київська Русь, були славні князі, пізніше — гетьмани. Наш народ віками боровся за свою незалежність. В XVII столітті національно-визвольну боротьбу очолив гетьман Богдан Хмельницький — перший державотворець України, 400-річчя від дня народження, якого ми відзначаємо цього року як наше загальнодержавне свято. До

цього ювілею заснована нагорода Президента України «Орден Богдана Хмельницького».

Нам вдалося зберегти величезні культурні надбання, цей неоцінений скарб, у який вкладено душу багатьох поколінь, тисяч талановитих митців. Унікальні музейні зібрання, бібліотечні фонди, самотутні творчі колективи, система мистецької освіти, безцінні твори народних майстрів відомі далеко за межами нашої країни. Наша земля дала світові прославлених композиторів Артемія Веделя, Максима Березовського, відомого поета і філософа Григорія Сковороду, геніальних письменників Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку. Чарує світ українська духовна музика та народня пісня. Наш народ створив понад 300 тисяч пісень та історичних дум, які майстерно виконували гомери України — кобзарі. А цього літа в Києві гастролював український хор «Гомін» з Манчестеру, де мешкає багаточисельна українська громада.

Україна переживе економічні негаразди, тим більше, що бачила й не таке. Але ми не вистоїмо і не ствердимося як народ і держава, коли допустимо руїну душі людської, здамо свою духову фортецю і втратимо наші моральні засади.

Отже Україна є, вона динамічно формує свою державність, розширює і збагачує свої зовнішньополітичні зв'язки, активізує міжнародні контакти у різних сферах. У світі склалося доброзичливе ставлення до неї. Утвердився міжнародний імідж України як стабільного і передбачуваного партнера з виваженою, прогнозованою політикою. З третьої спроби Україна як держава відбулася. І Україна буде!

Користуючись нагодою, хотів би висловити подяку керівництву українських організацій у Великій Британії, всім українцям у цій країні за підтримку України у визначальний час її державотворення. Українську громаду в будь-якій країні ми розглядаємо як серйозний чинник у сприянні розвитку дружніх взаємин з кожною державою, на території якої проживають громадяни українського походження, як допоміжну силу у відродженні України, утвердженні її політичної та економічної незалежності.

Говорячи про можливі шляхи подальшої взаємодії між Україною та українством Великої Британії, хотів би висловити сподівання на активізацію ваших зусиль у напрямку просування і відстоювання інтересів України у відповідних державних структурах Великої Британії.

Як мене інформували, молодше й середнє покоління української громади у Великій Британії — це освічені люди, які володіють престижними професіями, обіймають помітні посади в найрізноманітніших галузях науки, комерції, культури.

Українська діаспора у Великій Британії могла б, як мені видається, значною мірою сприяти збереженню національно-культурної самобутності українців, які проживають сьогодні за межами України на теренах колишнього СРСР. Українські громади східного зарубіжжя нині перебувають у складній економічній ситуації і, безумовно, потребують конкретної дійової підтримки. При цьому неурядовий характер такої діяльності значно розширює можливості її ефективності. Ми належимо до одного кореня і цього достатньо, щоб допомагати одне одному.

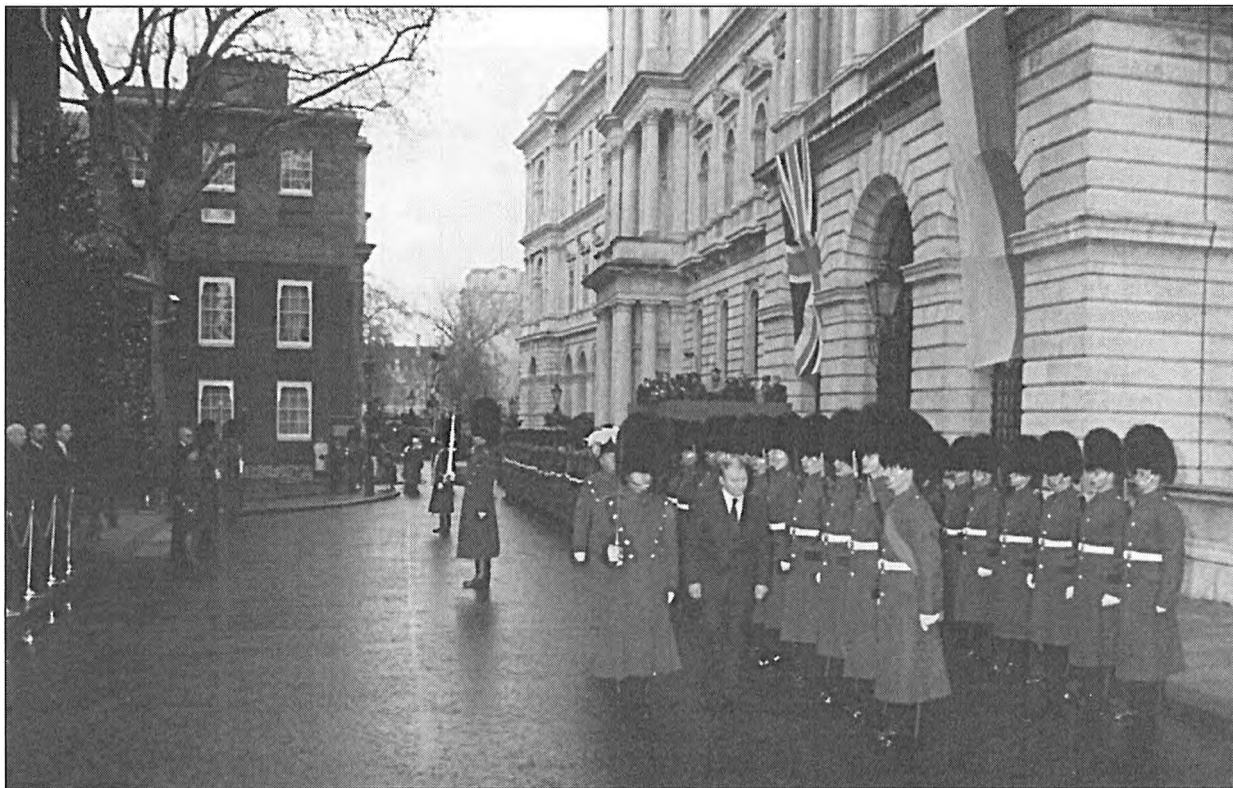
Від імени всієї нашої делегації я щиро дякую за цю зустріч. Зичу миру, злагоди, щастя, доброго здоров'я, усіляких гараздів і многая літа вам та вашим родинам.

Дякую за увагу.

Слава Україні!

Учні Школи Українознавства Відділу СУБ в Лондоні і Юначки СММ вітають Президента України Леоніда Кучму традиційним хлібом і сіллю в залі Мері Кенсінгтону і Чепсі

Президент України під час інспекції Почесної чоти Королівської Гвардії на Давнінг Стріт в Лондоні

МУНІЦИПАЛЬНИЙ ОБІД НА ЧЕСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ І ПАНІ КУЧМИ,

Резиденція Лорда-Мера Лондону,

Середа 13 грудня, 1995 року

Промова Вельмишановного Лорда-Мера Олдермена Джона Челстрі

Пане Президенте,
Ваші Ясновельможності, Мілорди,
Шановні Олдермени, Шеріфи, Пані й Панове!

Пане Президенте! Те велика честь для Лейді-Мереси і мене особисто вітати від імені Лондонського муніципалітету Вас і пані Кучму, а також Вельмишановних Членів Вашої делегації в резиденції Лорда-Мера, в серці міста Лондону.

Нам, зокрема, приємно вітати міністра закордонних справ пана Геннадія Удовенка, віце-прем'єр-міністра пана Віктора Пинзеника та його Ясновельможність Посла України професора Сергія Комісаренка, а також інших гостей.

Я і моя дружина маємо відвідати Україну в липні наступного року, і ми з нетерпінням чекаємо на цю подію.

Мені дуже приємно зазначити, що зв'язки між Британією і Україною рік у рік міцніють. Торгівля і допомога у перебудові Вашої держави є важливими складниками цих зв'язків.

Цьогорічний український експорт до Великої Британії склав 18 мільйонів фунтів стерлінгів — це на п'ятдесят відсотків більше, ніж попереднього року. Своєю чергою, експорт Британії в Україну зріс на 18% і становив 86 мільйонів фунтів стерлінгів.

Крім того, Україна є одним з пріоритетних отримувачів грантів Британського фонду «Нов-Гав»*, які використовуються на технічну допомогу.

Минулого року фонд надав грантів на 5 мільйонів фунтів стерлінгів переважно в галузі переробки харчових продуктів, сільського господарства, енергетики, приватизації та фінансових послуг. 1996 року кошти, що їх виділяє фонд, плянується довести до 7 мільйонів фунтів стерлінгів. Мені також приємно бачити Україну серед тих, кому надається допомога в межах програми технічної допомоги Європейського Союзу. Починаючи від 1992 року і до кінця минулого року ця допомога склала 123 мільйони фунтів стерлінгів.

Британія уважає ці програми технічної допомоги надзвичайно важливими і певна, що їх потрібно здійснювати й надалі. Надто, оскільки тут у Лондонському Сіті, найбільшому міжнародньому фінансовому центрі світу, ми вітаємо ділових людей усього світу.

Лондон має можливість забезпечити найширший спектр послуг у банківській справі, страхуванні та ринках капіталу, разом з наданням фахових допоміжних послуг у галузі права, бухгалтерської справи, конторської діяльності та консультацій. Його міць полягає в його розмаїтості, прагненні нового і високій якості.

* «Know-how» — по-англійському

Лондон — світовий консультативний центр з управління грошима, з приватизації та реструктуризації промисловости.

Ці широкі навички охоплюють управління капіталовкладеннями в усіх його розмаїтих аспектах, від знаходження первісного капіталу у Британії та за кордоном і аж до управління пакетами цінних паперів і капітальними фондами.

Ми сподіваємося, що цей досвід буде дуже цікавий для України, адже Ви, Пане Президенте, прагнете спрямувати величезні потужності військового виробництва України на комерційну діяльність.

І тут, у резиденції Лорда-Мера, сьогодні ввечері, Пане Президенте, Ви зустрінете широкий загаль люде́й, які мають потрібний досвід. Їм буде дуже цікаво почути від Вас про те, як Лондон може ефективно допомогти виконати це важке завдання перебудови, за яке Ви взяли́ся. Мені відомо також, що лише минулого місяця у складі поважної делегації ділових кіл, яка відвідала Київ, були представники Сіті.

Муніципалітет Лондону, главою якого я є, нещодавно створив Мережу Сіті для торгівлі між Сходом і Заходом, аби сприяти і допомагати діловим людям з Центральної та Східної Європи, які бажають вести справи в Сіті. Я знаю, що вони завжди залюбки зустрічаються з українськими бізнесменами.

Мені було також приємно доповідати про британсько-українську ініціативу будувати торговельні кораблі, оснащені британським морським обладнанням, на одній чи кількох суднобудівних верфях українського узбережжя Чорного моря.

Я зокрема вітаю цю ініціативу, бо і Британія, і Україна — це великі морські держави, а Лондонське Сіті є морським центром світу, де здійснюється половина корабельного посередництва і пов'язаних з цим галузей.

Пане Президенте, я хотів би також додати, що Лондон як одне ціле, разом з південним сходом Британії, є важливим центром фармацевтичних досліджень, розробки і виробництва ліків. 46 головних фармацевтичних компаній і більше 40 американських біотехнологічних компаній базуються в Лондоні і на південному сході Англії. За їхньою діяльністю стежить Європейське агентство медичної оцінки, засноване в Лондоні. Цей орган Європейського Союзу відповідає за оцінку якості, безпеки та дієвості ліків у всій Європі.

В Лондоні та на південному сході Англії розміщена також велика промисловість охорони здоров'я, яка виготовляє медичне устаткування та медичні системи для використання в усьому світі.

Британія прагне, отже, Пане Президенте, щоб усі ці розмаїті види діяльності, від фінансової до охорони здоров'я, прислужилися нашим друзям в Україні.

Від імени Муніципалітету та громадян міста Лондону, дозвольте Лейді-Мересі й мені побажати, через Вас, всьому народові України мирного та заможного майбутнього.

Пані та Панове, я з великим задоволенням прошу Вас підняти тост: «За Президента України!» ■

ADDRESS

**by His Excellency the President of Ukraine
at the dinner in Mansion House offered by
the Right Honourable the Lord Mayor of London
and the Corporation of London**

My Lord Mayor,
Lady Mayoress,
Your Excellencies,
Aldermen, My Lords, Ladies and Gentlemen,

First of all, allow me to express my gratitude for the honour to meet you here in this wonderful Mansion House. The truth is that it is hard for me to disguise my emotions while being in such a unique place as the City, the heart of business London and the financial capital of the world. At the same time, I would appreciate if Ukraine is remembered at this «square mile» of the City with its banks and insurance companies not only in connection with the visit of the President of one of the largest European countries, but as the country that actively sells, buys, insures, invests, borrows, and, sure, settles debts. I think the Corporation of London to be a structure, which could assist a lot in forming future offices of Ukrainian institutions in the City, as well as to become also a link of cooperation with the British and the world business leaders in the most sensitive for Ukraine sectors of economy.

I was reflecting, while preparing for this Mansion House meeting, that there is much in common between me, the President, and our hospitable host the Right Honourable the Lord Mayor, surgeon by profession. First, what I thought about, no matter how strange it might sound, was treatment. Figuratively speaking, we have a bearing on the same responsible duty: to make a patient healthy and able-bodied again. In my case — it is to help the nation collapsing in crisis. Both of us are using the same surgery methods, for therapy does not help Ukraine much, as far as you know, and both of us have got no moral right for mistake. Though there is a difference: when, God forbid, a surgeon makes a mistake, he may be blamed by the patient's relatives and friends. This may be rather large, though limited number of people, whereas I have to be responsible for the country having 50 million population. I think you agree that it is better to deal with just one patient.

Only four years have passed since the moment, when independent Ukraine appeared on the political map of the world, though the Ukrainian people's history is rooted in remote ages.

Four years, is it much or not? This is rather short period from the viewpoint of the history of any country and even the human life.

The stained-glass windows of this magnificent hall show you that it is true. One of the plots is dedicated to the events of 1215, when about 8 centuries ago King John laid the foundation for the parliamentary democracy in your country and in Europe by adopting the Magna Carta.

The four years of our independence put together a lot of various feelings: joy of victory, bitter disappointments, and light hope. Ukraine has made a considerable step forward, having turned out to be a reliable, and forecasted partner at the international arena. And we have been witnessing notable changes in the attitude of the world community to Ukraine during this short period. I have been made certain in this today,

Лорд-Мер Лондону, Пані Людмила і Пан Президент України Леонід Кучма, Пані Мейорес в Мансіон Гавз

during my friendly talks with the Rt. Hon. Prime-Minister. What are the circumstances causing the changes? To my mind, a number of factors have interacted, including Ukraine's being one of the very few countries of the former USSR, which has been able to preserve domestic peace.

It is rather symbolic that the President of such a young European democracy as Ukraine is honoured by representatives of the UK, country which has played an important part in establishing not only democratic system on the continent, but also the European civilisation as it is. We are proud with the ancient ties between our nations. It is worth remembering that Gita, daughter of the English King Harold, was married to Prince Volodymyr Monomach, the great Kiev Prince, while even earlier, Edward and Edmund, the sons of perished King Edmund the Ironside, were given asylum by Prince Yaroslav the Wise in 1016, and that was the time, when relations between Old Rus' and England flourished.

Sacred stones for Europe can be found not only in London, Rome, or Athens, but also in Kiev, an ancient European city.

I hope, My Lord Mayor, that next summer, during your visit to Ukraine, you will see that, in spite of rather long existence behind the iron curtain, our state has always been worthy representative of the European civilisation based on humanitarian values, of which Britain is a symbol, recognised by the whole world.

Ukraine showed herself to be a peace-loving nation more than once during her independence. It was practically confirmed by the ratification of the START and accession to the NPT.

Today we are the first and still the only country in the world to have voluntarily given up nuclear weapons.

The positive signal sent to the world community was received. Ukraine was given guarantees of security by nuclear powers including the UK. Favourable conditions have appeared for the integration of our country into the international structures; the way has been open for drawing international assistance in overcoming economic crisis, comprehensive reforming aimed at the transformation of the Ukrainian society and establishment of the free market economic model.

We welcome the idea of drawing a new plan for postcommunist countries, proposed by the Rt. Hon. Malcolm Rifkind during his recent visit to Ukraine, which he called the 1990-ies analogy of the Marshall's Plan. Ensuring wider access of the Ukrainian commodities to the EU markets, including Great Britain, shall meet economic and political interests of all trade partners. Ukraine hopes to join the West European free trade area. We do not disguise our ambitions to become full-fledged member of GATT/WTO, and it is desirable to happen the next year. The British support would be an important factor of success in this endeavour.

I believe that the logics of the development of our relations show the answer to the question, how to shape them: we should add the break-through in economic cooperation to the break-through achieved lately in the political sphere. The increase of commodity circulation between our countries proves that there is certain progress in this field. Ukraine has become the second greatest partner of the UK among the former USSR countries. We promise to do everything possible to accelerate this process and hope that the British Government will also spare no efforts so that to develop the achieved success.

Президент України Леонід Кучма і прем'єр-міністр Великої Британії Джон Мейджор на Давнінг Стріт під час підпису міждержавних документів

Great Britain is the third largest foreign investor in Ukraine today (following the USA and Germany), though, practically, its share is rather humble: it was about 20 mln. pounds early this year, which is too little as compared to the existing possibilities. Germany, France, Italy, Austria, Switzerland have opened credit lines for Ukraine amounting to about 600 mln. pounds, but unfortunately, we cannot find the UK among these countries. We would welcome opening a credit line for Ukraine by the British Government thus promoting investments from the British private companies and banks and making them more active in privatisation.

I hope, you will not draw a conclusion out of my words that I have come to ask for money. I have heard how hard it was for the Rt. Hon. Kenneth Clarke to balance this year's budget. I am aware that you have not got any spare money, but I do know something else: Britain goes on searching new markets for investing their capitals, for expanding their economic presence in the world. You would not deny that ambitions to rank first everywhere or to be among the first have remained in the British national consciousness. For that reason I propose equal cooperation and I believe that our wishes concur.

I would like to emphasize an issue, which is extremely painful for Ukraine: over-coming aftereffects of Chernobyl disaster.

The programme of support in decommissioning the Chernobyl power plant has been envisaged in the framework of Ukraine's cooperation with G7 and the European Commission for Reforming the Energy Complex of Ukraine; it is implemented very slowly and not the Ukrainian party is to blame.

Closing down the Chernobyl power plant would aggravate the complicated energy problem in Ukraine. As it has been reiterated, considerable technical assistance is needed, and not only substantial funds. The Chernobyl power plant shall be closed down as soon as we feel that the West is ready to meet us half-way.

The next step shall follow: rehabilitation of contaminated areas. We propose to establish International Research and Technological Centre for the Liquidation of Nuclear and Radiation Accidents to work out scientific approaches for solving the problem; but international support and assistance are also required for that.

First and foremost, I am speaking about the uniting European community. I am aware that the so-called Eurosceptics are rather strong in the Conservative Party of the UK. I understand their Hamlet doubts, but I belong to Eurooptimists. Today's meeting of the Ukrainian and British leaders has shown that mighty integration processes on the continent have got a great potential, and not only because our states represent its different geographical «poles». I believe that we witness in London today the meeting of young Europe with Europe, traditionally called the Old World. I am happy to point out that we have found understanding. And this is the guarantee of the great prospects of our young Old World.

My Lord Mayor, Ladies and Gentlemen, I am thankful for your hospitality and attention, you and other Londoners have paid to our visit. So allow me to propose a toast:

- to the Right Honourable the Lord Mayor of London and the Lady Mayoress;
- to all those present;
- to the Corporation of London
- to the further development of the Ukrainian-British partnership!

■

*До питань державного будівництва**В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ–ГУТ***ЕКОЛОГІЯ, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА І УКРАЇНА**

«КУН уважає, що побудова здорової і добробутньої економіки не сміє йти коштом нищення природи і навколишнього середовища. Навпаки, слід вже під час реконструкції економічної системи долати накоєне економічне лихо і перейти до оздоровлення земель, лісів і вод України»¹.

Після закінчення Другої світової війни, коли до змагань за панування над світом ставали такі великі концепції, як комунізм і капіталізм, диктатура і демократія та коли звільна, але впевнено підносив у цьому змаганні свій голос націоналізм, то мова йшла тільки про людину, про природу. Про природне навколишнє оточення мало хто думав. Та у 1962 р. появилася на книжкових полицях у США відносно невелика книжка, але зі застрашуючим наголовком: «Мовчазна весна». Мова йшла там про лиха, що приходять із вживання пестисидів: затруєні пестисидами шкідники сільськогосподарських продуктів поїдають птиці і від того вони гинуть. Прийде час, коли не буде кому звіщати прихід весни і величати її пташиними співами. Звідси і «мовчазна весна».

Твір цей став незвичайно популярним, викликав велике потрясання, і від нього можна починати модерний екологічний рух у світі. От для прикладу Роджер Пейн у своєму есеї «Свобода і довкілля»² подає обширну бібліографію до теми. Найстаршою датою публікування цих творів є 1968 рік.

Що краще?

Цей екологічний рух спочатку захопили були у свої руки ліві елементи. Переконавання тоді було, що демократія нищить природу, бо вона сприяє капіталізові. Так от згаданий вище автор підмічує, що «багато видатних оборонців довкілля й економістів були скептичні відносно демократії, вважаючи потрібним, що може бути авторитаризм для розправи з питанням «необмеженого росту». Науковці й активісти, такі як Вільям Опулс, Равл Ерліх, Гаррет Гардін і Роберт Л. Гайлбронер доказували, що наголос ліберальної демократії на індивідуальну свободу сприяє екологічній катастрофі»³.

Коли ж розвалився Советський Союз, то ситуація зовсім змінилася. Доступ до сателітних країн та і до країн самого СРСР розкрив справжню ситуацію екологічної катастрофи. І хоч такі тоталітарні держави, як комуністичний Китай, Північна Корея, В'єтнам і Куба ще далі існують,

¹ Із Програми Конгресу українських націоналістів.

² Roger A. Payne. «Freedom and the environment», «Journal of Democracy», липень 1995, ст. 53-55.

³ Там же, ст. 42.

то по розвалі СССР очей вже замилювати не можна. Тепер дискусія над тим, яка політична система може найкраще забезпечити природне довкілля, ведеться вирівняно, а не однобічно.

Солідний вклад у цю дискусію дає згаданий вище есей Р. А. Пейна. От що він каже: «Наукова робота, яку проведено на протязі декількох останніх десятиліть у галузях політичних наук, економії і соціології, підказують п'ять причин, чому демократії краще справляються із охороною (а як потрібно, поправою) природного довкілля». От вони у скороченні:

1. індивідуальні права і відкритий ринок ідей. У демократіях громадяни є вільні збирати і розповсюджувати інформацію про природне оточення та впливати на уряди індивідуально і колективно;

2. чутливість режимів. Індивідуальна і групова свобода допомагають запевнити чутливість демократичних урядів. Виборці можуть, наприклад, вибрати кандидатів партії зелених до місцевих і національних урядів, як це вони роблять по цілій Західній Європі. Громадяни можуть ознайомлюватися із проблемами довкілля і наполягати, щоб їхні уряди старалися їх розв'язати (...) Сила лобістів-підприємців впливати на рішення урядів може зрівноважувати, або принайменше сильно обмежувати протилежні суспільні сили. Низові суспільні рухи можуть допомагати в мобілізації громадської опінії, щоб ефективно йти до досягнення екологічних цілей;

3. політичний вишкіл. Однаково як урядники так і звичайні громадяни у демократичних державах більш правдоподібно, ніж їхні відповідники у недемократичних країнах, можуть користатися з досвіду з екологічних успіхів чи невдач у других демократіях. Коротко кажучи, демократії мають тенденцію служити як «лябораторії напрямних діяльності одних для одних» (...) Демократичні держави, які ведуть перед у збереженні довкілля чи зменшенні забруднення, служать таким чином як моделі для других демократій;

4. інтернаціоналізм. Ідучи за вілсонівською традицією, демократії мають тенденцію піддержувати міжнародні організації, і ставляться прихильно до співпраці між націями як засобу розв'язування глобальних проблем (...). Наприклад, східноєвропейські держави поліпшують тепер свої природоохоронні закони, щоб задовольнити стандарти Європейського Союзу;

5. відкритий ринок. Всі демократії мають базовані на відкритому ринку економічні системи. Виглядає, що розсудливо є брати до уваги будь-які потенційні користі ринків при оцінці «зелених» особливостей демократій (...). Неринкові економії експлуатували довкілля зовсім безжалісно, а все зростаючі докази показують, що підприємства у вільній економіці знаходять сильну заохоту, щоб довкілля охороняти. Так от продавання природоохоронних товарів і послуг стає тепер великою індустрією, і підприємства бачать користі у зниженні відходів і підвищенні оперативної ефективності. Корпорації можуть мати дохід із продажу запобіжних і очищувальних технологій та інформацій другим підприємствам. Це вже тепер велике і все зростаюче джерело світової торгівлі. Наприклад тоді, як у 1990 р. західноєвропейські нації (Японія і США) торгували контролюючими занецищення приладами на суму приблизно 20 міль-

йонів доларів, то два роки пізніше сама Німеччина торгів на ці прилади мала більше як на цю суму⁴.

США — зразок демократії

У законодавчій палаті. Вибори до Конгресу США в 1994 р. дали перемогу республіканській партії, і вона досягла більшості у Сенаті і в Палаті репрезентантів. Одною із передвиборчих обітниць було зменшення уряду для збалансування бюджету. Стараючись здійснити цю обітницю, республіканські законодавці звернули увагу на агенцію, яка займається обороною довкілля, і цим викликали дискусію, яка наглядно показує, як далеко зайшли США в обороні довкілля перед діями людини.

Агенція оборони довкілля (АОД), створена в 1970 р. як незалежна одиниця в езекутивній вітці уряду, має дуже широке поле дії. В першу чергу вона наглядає за виконанням законів про якість повітря і води, розмірів галасу і радіації, вживання пестицидів, способів усунування отруйних речовин з відходів індустріальних процесів, скидання відходів в океани тощо. В її сфері діяльності є й охорона загрожених вимертям пород та творення заповідників. Займається вона також науковими дослідженнями і випрацюванням національних стандартів та видаванням звідомлень про вплив дії других федеральних агенцій на довкілля. Вона ще піддержує протизанецищувальну діяльність штатних урядів, міських управ і приватних організацій. От зразок реакції на намагання республіканських законодавців обмежити діяльність цієї агенції.

Із листа до преси бувшого губернатора штату Нью Джерзі: «З усіх проблематичних складників програми нового Конгресу один, який має найменше змислу, є напрям дії відносно охорони довкілля. Новий провід хоче знищити 25-літню двопартійну структуру діяльності, яка була незвичайно успішною у вичищуванні довкілля. Палата репрезентантів пропонує зменшити бюджет Агенції оборони довкілля на одну третю (...). На протязі останнього чверть століття ми повністю змінили політичний курс, який дозволяв скидати де-небудь токсичні відходи. Ми припинили практику дій, яка виставляла робітників і громадян на поважний ризик. Ми захищали народне здоров'я і зберігали життя. А все це діялося тому, бо ми не прикладали ціни до народнього здоров'я (...): Скасування Конгресом поступу в охороні довкілля є не тільки короткозорою економічною політикою, але і злим бізнесом, і злою тактикою»⁵.

Реакція коментарів: «Згідно із законодавством Палати репрезентантів Агенція охорони довкілля не одержала фондів для регулювання 17 різних здоровельних проблем — від викидів нафтових рафінерій до каналізаційних витоків. «Поміркзовані члени Сенату будуть пробувати усунути більшість додатків», — сказав Чейфі: «Люди мильно інтерпретують останні вибори, якщо вони думають, що ті вибори дали мандат засмічувати довкілля»⁶.

⁴ Там же, ст. 42-49.

⁵ Jim Florio. «Assault on Environmental Laws is bad politics», «The New York Times», 8.10.1995, ст. E 12.

⁶ Steven V. Roberts. «The dangers in the middle of the road», «U.S. News and World Report», 18.9.1995, ст. 53.

Та ще далеко драматичніше: «Чи члени республіканської більшості в Конгресі бажають плавати у водах, забруджених неочищеними каналними сплавами? Чи вони бажають жити у краю із обідраними до гола лісами, де зникають птиці, у краю, де зникли форелі і лососі? Чи бажають вони, щоб токсичні відходи попадали у джерела води, яку вони п'ють? Оце й були б деякі наслідки природоохоронного законодавства, яке республіканці бажають запровадити (...). Палата репрезентантів під проводом Нют Гінґріча проголосувала обмежити бюджет Агенції оборони доквілля на одну третю. Члени ж обох палат ще й повставляли багато додатків, наслідком яких було б пограбування наших природоохоронних законів»⁷.

Оборона республіканців іде у двох напрямках: вказування на апеляцію до емоцій замість речової дискусії, та вказування на перебільшування в атаках демократів. Річ Лаврі твердить: «Як у липні республіканці запропонували обмеження на Агенцію оборони доквілля, демократи почали обвинувачувати їх (...) у виставлюванню дітей на небезпеку. Атакуючи республіканські зміни конгресменка Барбара Коннелі казала, що вони «полегчать заражування нашої питної води свинцем і арсеном, спричиняючи незміримі шкоди нашим дітям...» Знов же «Люїс Стокс казав слухачам, що «тоді, як зусилля контролювати токсичні викиди рафінерій будуть припинені, легені наших громадян не можуть того зробити». «А тим часом, — твердить дальше Р. Лаврі, — «за виїмком положення, яке обмежує примус Акту чистої води (...) багато із 17 додатків до асигнувального закону для АОД є незначні, які відносяться до таких справ, як тестування автомобільних викидів»⁸.

Один із листів ставить цю дискусію у філософічну, так би мовити, площину. Там бо кажеться: «Мортімер Зукерман критикує республіканську програму (...) за поставлення людей і підприємства перед доквіллям (...) Останнього листопада більшість виборців зробила рішальний крок геть від програми демократів (...) ставлення доквілля перед людьми і підприємства»⁹.

На базарі ідей. Вся ця дискусія стосувалася законодавчої діяльності, та ця діяльність мала своє підложжя в інтелектуальному ферменті. Виразно вказує на це рецензія на три праці з ділянки екології: дві — американських авторів, одна — французького¹⁰. Рецензент, професор американської історії у Колумбійському університеті твердить: «Консервативна хвиля, яка успішно атакує майже кожний другий американський реформатор-

⁷ Anthony Lewis. «On another planet?», «The New York Times», 28.9.1995, ст. А 18.

⁸ Rich Lowry. «Fiat itself», «National Review», 11.9.1995, ст. 27.

⁹ Dave English. «Letters», «U.S. News»..., 25.9.1995, ст. 8. Поважний вклад у цю дискусію вносить твір під промовистим наголовком «Творення консервативного природоохоронника». Автор цього твору розказує там про свій досвід як член Міжнародної об'єднаної комісії, впливової агенції, яка наглядає за здоров'ям Великих озер на американсько-канадській границі. «На мойй службі в Міжнародній об'єднаній комісії, — каже він, — я бачив, як хемічна індустрія через своїх лобістів поборює які-небудь потенційні зміни, а тоді пробов уникнути відповідальності за свої вчинки (...). Радше ніж включитися у діалог відносно відповідальності, яку ми маємо супроти майбутніх генерацій, її типовою тактикою було зривати такий діалог».

¹⁰ Alan Brinkley. «Balance in the earth», «The New Republic», 2.10.1995, ст. 58-53.

ський рух на протязі останніх п'ятнадцять літ, нарешті досягла й екологічний рух. Індустріальні лобісти сидять у будинку Конгресу і наново переписують природоохоронне законодавство (...) Американські зелені находяться у стані оборони».

Так, як це виходить з дальшого, не тільки консервативні законодавці взялися за екологічний рух, бо з'явився «ряд переоцінок групи поважних академіків і журналістів, які квестіонують багато природоохоронної мудрости і ставлять під знак питання деякі із найважливіших тверджень руху. «Вони ліберали і до руху прихильні, але вони є проти «екстремних вартостей природоохоронного естаблішменту».

Професор політичних наук Арон Вілдавський у посметно виданій праці доказує, що «ми не повинні робити дорогих і руйницьких політичних рішень для уникнення ризику, якщо немає ясного доказу, що цей ризик дійсно існує. Але надто часто ми якраз так робимо. «А децю дальше: «Плетиво економічних обмежень та обмежень поведінки, яке природоохоронний рух накидає на наше життя, накладає на нас кошти. Ми не повинні бути змушувані поносити ці кошти на підставі неясних можливостей та неозначених побоювань».

Аргументи журналіста Грега Істербрука, який багато писав на екологічні теми, «разючо подібні (...). Він також висловлює загальний скептицизм відносно тверджень і паніки багатьох екологів». Він проти екстремістів і песимістів в екології, які не беруть до уваги факту, що «вже зроблено колосальний поступ у розв'язуванні дійсних природоохоронних проблем. Поступ останніх двадцяти літ у напрямі шкоди, яку ми заподіяли природі, є одним із великих трюмфів демократичного лібералізму і модерного уряду. Наші повітря і вода є чистіші ніж коли-небудь вони були на протязі століття; наш звіриний світ є краще хоронений; наші харчі є далеко безпечніші і надійніші».

Беручи все це до уваги він висловлює переконання, що «мільний «апокаліптичний» характер теперішнього екологізму поступиться новому підходові, який він називає «екореалізмом», і через нього логіка і тверезий реалізм заступлять емоції у нашому підході до природоохоронних питань»¹¹.

Французький автор «немає спору із головними природоохоронниками». Він тільки проти «радикальних екологів», яких «засадничо, в усякому разі, природа не цікавить. Вони вхопилися за екологізм як засіб вияв-

¹¹ Підпирає цей оптимізм Джан Гуд, член Герітедж фундації, вказуючи на «зелене», так би мовити, наставлення компаній. «У русі суспільної відповідальности корпорацій немає більш важної справи як екологія, — каже він. — Унікальний вклад корпоративної Америки у розв'язку дійсних природоохоронних проблем прийде від новаторства — винаходження нових способів продукування речей і послуг, пакування і доставки їх до споживачів та збування чи переробки відходів, створюваних їхньою продукцією чи споживанням. Нововведення корпорацій у ділянці зменшення забруднення є вже широкопоширені (...). Було б неможливо вичислити всі природоохоронні нововведення, які можна знайти тільки в одному році, які ідуть від простих технологій на місце підприємства, до машин і кислот, які усувають фактично всі знані забруднення із відходів енергетичних підприємств (...). Раз екологічні й економічні кінці зводяться ближче підряд, уявний зудар інтересів між американським бізнесом і матір'ю-природою значною мірою зникає». (John Hood. «How green was my balance sheet...», «Policy Review», осінь 1995, ст. 80-86).

лення їхньої глибокої ворожості до структури модерного світу — їхнє почуття огиди до індустріалізму, капіталізму, консумеризму. Екологізм узяв місце замірних пристрасей ранішніх рухів ХХ століття: фашизму, сталінізму, маоїзму, і він певною мірою є не менш небезпечний, як оті раніші фанатизми».

І французький автор остерігає: «Якщо б оці палкі екологи запанували, то так, як їхні тоталітарні попередники, вони змели б більшість демократичних установ в ім'я чистішої, вищої справи. Їхня програма, якщо б мала успіх, довела б до нового рода тоталітаризму, не менш небезпечного, як і раніші форми».

Від себе рецензент критикує Істербука за його надмірний оптимізм, двох других — за недостатнє визнання досягнень екологічного руху, та остаточно признає, що «сукупний ефект цих важних книжок є піднесення могутнього виклику модерній природоохоронній ортодоксії». І ще він стверджує, що «емоції вже більше нікого не переконують. Покищо, принаймні, рух мав мало успіху у встановленні можливого для обопони поміркованого центру, якого можна б було відрізнити від його екстремів. Ексцеси радикалів загрожують дискредитацію руху в цілому».

Україна — зразок недавнього тоталітаризму

Найбільш авторитетно про екологічну ситуацію в Україні розповідає журнал «Економіка України». Видається ж бо він Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України та Національного академію наук України. Порушуються там різні аспекти екологічного питання¹², а конкретні дані про теперішній стан екології України подають два автори: І. Іваськевич і В. Макодзеба. Обережно кажучи, ці дані накреслюють дуже сумний образ.

Твердить І. Іваськевич: «Україна належить до найбільш екологічно забруднених регіонів планети. В наслідок непродуманого господарювання у попередні роки, на Україну припадає чверть промислових забруднень колишнього ССРСР».

А конкретно: «До річок та водойм України підприємства хемічної промисловости скидають щороку близько 50 млн. т. шкідливих речовин (...). За останні десятиліття зникло 20 тис. малих річок. Водозабезпеченість

¹² От для прикладу: В. Барановський, кандидат географічних наук. «Медико-екологічне картографування території України». Лютий 1993, ст. 93-96; Є. Березін, доцент, кандидат економічних наук. «Основні положення механізму структурної перебудови економіки екологічно несприятливого регіону». (На прикладі Запоріжжя) Вересень 1994, ст. 74-77; В. Дмитренко і М. Медведєв, кандидати економічних наук. «Визначення еколого-економічного ефекту від впровадження комплексу протиерозійних заходів». Вересень 1993, ст. 80-83; В. Сахасєв, професор, доктор економічних наук. «Екологічна політика в умовах приватизації». Вересень, 1994, ст. 69-73; М. Тараканов і О. Живицький, кандидати економічних наук. «Стратегія економіко-екологічного розвитку відкритої економіки України». Січень 1994, ст. 69-73; В. Трегобчук, член-кореспондент УААН, академік УЕАА. «Екологія, науково-технічний прогрес і ринок». Лютий 1993, ст. 13-23; В. Удовиченко, голова виконкому Славутицької міської ради народніх депутатів і В. Куценко, доктор економічних наук. «Еколого-економічні аспекти розвитку соціальної сфери на територіях, забруднених радіонуклідами». Жовтень 1993, ст. 54-60.

України в розрахунку на 1 людину в 10 разів нижча порівняно з європейськими країнами. Внаслідок надходження забруднених вод Дніпра, Дністра, Дунаю та інших річок приблизно 9/10 дна Чорного моря стали непридатними для розвитку організмів (...). Рівень забрудненості підземних вод близький до критичного. Найменше водозабезпечені південні області (...). Проте й на Львівщині експлуатаційні запаси підземних вод вичерпані, екологічний баланс порушено».

І далі: «Особливе занепокоєння викликає забруднення сільськогосподарських угідь хемічними сполуками, техногенними речовинами тощо. Внаслідок цього в ґрунті нагромаджується велика кількість токсичних речовин, які негативно впливають на якість рослинництва і тваринництва». Знов же «забруднення повітряного басейну України спричинине надмірно високою концентрацією великих виборнищтв важкої та хемічної промисловости». І також «стан навколишнього середовища у багатьох містах України є вкрай незадовільний, і без негайного вжиття природоохоронних заходів проживання у ряді міських поселень стає небезпечним для здоров'я людини (...). Незадовільна екологічна ситуація призвела й до того, що в Україні сьогодні рівень дитячої смертності найвищий у світі». І тому «Україна увійшла до ряду країн, де відбувається природне скорочення чисельності населення»¹³.

А от що каже В. Макодеба: «Відомо, що за ерозійними процесами в ґрунтах Україна вже сьогодні займає одне з перших місць у світі, і зі зрозумілих причин ці процеси прогресують». І так: площа еродованих земель за 1961–1981 рр. розширилася на 2 млн. га, в тому числі орних — на 1,5 млн. Нині 12,8 млн. сільськогосподарських угідь уже пошкоджені водною і 19,8 млн. га — вітровою ерозіями. Щороку 600 млн. т. ґрунту змивається водою і видувається вітрами, з них 45 млн. т. припадає на гумус з верхнього, найродючішого шару землі».

А про воду: «Діло подібне відбувається і в галузі водокористування (...). Багато рік і річок стали стічними каналами, куди щороку скидається 18-19 кубічних км. відпрацьованої води, з яких 4-5 кубічних км. — недостатньо, а то й зовсім не очищені». І це про ліс: «У життєзабезпеченні регіонів країни (особливо — густозаселених) важливу роль відіграє ліс (...). За 1976-1993 рр. лісовідновлення в лісах державного значення знизилось (за загальним обсягом) у середньому на 13 % (...). Нині лісистість України становить всього 14,3%, а темпи лісовідновлення у нас є в 10 разів нижчими ніж у Західній Європі».

А переходячи до наслідків: «Чи не з цим процесом пов'язана нинішня ситуація з відтворенням населення в Україні, яке до 1990 р. характеризувалося зниженням його приросту в розрахунку на 1000 чол. (...). Очевидно, таке становище слід розглядати як свідчення початку еколого-економічної некрогенези (вимирання) населення»¹⁴.

¹³ І. Іваськевич, доцент, кандидат технічних наук. «Екологія і відтворення трудового потенціалу України». «Економіка України», лютий 1994, ст. 93-95.

¹⁴ В. Макодеба, кандидат економічних наук. «До питання екології, економіки і соціології». «Економіка України», грудень 1994, ст. 48-52.

Щоб було ясно

Як показують вище наведені факти, Україна знаходиться поза межами екологічних змагань, які тепер відбуваються на Заході. Ніхто ж бо в Україні не може гордо заявити, як то робить Істербрук, що наші повітря і вода є чистіші ніж коли-небудь на протязі століття, наш звиринний світ є краще хоронений, наші харчі є далеко безпечніші і більш надійні. Україна починає щойно усвідомлятися, у якому поважному стані вона опинилася під екологічним оглядом. Та й це добре, бо усвідомлення веде до бажання направити, покращати. Але із того усвідомлення не сміє вислизнутись відповідь на питання: хто винен?

У США американці жидівського походження після викриття дій нацистів над жидівським народом висунули клич: «Never again!», тобто, що не сміє повторитися геноцид жидівського народу. Український нарід перейшов голодомор, перетерпів нищення провідної верстви, а екологічна біда відбувається ще й тепер, її наслідки ще даліше діють. А чи є для всіх ясний образ винного?

Чи не найближче підходить до відповіді на це питання В. Сажаєв, професор і доктор економічних наук, коли каже: «Екологічна ситуація, що склалася в країні, спричинилася усім поступом історичної ходи. В результаті цього на тлі бездуховости, недостатнього рівня екологічної культури, деградації особистости та загальнолюдських цінностей, безправ'ям розпоряджатися власними природніми багатствами, взяли гору аморальні форми псевдосоціального поступу вперед та оманливого благополуччя. Невиправдане прагнення до миттєвого зиску, штучних темпів економічного зростання у поєднанні з екологічно нерегульованим господарством обернулися в глибоку екологічно-економічну кризу»¹⁵.

Все це правда, але хто за все відповідає? Бо що ж то таке ота «історична хода»? Чому ж не сказати просто: вину несе комуністична партія?

Децо ближче підходить В. Сахаєв до конкретної назви, критикуючи вже теперішні форми приватизації у відношенні до екології. «Екологія лишилась поза межами приватизаційних процесів, — нарікає він, — що викликає особливе занепокоєння у зв'язку з поверховим і досить необачливим ставленням до цієї невід'ємної складової національного багатства. І якщо за часів застою такий незадовільний стан можна було пояснити неузгодженими апаратними діями командно-адміністративної системи, то чим зумовлено негативне ставлення до вирішення екологічних проблем у період формування ринкових відносин?»¹⁶.

Цим разом «неузгоджені апаратні дії командно-адміністративної системи», щоб тільки не сказати ясно, що це комуністична партія і комуністична ідея.

Подібно ставить справу й академік В. Трегобчук. Він зовсім вірно описує обставини: «Всезростаюче, екологічно необґрунтоване нарощування навантажень на природне середовище та надмірна експлуатація

¹⁵ В. Сахаєв, професор, доктор економічних наук. «Екологічна політика в умовах приватизації». «Економіка України», вересень 1994, ст. 69.

¹⁶ Там же, ст. 71.

обмежених природних ресурсів, зокрема водних, земельних, лісових тощо, як результат екстензивного розвитку економіки, все більшого кількісного зростання матеріально-технічного потенціалу без якісних технологічних зрушень, і переважно в базових галузях, надто природомістка структура економіки призвели не лише до великого забруднення та деградації довкілля, виснаження і вичерпання природних ресурсів, а й до значної токсикації населення та навколишнього середовища практично на всій території країни. Нині Україна особливо відчуває наслідки екологічно невиваженого і нераціонального економічного розвитку»¹⁷.

І так же само, критикуючи сучасне, він підходить до назви та й дає відповідь на питання Сахасєва «чим зумовлено?» Він стверджує: «За останні 3-4 роки екологічні проблеми в Україні практично не вирішуються, окремі з них стають дедалі гострішими. Система організації управління природокористуванням, охороною навколишнього середовища, контролю за цими процесами, що формувалися при адміністративно-командній системі і державній власності на всі національні багатства, виявилася неспроможною здійснювати ефективно екологічне регулювання розвитку продуктивних сил суспільства, розв'язання складних еколого-економічних проблем. Загальний недолік цієї системи управління, яка, по суті, функціонує і нині, полягає в тому, що вона спиралася переважно на суто адміністративні і плянові підйоми регулювання процесів природокористування та охорони навколишнього середовища з метою досягнення певних соціально-економічних цілей»¹⁸.

Все це знов же вірно, тільки знов комуністична ідея і комуністична партія заховані під «адміністративно-командною системою». Отже, в обох авторів виходить виразно, що нинішня екологічна біда успадкована від доби перед незалежністю, та що екологічна ситуація не кращає тому, бо незалежність не принесла великих змін у наставленні урядових осіб. Немає тільки ясної вказівки на конкретного спричинника лиха.

Сергій Білокінь каже: «Коли доводиться читати нові твори колишніх істориків партії про події двадцятих-тридцятих років, твори писані вже тепер, у роки державної незалежності, мимоволі ловиш себе на пошукуванні імені Леніна і слова «комунізм» (...). Читаєш собі текст, де і за хронологією, і за всіма тематичними ознаками образ цієї страшної людини мав би бути присутній, — а його нема. «Ільїча нужно оградить». Те саме з комуністичною ідеєю, що завдала стільки горя мільйонам українців». Ідея від «критики вислизає, залишаючись ніби «с чело́вечі́ским лі́цом». Сама ідея хороша — чи не так?»¹⁹.

Це він так про історію, а от те саме діється і в ділянці екології. Замість комуністичної ідеї, комуністичної партії, говориться про адміністративно-командну систему.

¹⁷ В. Трегубчук. «Стратегія ресурсно-екологічної безпеки соціально-економічного розвитку». «Економіка України», грудень 1994, ст. 16.

¹⁸ Там же, ст. 18.

¹⁹ Сергій Білокінь. «Вірний сталінець Ленін, невідомі документи». «Літературна Україна», 28.9.1995, ст. 7.

В. Трегобчук слушно звертає увагу на потребу екологічного виховання. «Нарешті, необхідно відзначити ще один надто важливий аспект, — каже він. — Охорона та оздоровлення навколишнього природного середовища, ресурсно-екологічна безпека життєдіяльності суспільства перетворилися тепер на всенародню справу (...). Тому успішно розв'язати екологічні проблеми економіки неможливо без запровадження раціональних систем екологічної освіти та пропаганди, радикального поліпшення екологічного виховання як підростаючого покоління, так і широких верств населення»²⁰.

Це так. Але вихідним пунктом у такому вихованні мусить бути аналіза шкід, що їх заподіяла комуністична партія, причини та способи, як вона це робила. Без такої аналізи не можна бути певним, що біда знов не повториться. От українські комуністи рвуться знов до влади, а це можливе тільки тому, що комунізм у великій мірі охороняється від всіх попередніх лих, які він заподіяв українському народові²¹, якщо ж йдеться про екологію, то фактично всім мешканцям України. ■

Віра ЮЦЕВИЧ

ПІДСУМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В 1995 РОЦІ

(УЦІС) 26 грудня 1995 року на «брифінгу» в Міністерстві Зовнішніх Справ міністер закордонних справ України Геннадій Удовенко назвав одним з найголовніших підсумків зовнішньо-політичної діяльності України за минулий рік піднесення міжнародного «іміджу» України. Сталося це завдяки того, що Україна стала державою зі стабільною, передбачальною зовнішньою політикою, в якій рішуче запроваджуються економічні та демократичні реформи. Г. Удовенко зазначив, що Україна є першою і єдиною державою у світі, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї, будучи третім у світі володарем її. Це вивело нашу країну з глухого кута і сприяло піднесенню її міжнародного авторитету.

Безпрецедентною є цьогорічна кількість проведених переговорів, візит і підписаних важливих угод. Сама географія офіційних візит, здійснених найвищим керівництвом держави, свідчить за себе. Президент України відвідав країни «Великої сімки»; Росію і країни СНД; країни Європейського регіону, Латинської Америки, Тихоокеанського регіону; у пляні багатосторонньої дипломатії — ювілейна сесія ГА ООН, Соціальний форум ООН у Копенгагені, Європейський Союз; Прем'єр-міністр Укра-

²⁰ В. Трегобчук, Цит. стаття, ст. 20.

²¹ От підмічує С. Білокінь у його вище цитованому вступі до серії «невідомих документів»: «Те, що найзавзятіший учорашній партієць (...) викриватиме сьогодні Сталіна, зрозуміло. Сталіна роблять головним і, що найважливіше, єдиним винуватцем усіх більшовицьких злочинів (...). Але дивуватися тут нічого. Маючи принести щось у жертву, саме Сталіна віддали на поталу «натовпу», перетворили його на такого собі козла відпущення». В екології ж, так виходить, таким козлом зроблено адміністративно-командну систему.

їни — Молдова, Польща, Росія і США (двосторонні); багатосторонні: ЦЕІ (Варшава), РЕ (Страсбург), Рух неприєднання (Колюмбія), ЧЕС (Бухарешт), заходи в рамках СНД; Міністер закордонних справ: Молдова, Білорусь, Росія, Фінляндія, Ізраїль, Республіка Корея, Болгарія (двосторонні); Тегеран, Ашгабат (тристоронні); ООН, ЕС, НАТО, РЕ, СНД (багатосторонні), участь у врегулюванні конфлікту в Югославії (Лондон).

Україну в цьому році відвідали з державними та офіційними візитами Президенти США, Латвії, Литви, Туркменістану, Білорусії; Прем'єр-міністри КНР, Угорщини, Словаччини, Ізраїлю, Білорусії, Вірменії, Таджикистану, Естонії, Сербії; Глави парламентів Болгарії, Монголії, Польщі, Угорщини, Вірменії; міністри закордонних справ Куби, Великої Британії, Чехії, Президент Парламентської Асамблеї Ради Європи, Генеральний секретар Ради Європи.

Покращенню відносин з провідними західними державами сприяли візити Президента України майже до всіх держав «Великої сімки». Є домовленості щодо візиту в Україну Президента Франції у 1996 році. У відносинах з цими країнами йде вже не просто політичний діалог, а конкретна робота, — зазначив Г. Удовенко. Він також наголосив і на перешкодах, які гальмують справу. Україна — молода держава, є багато невідпрацьованих механізмів у стосунках з іншими державами. Нашій країні необхідно прикладати великих зусиль для виконання узятих на себе зобов'язань. У якості ілюстрації Г. Удовенко зупинився на такому факті: ще в березні 1995 р. було досягнуто домовленості з Японією про надання кредитів Україні у розмірі 200 млн. доларів США, і лише в грудні завершено всі нормативні процедури, необхідні для надання цього кредиту.

Великим успіхом України слід уважати приєднання до Ради Європи. Попереду велика робота у справі приведення національного законодавства у відповідність до вимог і стандартів Ради Європи.

Значною подією є участь України в листопаді 1995 р. в Євро-Середземноморській конференції, що проходила в Барсельоні під егідою ЕС. Запрошення України на цю конференцію фактично означає, що нашу країну визнали як невід'ємну частину Середземноморського регіону.

Вдалося реорганізувати відносини України з європейськими структурами. Цього року підписано Тимчасову угоду, яка має вже з перших днів 1996 р. надати чинність торговельним статтям великої Угоди про партнерство і співпрацю між Україною та ЕС. На новий рівень виведено взаємини з європейськими структурами безпеки, зокрема з НАТО.

За ініціативою МЗС України почато тристоронню ірансько-туркменсько-українську співпрацю за схемою: поставки туркменського газу в Україну в обмін на експорт української продукції та послуг до Ірану, що компенсуватиме заборгованість України Туркменістанові.

Перебування делегації України на чолі з Президентом Л. Кучмою у Нью-Йорку на Спеціальному урочистому засіданні ГА ООН з нагоди 50-річчя цієї організації та виступ на ньому нашого Президента можна вважати однією з найважливіших політичних акцій нашої держави цього року.

Пріоритетним напрямком діяльності МЗС була участь України в урегулюванні югославської кризи та в діяльності контингенту Збройних Сил України в складі Миротворчих сил ООН у колишній Югославії. Як свідчення вагомого внеску України в цей процес слід розцінювати запрошення України до участі в міжнародних форумах з питань югославського врегулювання, зокрема в Лондонській зустрічі щодо Боснії (17.7.95), Лондонській міжнародній конференції з питань імплементації мирної угоди щодо Боснії і Герцеговини (8-9.12.95), Паризькій мирній конференції з підписання угоди щодо Боснії і Герцеговини (14.12.95), Боннській зустрічі з питань регіональної стабілізації та обмежень озброєнь (18.12.95), Брюссельській зустрічі з питань економічної відбудови Боснії (21-22.12.95).

Ще одним напрямком діяльності України є виведення на діловий рівень відносин з Російською Федерацією та країнами СНД. Узгоджено і парафровано текст міждержавного політичного договору між Україною та Російською Федерацією. Відрегульовано проблему державних боргів, вирішено питання про розподіл Чорноморської фльоти, йдуть переговори з інших питань. Г. Удовенко зазначив, що Україна й надалі розвиватиме взаємовигідні рівноправні стосунки з сусідніми державами, в тому числі з Росією, але не має наміру входити ні в які наддержавні структури.

Слід також відзначити ту велику роботу, яка була проведена Президентом України з українською діаспорою. Не було жодної країни, яку відвідував Президент, де б він не зустрівся з українцями, і кожна зустріч була зворушливою. Особливими були зустрічі Президента з українцями у бразилійському штаті Парана (у Бразилії живуть майже 500 тисяч українців), з казахськими громадянами українського походження, зустрічі з українцями Великої Британії. При заповненні різних анкет неможливо було назватися українцем — не було держави. Г. Удовенко зазначив також, що українці, наприклад, Великої Британії, називають Україну — наша Держава, Президента України — наш Президент. І Україна несе відповідальність за своїх громадян в усьому світі. Але найбільш вразливим є становище українців у Росії, адже раніше цього питання взагалі нібито не існувало. Немає українських шкіл, українських осередків. Хоча останнім часом робота в цьому пляні активізувалася — функціонує Ген. консульство України в Тюмені, але до цього часу ще не вирішено питання про відкриття Ген. консульства в Сан-Петербурзі. Завершується будівництво Українського культурного центру в Москві.

Г. Удовенко наголосив на важливості часу, в якому ми зараз живемо. Ми повинні використати свій історичний шанс, втрачений нашими предками — відстояти незалежність нашої держави. І МЗС України робить для цього все, що можливо. Адже головна умова економічної безпеки України — піднесення життєвого рівня народу. Але для цього необхідно багато працювати, а на мітингах державу не збудуєш. Значна кількість наших громадян чекала від незалежності миттєвого поліпшення умов життя. Але слід пам'ятати, яка спадщина дісталася нам після розвалу СРСР. Г. Удовенко повідомив, що в Південній Кореї, яку нещодавно відвідала наша делегація, і де життєвий рівень населення є

дуже високим, люди працюють по 14 годин на добу і не відпочивають у суботу.

Підсумовуючи роботу МЗС України за рік можна сказати, що основне завдання, яке ставила перед собою українська зовнішня політика — вихід України на міжнародню арену як повноправного партнера, встановлення добрих відносин з переважною більшістю країн світу і віднайдення свого місця в цій новій світовій архітектурі — практично виконано. Україну знають у світі, знають переважно з позитивного боку, і з нею починають реально співпрацювати. ■

Ярослав КАРИЧАК

ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА ЗАКАРПАТТІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО РУСИНСТВА

(УЦІС) За підсумками стану соціально-економічного розвитку Закарпаття, опублікованому в газеті «Голос України» на осінь 1995 року, займає останнє місце. Найбільший з усіх областей спад виробництва в промисловості, «коллапс» в аграрному секторі, різке зростання злочинності, — все це негативно позначається не тільки на загальному рівні життя закарпатців, але й створює значну політичну напругу в краю. Тільки з того, що опубліковано в пресі, дізнаємося про нечувані й небачені раніше махінації, спекуляції, розкрадання державного майна, зловживання службових осіб.

У 1994 р. знову до влади прийшла номенклятура (за рідкісним винятком). У владних структурах з'явилася така знайома всім партноменклатура, якій довіряють ключові пости в органах влади. Знову на авансцену виходять колишні комсомольські ватажки. В рішучий наступ намагаються перейти партії комуністично-большевицького спрямування. І хоч значної підтримки серед населення вони не мають, проте небезпеку становить їх демагогія, що в усьому винні демократи, котрі все розвалили, і тільки в союзі з Росією Україна знову знайде своє щастя. Під час виборів у 1994 р. представник комуністів Маєвський ледь не дотягнув у Мукачеві до перемоги.

Головою Ужгородської міської Ради обрано відомого комерсанта Ратушняка, якого «не плянувала» номенклятура, тому протистояння між обласною Радою та Ужгородською міською продовжується.

У віддалених районах Закарпаття загострюються проблеми постачання продуктами харчування, паливом, транспортні проблеми. У гірських селах настає нечуване зuboжіння людей. Щоби якось вижити, сільське населення займається промислами: плетуть кошики, віники, збирають гриби, ягоди тощо. З настанням зими проблеми виживання знову загострюються. В аграрному секторі спостерігається нечуване падіння врожайності сільськогосподарських культур. Масово вирізають худобу. У

приватному секторі сільськогосподарського виробництва продуктивність праці в 3-4 рази вища, що свідчить про крах колгоспної системи.

Продовжує гостро стояти питання землі. На місцях номенклатура всяко намагається гальмувати процес роздержавлення і приватизації землі, вдаючись часом до прямого обману і погроз. Відоме закарпатське мало-земелля стало зараз проблемою число один на селі. Ціни на сільськогосподарську продукцію сягнули астрономічного розміру. На міських ринках є все, але більшість — недоступне для населення через високі ціни. Часто люди їдуть у сусідні області, щоб закупити там картоплю, капусту, борошно, м'ясо, яйця, сметану. В Мукачеві до 90% продуктів харчування в торгівлі — привезені з-за меж області та із-за кордону.

Катастрофічне становище склалося у навчальних та медичних закладах області із забезпеченням твердого палива. Сильно врізані обмеження на природний газ, що зумовлює холоднечу в помешканнях багатоквартирних будинків, а відтак — різке зростання простудних захворювань. Лікарніимушено переходять на т. зв. «денні стаціонари», куди хворі тільки приходять вранці, щоб пройти процедури. У переважній більшості ліки хворі купують за свої гроші, а вони настільки дорогі, що не всім по кишені. Тому місцями смертність уже стабільно перевищує народжуваність, хоч у цілому на Закарпатті народжуваність ще досить висока у порівнянні з іншими областями держави. У краю, де майже на 90% населення уражене карієсом (не вистачає фтору та йоду), стоматологічна служба майже на 100% перейшла на платне лікування. Освітня та працівники культури в переважній більшості отримують платню зі спізненням на 1-2 місяці. Часто військові частини, що дислоковані в Закарпатті, не мають чим заплатити за електроенергію, продукти харчування і живуть у боргах. Систематичними стали відключення електроенергії за графіком. В Мукачеві, Берегові, Ужгороді та інших містах не вирішено проблеми водопостачання. У багатьох районах Мукачєва та Ужгороду немає гарячої води, хоч люди справно платять за неї. Соціальні дотації, передбачені Кабінетом Міністрів для малозабезпечених, застрягли у бюрократичній тяганині: не кожен пенсіонер здатний виходити всі необхідні довідки, щоб отримати мізерну доплату за комунальні послуги.

До нечуваних розмірів розбухають апарати місцевих органів влади. Видумуються все нові служби, відділи, а зрушень на краще не видно.

У сфері приватного бізнесу спостерігається тенденція до згортання через неспроможність оплачувати всі податки і збори. Це зумовлює масове приховування прибутків від держави, а також зростання цін. Можна твердити, що завдяки політиці держави та старанням місцевих органів влади, приватний бізнес щораз більше криміналізується, бо чесно працювати стало просто неможливо. Приватних підприємств, які виробляють продукцію — мізерна кількість. Переважають торговельно-закупівельні або такі, що здійснюють узаконену спекуляцію, прикриваючись нібито виробництвом. Якщо у сфері малої приватизації Закарпаттю є чим похвалитися, то у великій приватизації промислових підприємств здобутки більш, ніж скромні. Хоч приватизаційні сертифікати вибрали в ощадбанку більшість дорослого населення області, але не знають, що з ними робити.

У промисловості Закарпаття спостерігається найбільший в Україні спад виробництва. Приховане безробіття в кілька разів перевищує офіційне. Популярними стали виїзди на заробітки, де люди є безправними, незахищеними, працюють там за платню нижчу, ніж місцеві жителі (Словаччина, Чехія, Німеччина, Росія, держави Прибалтики). Найбільш незахищеними стали молоді люди і пенсіонери. Серед молоді багато йдуть у кримінальні угруповання, зросла проституція і наркоманія серед молоді. В 10 разів зросла кількість хворих на венеричні захворювання. Дуже часто хворіють підлітки, найбільше циганської національності.

На фоні різкого зuboжіння населення анахронізмом виглядає те, що в Ужгороді, Мукачеві та інших містах і селах зросли цілі райони новобудов приватних будинків. І не просто будинків, а справжніх палаців із найсучасніших будівельних матеріалів, часто привезених з-за кордону. Це викликає обурення людей, бо чиї ці будинки — добре знають усі.

В Закарпатті проживають компактно національні меншини: угорці (Берегівський та Виноградівський р-н — до 40-55%), німці — в Мукачеві та селах району, як і в інших місцях, словаки. Розповсюджені переважно в низинних районах компактні групи циган. У Тячівському та Рахівському районах компактно живуть румуни.

За вірою, то більшість у післявоєнний період становлять православні. Відроджується Греко-Католицька Церква, проте тут немає єдності: частина греко-католиків прагнуть підпорядкуватися безпосередньо Римові, частина — увійти до Київсько-Галицького Патріархату. Суперечка дуже гостра, що зумовлює напруженість. Місцева влада не сприяє розв'язанню цієї проблеми, особливо — на користь останніх. У православних храмах проповіді переважно російською мовою. Закарпатське православ'я підпорядковується переважно Москві. Частина населення (угорці, німці, словаки та ін.) — римо-католики. Багато на Закарпатті релігійних сект. Православні передали частину храмів греко-католикам, але на їх місці будуються нові церкви. Великі православні храми споруджуються в Ужгороді та Мукачеві, у деяких селах області. Місцями, особливо в селах, ще триває різке протистояння греко-католиків і православних, переважно через те, що православні не виконують рішення про почергове Богослужіння. Але загалом спостерігається тенденція до потепління у міжконфесійних стосунках, і суперечки виникають лише епізодично.

В населених пунктах області ще масово зберігається стара символіка, старі вивіски на державних і службових приміщеннях, назви вулиць. Особливо повільно, і не на користь українців, перейменовуються вулиці в Мукачеві. В деяких містах та селищах ще стовбучать пам'ятники Леніна. В окремих угорських селах можна, поруч з державним, побачити угорський державний прапор. У Мукачеві на місці Будинку вчителя створено т. зв. «Дом русинов», над яким стирчить російський прапор, тільки з переставленими кольорами.

На Закарпатті створено і працює понад 10 національно-культурних товариств: німців (3 товариства), угорців (4), словаків, румун, циган (2), жидів тощо. Усі вони, крім культурницької, ведуть також політичну діяльність, зокрема підписуючи різні Деклярації та Звернення з вимогами створення автономії тощо. Останнім часом ці товариства різко зменшили

свою політичну активність. Найактивнішим було КМКС — товариство угорської культури Закарпаття. Воно брало активну участь у виборах, організовувало збір підписів у Берегівському районі щодо створення там угорської автономії, вело активну антиукраїнську пропаганду, зокрема у засобах масової інформації Угорщини, активно доставляло та розподіляло гуманітарну допомогу. Угорське товариство всіма силами і засобами домагалось повернення колишніх угорських назв населеним пунктам, вулицям міст і сіл, де тільки можна, встановлювали меморіальні таблички угорською мовою. У цьому угорці добилися значних успіхів, особливо завдяки поступливості місцевих органів влади. Минулого року це товариство розкололося, але продовжує ефективно працювати. Ним підтримуються усі антиукраїнські сили, а зокрема — політичне русинство. Угорці відверто розмовляють тільки російською мовою, хоч переважна більшість їх у містах добре володіють українською. Термін «український шовінізм» теж належить членам цього товариства.

Національно-патріотичні сили в Закарпатті зараз розпорошені, майже всі пересварилися і розкололися на дрібніші. Спостерігається перегрупування національно-патріотичних сил, яке, — що парадоксально, — розпочалося під час останньої виборчої кампанії до Верховної Ради.

Найвпливовішою і найчисельнішою зараз є Християнсько-демократична партія (голова Віктор Бедь), яка має осередки в усіх районах. Далі йде УРП, яка у 1994 р. розкололася на УРП Богдана Дикого та УКРП Олександра Ороса, з вини останнього. Зараз УРП значно ослабла через відхід великої кількості (було до 600 членів) партійців у інші організації. УКРП залишається «кишеньковою» і діє на обласному рівні, маючи в районах тільки окремих членів та прихильників.

Партія «Рух» з 1991 р. не може об'єднатися і є зараз маловпливовою. Голова обласної організації Руху — Володимир Піпаш.

Демпартія нечисельна, має кілька осередків в Ужгороді, Мукачеві, Хусті. Голова обласної організації — Федір Мишанич.

Була спроба створити ліберальну партію. Навесні в Ужгород прибув голова цієї партії П. Соскін, але п. Дикий, який узявся за організацію обласної організації ліберальної партії, справу провалив.

«Партія Зелених» України існує переважно в Мукачеві. Лідери — Люба Караванська та депутат Мукачівської міської ради Євгенія Деркач. Епізодично ця партія активна, але великого впливу не має. Найбільшого успіху досягла у 1990 році, коли ставилося питання про закриття Пістрялівської РЛС біля Мукачева, та в 1991-92 рр., коли ставилося питання про закриття військового летовища в Мукачеві, літаки з якого злітали над містом.

УНА-УНСО — нечисленна група молоді, переважно в Ужгороді і Тячеві, окремі члени — в Мукачеві, Хусті, Рахові. Незареєстрована. Голова — Едвард Щуфрич. Останнім часом активності не проявляє. У 1994 р. виступила в обласній пресі з підтримкою створення «Союзу слов'янських держав». Переважна більшість членів УНА були також членами УГС/УРП. Звіди їх виключили, хоч вони чинили деякий опір.

Партії лівого спрямування: комуністи, соціалісти, більшовики — нечисленні, членами є переважно старші люди, хоч їх лідери — Масєвський, Паранич та інші — ще порівняно молоді люди. Впродовж останніх 3 років намагаються організувати мітинги, зокрема в Мукачеві. Проте вимогою підтримки не мають.

ЗНО — Закарпатське народнє об'єднання. «Партія влади», в яку об'єднана правляча номенклатура, «червоні директори» та їх прихильники. Заявила про себе напередодні виборів у 1994 р. Створені осередки в усіх районах. Виходячи з опублікованих документів, можна вважати ЗНО прокомуністичним та прорусинським об'єднанням. Виступило за створення вільної економічної зони на території всього Закарпаття, спекулює результатом незаконного плебісциту 1 грудня 1991 р. за т. зв. «самоврядну територію» тощо. Після виборів, які пройшли на користь ЗНО — про себе більше не заявляла. Офіційно зареєстрована як регіональна партія. Можна віднести до лівого центру.

Існують також два об'єднання національно-демократичних організацій: Українська Народня Рада Закарпаття (УНРЗ) — голова Юрій Балега, та Українське державне об'єднання демократичних організацій Закарпаття (УДОДОЗ) — голова Віктор Бедь. До того існувала тільки УНРЗ. Під час виборів стався розкол. Лідери об'єднання пересварилися, не змогли поділити округи, хтось когось не підтримав, не вистачило на всіх претендентів округ. Після виборів стався розкол в УНРЗ. Взаємні звинувачення вилилися в пресу, причому, якщо брати до уваги аргументи — всі мають рацію, але розкол стався. Тому й форум інтелігенції 24 листопада в Ужгороді теж був розколений надвоє: відповідно до УНРЗ та УДОДОЗ. До УДОДОЗ перейшли організації більш радикального спрямування.

В Закарпатті існують також численні товариства. Всеукраїнська «Прогресивна» ім. Т. Шевченка (голова проф. Павло Чучка), закарпатська «Прогресивна» (голова канд. істор. наук Павло Федака), Товариство політ'язнів та репресованих, «Меморіал» та ін. Нещодавно створене Братство Карпатської Січі очолив відомий лідер націонал-демократів з Хусту, депутат Обл. ради Михайло Джанда.

З 1990 р. існує також Товариство підкарпатських русинів, за версією, створене владою для боротьби з націонал-демократами. В даний час це товариство зареєстроване тільки в Мукачеві, в області не зареєстроване. З цього товариства в 1992 р. виокремилася т. зв. ПРП — Підкарпатська республіканська партія — крайньо права організація, нечисленна, але дуже агресивна. Очолював її Василь Заяць — колишній член УГС. На установчій конференції ПРП, що відбулася у Мукачеві, був присутній голова такої самої праворадикальної партії зі Словаччини — Сладек. Ця партія у Словаччині виступає за невизнання кордонів з Україною. Вся подальша діяльність ПРП зводилася, головним чином, до організації скандалів під час заходів націонал-демократів з метою їх зриву, до антиукраїнських актів, до брехні та фальшування історії. Ззовні ПРП висловлювала різко антикомуністичні гасла, називала владу «зрадниками» тощо. В 1994 р. діяльність цієї партії практично припинилася, бо вона не зареєструвалася. Вершиною діяльності Товариства підкарпатських русинів було створення т. зв. Тимчасового уряду підкарпатських русинів.

У 1994 р. цей «уряд», прем'єром якого був призначений (чи сам себе призначив) Туряниця, наробив багато галасу в сусідніх із Закарпаттям державах, паплюжачи Україну та українців. На це навіть відреагувала Закарпатська обл. рада: у травні 1994 р. на сесії Обл. ради, яку пікетували представники націонал-демократів, було задовільнено їх вимогу: сесія, на подання голови Обл. ради, засудила діяльність цього «уряду», заяву з цього приводу було опубліковано в пресі. Правда, за цю заяву депутати не голосували, а йшла вона тільки від керівників Обл. ради. На цій же сесії було голосуванням «узаконено» незаконний плебісцит 1 грудня 1991 р. про самоврядну територію та його результат: 78% «за» — був визнаний легітимним. Так що, з одного боку, нібито засуджено діяльність Тимчасового уряду, а з другого — їм було дано в руки «узаконений» результат нібито волевиявлення закарпатського населення, щоб у Краю була автономія.

На Закарпатті успішно діє також Християнсько-Народня спілка (ХНС), головою якої був спочатку Віктор Бедь. Фактично ця Спілка становить одне ціле з аналогічною партією, і тому є найзначнішою політичною силою на Закарпатті з огляду також і на те, що закарпатці — люди глибоко віруючі, і є багато нерозв'язаних міжконфесійних проблем, про які згадано вище.

В 1994 р. в області створено ще одну прорусинську організацію: Общество ім. Духновича, яке до війни, поруч з «Просвітою», було найпотужнішою політичною силою русофільського спрямування. У Мукачівській міській раді є депутати від цього Общества. Проте якоїсь активності воно не проявляло.

В Ужгороді існує російське товариство «Русский дом», діяльність якого висвітлюється в газеті «Єдинство плюс». Часто матеріали цієї газети є відверто антиукраїнськими, шовіністичними. В «Русскому Домі» теж відбувся розкол, що ніяк не позначився на її діяльності.

Найпопулярнішою газетою націонал-демократів є «Срібна Земля», яка фактично є газетою християнських демократів Віктора Бедя. Нерегулярно виходить газета «Карпатська Україна», яку ще в 1990 р. заснувала УГС/УРП (редактор Я. Каричак), а пізніше вона стала газетою обласної організації Руху. Редактором є поет Петро Скунць. Минулого і цього року нерегулярно виходить газета крайового Руху «Карпатський голос» (редактор — голова Руху Володимир Піпаш). Регулярно, впродовж 4 років, виходить русинська газета «Подкарпатська Русь», яка надруковувала у свій час усі свої декларації та звернення про створення в Закарпатті автономії, вона продовжує на своїх сторінках фальшувати історію, паплюжити Україну та українців. З початку 1995 р. виходить ще одна прорусинська газета, напівросійськомовна: «Карпаторусский вестник», яка продовжує традиції газети «Подкарпатська Русь».

Не буду більше детально зупинятися на проблемах русинства. Одне можна зазначити, що вже зараз такої великої проблеми не існує. Політичне русинство потроху здає свої позиції. ■

М. ОЛЬГОВИЧ

МАЛОРОСІЙСЬКЕ РУСОТЯПСТВО

(УЦІС) Упродовж довголітнього імперського панування Росії в Україні Росії вдалося утворити в нас тип людини, яка стала імунною на національне поневолення, вважає себе навіть українцем, але в глибині душі глибоко переконана, що Україні без тісного пов'язання з Росією жити не можна, й у зв'язку з тим сьогодні, коли Україна стала незалежною державою, необхідно, на їхню думку, наново затіснювати політичні, економічні та військові зв'язки з Росією і відновити стару державну єдність з нею. При тому більшість з них вважає, що Україна мусить позбутися українських національних ідеалів, які, мовляв, були «видумкою» західньо-українських «націоналістів», і будувати українську державу на базі своєрідного «гуманного інтернаціоналізму» у формі багатонаціональної держави.

Не треба хіба й заперечувати чи доказувати, що такі погляди за сучасних умов слабкої української національної свідомості в багатьох районах України безпосередньо діють на шкоду Українській державі, а здійснювання їхніх поглядів та проєктів веде їх прямим шляхом до ліквідації Української держави. Тривогу при цьому викликає той факт, що такі погляди і теорії знайшли свій теоретично-ідеологічний захист на владних верхів'ях України. Вже під час Конгресу української інтелігенції голова «Просвіти» письменник Мовчан звернув увагу присутніх на той факт, що в книжці про сучасну Україну, співавтором якої є дорадник Президента Кучми Дмитро Табачник, піддаються критиці українські національні ідеї, які вважаються витвором західньо-українських земель, зокрема Галичини, непридатними для сучасного будівництва Української держави. І при тому пропонується інша «схема» такого будівництва, сперту на тезах «ліберального інтернаціоналізму», багатонаціональної держави з основними двома мовами — російською та українською.

Ще основніше розробляє ці тези інший дорадник Президента Владімір Грінюв в опублікованій ним брошурі «Нова Україна, якою я її бачу». В цій брошурі Грінюв пропонує ні менше, ні більше, як федеративність України, двомовність, зміцнення політичного, економічного та військового союзу з Росією, без чого, мовляв, Україна залишиться провінційною нацією. Трагедія цих міркувань у тому, що вона не спирається на фактах, а на російських перекинуттях історичної правди. Так, наприклад, Грінюв, всупереч всякій логіці твердить, начебто союз України з Росією в історичному аспекті був позитивний для її розвитку, бо, мовляв, позитивним для України був «феномен єднання і спільної діяльності двох дуже близьких собою народів за мовою, культурою та історичним минулим». При тому Грінюв повною мовчанкою обходить усі ті колосальні негативи національного поневолення, нищівну політику супроти України як за царських, так і за большевицьких імперіялістів, терор, мовну та культурну дискримінацію тощо. Так ніби всього цього не було.

При тому Грінюв відкидає, як і Табачник, західньо-українську національну ідею як «віджилу». Україна, за його словами, має розвиватися на

принципах відсутності будь-яких національних пріоритетів. Україна, за його словами, має бути багатонаціональною державою з правом розмовляти на будь-якій мові, чим, очевидно, він підтримує російщення України, бо ж за сучасних умов тільки такого результату можна й сподіватися. Більше того, Грінюв пропонує навіть і можливість існування в Україні громадян, які не зараховують себе до якоїсь конкретної національності. Врешті-решт цей «космополітизм» Грінюва перетворюється в явне русофільство й українофобство, коли він наполягає на такому закріпленні зв'язків з Росією, які на практиці довели б до упадку Української держави, вимагає визнання російської мови державною тощо. Все це не можна інакше назвати, як чистої води малоросійським русотятпством.

До міркувань цих двох радників Президента Кучми нещодавно приєднався також і відомий академік НАНУ Петро Толочко, один з віце-президентів цієї Академії. У статті, що з'явилася в газеті «Києвские ведомости» під назвою «Чи має Україна національну ідею», він це заперечує, уважаючи, що такої національної ідеї насправді немає. А не існує, мовляв, тому, що невідомо, чи українці є взагалі корінним народом на своїй землі та насправді впродовж свого існування не мали своєї держави. Отож, Толочко виступає і проти тези про відродження національних українських ідеалів, бо, мовляв, немає що відроджувати. Водночас Толочко, як виходить зі статті, є прихильником двомовності в Україні. Для Толочка взагалі не існує кривавої боротьби гетьманів, згодом армії УНР, згодом УПА за Українську державу. Він торочить свої псевдонаукові теорії і на їхній підставі робить висновки, які заперечують сенс будь-якого існування Української самостійної держави, спертої на національних ідеалах. Для нього, як і для Грінюва чи Табачника, Українська держава якщо вже й має існувати, то тільки як «інтернаціональна», без будь-якого національного змісту.

Важливим при тому є той факт, що такі погляди висловлюють радники Президента України, які мали б оформлювати політично-національну та економічну стабільність Української держави. Тим часом, як це видно, вони діють у протилежному напрямку, на загибель Української держави.

(Примітка: М. Ольгович — це журналістське псевдо визначного публіциста ще з Рідних Земель, який пише під кількома псевдами в різних часописах в Україні та діаспорі. Його статті є доволі актуальними, бо зачіпають за живе, а також він звертає увагу на важливі справи, які відбуваються серед української спільноти як на поселеннях, так і в Україні).

Мюнхен, 20 грудня 1995 р.

«Розвиток новітнього українства й відродження української національної ідеї ще в кінці XIX століття поставили перед українською наукою завдання створити нову синтезу історії українського народу».

Проф. Олександр Оглоблин

Наталка ПРУДКА

ДО ПОДІЙ НА ГОСПОДАРЧО-ЕКОНОМІЧНОМУ І СОЦІАЛЬНОМУ ПОЛІ В УКРАЇНІ

Міжнародня конференція в районі ЧАЕС

(УЦІС) 29 листопада 1995 року в Славутичі, де проживають енергетики ЧАЕС, почала роботу перша міжнародня конференція, присвячена завершенню будівництва чорнобильського саркофагу — об'єкту «Укриття», під яким захоронено 200 тонн уранового пального.

Участь у конференції беруть відомі вчені, деякі з них брали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС, а нині вони зібралися, щоб узагальнити досвід унікальної споруди і відкинути вигадки навколо Чорнобильської АЕС, — заявив С. Парашин, генеральний директор ЧАЕС. Побудова саркофагу тривала 206 днів і була завершена 30 листопада 1986 року.

За даними українських учених, нині радіаційність матеріалів у приміщенні саркофагу становить понад 20 МКи. В більшості приміщень потужність дози випромінювання не перевищує 1 рентгену за годину, за винятком басейну-барбатуру.

Потужність гами-випромінювання на поверхні завалів із будівельних конструкцій, що були закинені в центральну залу з гелікоптерів, становить від 10 до 800 рентген за годину, а в деяких точках сягають 2.400.

В червні 1993 року було ухвалено концепцію щодо перетворення об'єкту саркофагу в екологічно безпечну систему. Реалізація концепції передбачає 7 етапів, і повинна завершитися повним демонтажем об'єкту і захороненням відходів, що нині знаходяться всередині саркофагу.

Голляндська технологія на львівських полях

«В наступному році в Україні можуть бути здійснені кілька потужних інвестиційних проєктів за участю голляндських фірм», — повідомив Ганс Дріссер, голова Департаменту економічної співпраці Голляндії.

«Співпраця між Україною та Голляндією розпочалася в 1993 р., коли три провідні голляндські фірми розпочали у Львівській області реалізацію показового агропромислового проєкту, який нині завершено», — повідомив Богдан Панкевич, радник голляндського проєкту, він же директор Львівської регіональної Агенції економічного розвитку.

Кошти для реалізації цього проєкту були подаровані голляндським урядом. Обсяг проєкту становить бл. 3 млн. доларів, третину з них надала Україна. Для реалізації проєкту було створено закрите акціонерне товариство «Нідерляндсько-українські агропроєкти», 75% акцій якого належить урядові Голляндії, 25% — Львівській обласній адміністрації. Нині за рахунок реінвестицій від отриманих прибутків обсяг проєкту зріс утричі.

Цього року за технологією голляндської фірми «Себеко» в 5 фермерських господарствах на 20 га вирощені високі врожаї голляндської моркви і капусти. Крім того, на 30 га українські фермери вирощували голлянд-

ські овочі за рахунок наданого фірмою «Себеко» кредиту під майбутній урожай. Нині господарства повністю розрахувалися за цей кредит, відзначивши надзвичайну вигоду від такої співпраці.

Протягом 2 років фермери Львівської області вирощували за технологією голландської фірми «Агріко» насінневу картоплю, яку потім продавали українським виробникам столової картоплі. Площі посівів становили 70 га, при цьому фермери використовували повний набір голландської техніки та сучасні методи хемічного захисту рослин. Урожай голландської картоплі навіть у неврожайні останні 2 роки був утричі більший, ніж давали кращі місцеві сорти, досягнувши 500 центнерів з га. Всю продукцію здійснювано в Україні для дитячих садків, шкіл, армії по 40 тис крб. за кг, коли ціна на картоплю сягає майже 80 тис.

Експерти відзначають, що до 1996 р. створено достатній потенціал насінневої картоплі для забезпечення потреб у насінні всіх виробників картоплі в Західній Україні.

Українські інженери розробили проєкт сімейної молочної фарми за технологією голландської фірми «Гасконьє Мелотт». Фарма адаптована до умов України. При правильній організації роботи одна сім'я може утримувати більш 50 корів і телят, вирощувати і заготовляти корми, а також переробляти отримане молоко на твердий сир, адже фарма має цех для виробництва сиру. Голландці забезпечили фарму доїльним і стійловим обладнанням, насінням і машинами для виробництва кормів, високопродуктивними коровами голштинно-фризької породи, а також обладнанням для виробництва сиру.

Демонстраційний етап проєкту завершився цього року. Отримавши чудові результати, голландська сторона внесла цей проєкт у Меморандум на наступний рік, згідно з яким у листопаді 1996 року уряд Голландії знову надасть кошти, які, на думку експертів, буде використано для створення бази для переробки продукції, а також для створення овочового ринку.

Модернізація теплової мережі Києва

На початку грудня 1995 року в ході візиту в Україну посла США Річарда Морнінгстара було підписано угоду між Агенцією торгівлі й розвитку США та організацією «Київенерго» про надання гранту на суму 562 тис. доларів. Гроші будуть витрачені на техніко-економічне обґрунтування реконструкції київської тепломережі з метою підвищення енерговіддачі та зменшення витрат тепла і води. Модернізацію тепломережі Києва планується здійснити за рахунок кредиту Світового банку, обсяг якого може становити понад 110 млн. доларів.

За словами міністра енергетики О. Шеберстова, отримати кредит Світового банку Україна зможе через рік, адже потрібен час для організації тендеру, а також для розробки техніко-економічного обґрунтування. Директор Київенерго І. Плачков уважає, що термін надання кредиту наступить раніше, адже передбачається організація нетрадиційного тендеру, тобто відбудеться вибірковий конкурс. До того ж, на цей час майже половину роботи вже виконано.

Облік витрат енергоресурсів у житловому секторі

Кабінет Міністрів затвердив програму поетапного оснащення житлових споруд лічильниками споживання води і тепла. Минулорічна урядова постанова зобов'язала будівельників проєктувати з 1995 р. будівництво та здійснювати реконструкцію житлових споруд з обов'язковим їх оснащенням засобами обліку та приладами регулювання систем електро-, водо-, тепло- та газопостачання. Для забезпечення потреб України в цій техніці в липні 1994 року була ухвалена постанова про запровадження Програми виробництва засобів обліку витрат паливно-енергетичних ресурсів, основний виконавець якої — підприємства машинобудівного комплексу України.

В перерахунку на душу населення споживання води жителями України становить понад 300 літрів на добу, що майже вдвічі перевищує цей показник у високорозвинутих країнах. Втрати тепла при їх транспортуванні від виробників до споживачів становлять 40%.

Урядова програма передбачає обладнати до 1998 року багатопверхові будинки годинниковими пристроями, які контролюють і рахують споживання води і тепла; до 2000 року заплановано обладнати такими пристроями малоповерхові будинки.

В січні 1996 року між Акціонерним товариством «Київенерго» та польським підрозділом міжнародного концерну АБВ підписано протокол намірів про створення спільного підприємства, на якому планується налагодити виробництво труб з пінополіуретану за технологією АБВ. Нині проєктний інститут «Укренергопром» завершує розробку техніко-економічних обґрунтувань створення такого виробництва на базі київського заводу «Труб-буд-індустрія». Передбачається, що ліцензія на виробництво, а також деякі види матеріалів будуть закуповуватися в АБВ.

За попередніми оцінками експертів, створення такого виробництва може коштувати близько 40 млн. доларів США, які Україна має намір отримати у вигляді кредиту від Світового банку на реконструкцію тепломереж Києва вже в кінці цього року. Загальний обсяг кредиту може становити 170 млн. доларів. Реконструкція тепломереж Києва передбачає використання труб з пінополіуретану, виробництво яких в Україні відсутнє. Нині ці труби Україна закуповує в польському підрозділі АБВ. За оцінками експертів «Київенерго», потреби в таких трубах лише для київських тепломереж становлять сотні кілометрів на рік; потреби в цілому по Україні в десятки разів перевищують потреби Києва.

Евентуальність збільшеного кредитування для України

В ході візиту Президента України до Великої Британії відбулася зустріч ділових кіл України з Президентом Європейського банку реконструкції та розвитку Жаком де Лароз'єром. Було підписано низку угод банку з українськими партнерами. І хоча офіційна преса не повідомляє, які саме угоди підписано, незалежним спостерігачам відомо, що наступного року банк має наміри нарощувати обсяги кредитів для України, які будуть спрямовані в спільне підприємство, створене Кременчуцьким автозаводом «КраЗ» з італійською фірмою «Івеко», яка спеціалізується у вироб-

ництві вантажівок середньої класи. Обсяг кредитів становитиме 18 млн. доларів США.

Такі відомі нафтові компанії, як Shell, British Petroleum і JKCX мають намір створити в Україні виробництво з переробки енергоресурсів шельфу Чорного моря, кредитування якого здійснюватиме ЕБРР.

Європейський банк реконструкції та розвитку вивчає зараз близько 20 проєктів створення спільних підприємств з участю західних партнерів.

Новини Фонду Державного Майна

За даними Фонду державного майна, в агропромисловому комплексі приватизовано 1.080 сільськогосподарських підприємств, але плянувалося сприватизувати майже 3.700. Швидше йде приватизація м'ясокомбінатів, молочарень; гірше — цукроварень та агросервісних підприємств. Одна з причин, що гальмує приватизацію — очікування, коли буде спрощено приватизаційне законодавство, адже лише за аудиторську перевірку необхідно сплатити близько мільярда карбованців.

Щодо приватизації в агропромисловому комплексі, то 51% акцій буде видано безкоштовно товаровиробникам. Це викликає тривогу керівників Фонду державного майна: адже на всіх може не вистачити майна.

На 1 грудня м. р. приватизовано лише 30% всіх радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств. Практично завершується приватизація підприємств консервномолочної, тютюнової, олійно-жирової, кондитерської та пивобезалкогольної галузей.

Виробничий потенціал агропромислового комплексу становить третину загальнодержавних фондів; тут працює половина населення України.

Для вдосконалення законодавства з питань приватизації майна АПК, в жовтні 1995 р. ВР ухвалила Закон «Про особливості приватизації майна в АПК», який так і не набрав чинності, оскільки низка положень Закону концептуально не узгоджується із загальними підходами до приватизації. Стаття 3 цього Закону передбачає здійснення примусового випуску акцій уже приватизованих підприємств, зокрема переробних, для того, щоб їх безкоштовно роздати сільськогосподарським підприємствам. Вказане положення загрожує майновим правам інвесторів і тому ставить під сумнів здійснення будь-яких інвестицій у приватизовані підприємства АПК.

Фонд державного майна розраховує, що найближчим часом після внесення необхідних уточнень цей Закон буде підписаний Президентом.

*

На 1 грудня 1995 р. лише половина населення України отримала свої приватизаційні майнові сертифікати та відкрила приватизаційні рахунки. З метою скорочення сертифікатної приватизації, Фонд державного майна планує скоротити до 30 червня 1996 року термін видачі іменних приватизаційних сертифікатів; при цьому термін їх дії залишиться незмінним — громадянин України зможе його використати до кінця наступного року.

Пояснити, чому ж громадянин України не поспішає стати власником, можна лише тим, що він не вірить у вигідність цієї справи. Діяльність

більшості українських підприємств збиткова; внесений громадянином сертифікат, крім свідчення законних прав на майно, не має реальної інвестиційної сили. Щодо поінформованості населення про справжніх інвесторів підприємства, то вона відсутня, адже в Україні покищо не діє фондовий ринок. Він, за словами головного банкира України, може бути створений через 7-8 місяців, тобто тоді, коли завершуватиметься приватизація за майнові сертифікати.

*

Найближчим часом очікується постанови Кабінету Міністрів, згідно з якою, починаючи з нового року, на фондовому ринку України запрацюють компенсаційні сертифікати, які Фонд державного майна має намір надати тим громадянам, заощадження яких «з'їла» інфляція. Знецінені заощадження Ощадного банку будуть компенсовані шляхом обміну на приватизаційні сертифікати. Кошти громадян, що знаходилися на рахунках банку на 1 січня 1992 року, будуть проіндексовані в 2.200 разів.

За словами першого заступника голови Фонду державного майна О. Тарасенка, Фондові доручено реалізувати компенсаційні сертифікати та залучити їх до приватизації. Поки що Фонд державного майна продовжує рахувати, скільки ж майна потрібно для покриття вартості цих сертифікатів.

Зріст цін за електрику, газ і вугілля

Національна комісія з питань регулювання електроенергетики України ухвалила постанову, згідно з якою з 1 січня 1996 року в Україні почали діяти нові тарифи на електроенергію для населення. Віднині ціна за одну КВт. год. електроенергії для сільських жителів становить 6 тис. крб.; для міських — 6.400 крб. Власники будинків, обладнаних електроплитами та електроопалюванням, сплачуватимуть 4.500 крб.

Таким чином населення України сплачуватиме 60% фактичних витрат на виробництво електроенергії; отже, згодом слід чекати чергового підвищення цін.

Міністерство економіки України з 1 січня 1996 року запроваджує нові роздрібні ціни для населення за газ та вугілля. Для тих, хто має газові лічильники, кубометр газу коштуватиме 6 тис. крб.; у разі відсутності газових лічильників — 11.500 крб.

Тонну вугілля для опалення власного будинку громадянин України може купити за 5 млн. 600 тисяч крб.

Приватизація виробництва «Авто ЗАЗ»

Український виробник легкових авт Акціонерне товариство «Авто ЗАЗ» отримало дозвіл на розміщення акцій та приватизацію Запорізького автозаводу, зміни в який було внесено після об'єднання «Авто ЗАЗ» з Мелітопольським заводом двигунів. Статутний фонд «Авто ЗАЗ» оцінено в 957,5 млрд. крб. Згідно з планом розміщення акцій, для пільгового продажу працівникам заводу за майнові сертифікати виділено 3,6% акцій від статутного фонду, 1,8% буде продано за гроші.

Громадяни України, які мають право на пільгове придбання акцій за приватизаційні сертифікати, зможуть купити 0,8% акцій від статутного фонду та 5,4% — за гроші. Іноземні інвестори зможуть купити 12,1% акцій на загальну суму 115,8 млрд. крб. Під інвестиційні зобов'язання за конкурсом буде виставлено 41% акцій від статутного фонду. До 15 січня завод припинив роботу через відсутність обігових коштів, сподіваючись на допомогу держави.

В 1995 році на «Авто ЗАЗ» вироблено близько 60 тисяч авт. Потужності заводу дозволяють щороку виробляти до 400 тисяч. Двигуни для авт виробляє Мелітопольський завод, можливості якого — 100 тисяч двигунів на рік. У майбутньому «Авто ЗАЗ» має намір створити фінансово-промислову групу з російськими автомобільними підприємствами.

Європа визнаватиме сертифікати зварювального підприємства

«Міжнародний Центр сертифікації СЕПРОЗ Інституту електрозварювання ім. Патона до кінця цього року має намір акредитуватися в Європі», — повідомляє директор Центру В. Якубовський. Центр СЕПРОЗ здійснює сертифікацію продукції зварювального виробництва. Нині українських виробників не допускають до участі в міжнародних тендерах через відсутність сертифікованих систем якості на наших підприємствах, адже західній замовник в 90% випадків при підписанні контракту вимагає сертифікату на продукцію, при цьому віддаючи перевагу сертифікату, що виданий недержавною структурою з урахуванням міжнародних вимог.

Статистика свідчить, що в національному продукті розвинутих країн зварювальні технології займають майже 50%, — це металоконструкції для суднобудування, космосу, трубопроводів, де електрозварювання використовується як базовий технологічний процес, що визначає рівень якості металоконструкцій, адже у 80% випадків руйнування конструкцій відбувається через розрив з'єднань по зварній шві. Нині в Україні працює 800 заводів, які безпосередньо пов'язані зі зварювальним виробництвом. ■

Едіт БОГАЦЬКА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Український архів у Празі буде доступним

(УЦІС) У Центральному державному архіві (ЦДА) вищих органів влади й управління в Києві відкрито для користування фонди Празького українського архіву (ПУА), який складається з документів, створених українською еміграцією, що опинилася за кордоном під час і після Першої світової війни.

В 1919 р. українці найбільше емігрували до Польщі. У першу чергу це були військовики з формувань УНР. Їх поміщали у таборах для інтернованих. З Польщі вони виїжджали до Німеччини, Румунії, Болгарії,

Австрії, Франції, а найбільше — до Чехії. На початку 1920 року центром української еміграції стає Прага. Тут опинилося багато колишніх українських урядовців, членів різних політичних партій, генерали, старшини, стрільці, інтелігенція — письменники, журналісти, вчені, вчителі, тобто всі ті, хто не міг і не хотів миритися з большевицьким режимом в Україні. Як засвідчують документи, емігрувала переважно молодь 25-34 років. Українська громада в Празі широко відома своєю відданою і наполегливою працею на благо України.

Свого часу архівісти встановили, що при Міністерстві закордонних справ Чехо-Словаччини є Празький український архів, у якому накопичувалися матеріали, пов'язані з життям і працею української громади. У серпні 1945 р. чеський уряд ухвалив передати його Україні. Перша партія документів прибула до Києва у вересні 1945 року, друга — у 1958, третя — у 1978. Вони надійшли несистематизованими, врозсіп, без науково-довідкового апарату.

Разом з документами, які створювалися українцями на еміграції, в ПУА зберігалися документи, вивезені з України в 1917-20 роки. Серед них багато пов'язаних з діяльністю відомих державних діячів — це, зокрема, документи Антоновича, Винниченка, Петлюри, Дорошенка, Огієнка, Софії Руссової, Шаповала тощо. Багато з них потребують реставрації.

Архівісти з ЦДА мають повну інформацію про склад і зміст документів ПУА. З більшістю із них можна працювати, і їх надають для вивчення та дослідження. Раніше до архіву приходили переважно науковці. Зараз сюди йдуть школярі, студенти, пенсіонери. Але ситуація неоднозначна, бо багато документів треба відновити. Необхідно створити страховий фонд, бо архів має служити й майбутнім поколінням учених і дослідників. На часі — створення міжфондового показника, а можливо й міждержавного, адже відомо, що частина документів ПУА ще й досі залишається в Празі.

Парляментське слухання про становище молоді

7 грудня 1996 р. відбулися парламентські слухання про становище молоді в Україні. Основну доповідь виголосив голова Комісії з питань молоді, спорту й туризму О. Яковенко. Виступили також віце-прем'єр-міністер з гуманітарних питань І. Курас, міністри Каскевич і Борзов.

Свої враження від обговорення цієї наболілої проблеми висловив народний депутат, член Проводу Конгресу Українських Націоналістів, Тарас Процев'ят: «Треба виділити кілька аспектів, зокрема процедурний і політичний. Якщо подивитися на них з точки зору регламенту ВР, слухання не відбулися, бо, по-перше, їх не було передбачено порядком денним, а по-друге, через відсутність кворуму в сесійній залі. Безумовно, проблеми молоді необхідно обговорювати, але 3 години для цього замало.

З політичної точки зору ці слухання нагадували збори комуністичного гатунку минулих років. Виступи представників молодіжних організацій з регіонів мали тенденційний характер. Наймовірно соромно було слухати студента (де тільки відшукав його О. Яковенко?), який не міг двох слів зв'язати до купи. Я добре знаю українське студентство — серед них є багато талановитих людей, здатних не лише поставити серйозні пи-

тання перед Верховною Радою і урядом, але й внести конструктивні пропозиції.

Необхідно відзначити, що доповідь КМУ про становище молоді зроблена доволі фахово і з певними конструктивними намірами. Цього не можна сказати про „Рекомендації“, підготовані профільною комісією — молодіжні проблеми тут охоплені поверхово. До розробки „Рекомендацій“ не були залучені парламентські комісії з питань культури, соціального захисту, освіти, правопорядку й законности.

Найперше, що впадає в очі — це відсутність аналізу причин і наслідків духової кризи в молодіжному середовищі. Жодного слова не сказано про духове відродження і виховання молоді в дусі національного патріотизму. Саме тому я мав намір запропонувати низку доповнень до „Рекомендацій“. У першу чергу щодо розробки урядом „Програми духового відродження та патріотичного виховання молоді“. Друга важлива моя пропозиція стосувалася створення при органах виконавчої влади комітетів у справах молоді.

Найбільшим лихом сьогодні є падіння життєвого рівня і безробіття серед молоді, яке, на мою думку, зростатиме ще принаймні рік чи два. Тому треба пильно придивитися і виправити незбалансованість між професійно-кваліфікаційною структурою спеціальностей різних навчальних закладів і загальними потребами ринку праці. В „Рекомендаціях“ йдеться лише про підвищення кваліфікації молоді, що є абсолютно недостатнім.

Наступна серйозна проблема пов'язана з релігійним вихованням молоді. В Україні діє безліч релігійних сект різного ґатунку і десятки місіонерів. Їхня діяльність не врегульована жодним законом.

З великим здивуванням я довідався, що проєкт державного бюджету на 1996 рік передбачає величезні кошти (300 млрд. крб.) для підтримки піонерських організацій. Але ж згідно із соціальними опитуваннями, серед молодіжних організацій найбільшу популярність здобула Спілка Української Молоді — до неї схиляється 29% опитаних; на другому місці пластунські організації — 16%; піонерія має лише 13% прихильників. А держава чомусь бере на себе фінансування організації, яка не набула достатньої популярності і до того ж запламувала себе причетністю до комуністичного режиму. Необхідно доповнити чинне законодавство спеціальним положенням про заборону створення серед дітей, юнацтва чи повнолітньої молоді антидержавних комуністичних організацій. На жаль, моє право на виступ було зухвало проігноровано О. Морозом, бо він надав слово лише двом комуністам.

Я вважаю, що „Рекомендації“ носять чисто декларативний характер, а робота з молоддю потребує конкретних програм, забезпечених фінансово. В іншому разі — все це стає порожнім звуком. Можливо, саме так воно й плянувалося, щоб укотре задурманити українців».

VI Збори Народнього Руху України

Від 15 до 17 грудня 1995 р. в Києві відбувалися III збори Народнього Руху України, на яких було затверджено нову Програму НРУ, внесено

зміни до Статуту, обрано керівні органи. Головою партії залишився В. Чорновіл.

Основним напрямком діяльності Руху залишається боротьба за владу. Тому Рух має намір посилити свою фракцію в українському парламенті. Для цього Економічна Рада Руху має розробляти економічні законопроекти, альтернативні урядовим програмам, а можливо й створити тіньовий Кабінет Міністрів. Залишаючись в опозиції до владних структур, Рух висуватиме свого претендента на посаду Президента.

В інтерв'ю засобам масової інформації В. Чорновіл заявив: «Ми сьогодні не є класовою партією. Ми навіть не партія середньої класи, хоча стоїмо за те, щоб до цієї класи заможних людей належало 90% населення України. Ми — партія всього народу».

Серйозним напрямком дальшої роботи Руху є створення єдиного блоку партій національно-демократичного спрямування.

VI Збори Руху проходили під гаслом «Державність, Демократія, Реформи»

З поміж обраних 1132 делегатів, на Збори прибули (за даними мандатної комісії) 942 делегати (на третій день Зборів В. Чорновіл оголосив, що прибули 1047 делегатів), гостей — 306, журналістів — 127. Серед учасників 97% українців, 2% росіян, 1% інші національності; працівників культури, освіти, охорони здоров'я — 27%, інженерів і техніків — 19%, робітників — 9%, селян — 5%, партійних працівників — 7%, пенсіонерів — 7%, господарських працівників — 4%, безробітних — 3%, військовиків — 1%; 60% з вищою освітою, 6 докторів наук, 52 кандидатів наук, 10% делегатів були учасниками I Збору Руху, 23% — II, 31% — IV, 42% — V Збору Руху. Серед делегатів 15 депутатів Верховної Ради, 46 — міських Рад, 53 — районних, 25 — сільських.

Обрано 55 членів Центрального Проводу: Голова — Вячеслав Чорновіл, Богдан Бойко — заступник голови, голова Секретаріату, Олесь Лавринович — заступник голови, голова управління владних структур і виборів, Олена Бондаренко — заступник голови, голова управління ідеології і пропаганди, Володимир Черняк — заступник голови, голова економічної ради, за посадою — 26 голів обласних організацій (крім Севастополя), голова молодіжного руху — Олександр Розенко, голови асоційованих членів руху; Зубко («Українська студентська спілка»), Алена Пашко («Союз Українок»), Лесь Танюк («Меморіал»), керівники фракції Руху у ВР — Іван Засць і Ковтунець; Борис Іваненко, Ігор Тарасюк, Віктор Стратієнко, Ліля Григорович, Борис Кожин, Михайло Косів, Георгій Філіпчук, Юрій Костенко, Роберт Карташов, Юрій Ключковський, Іван Шовковий, Петрук-Попик, Роман Зварич, Роман Шмідт, Вячеслав Коваль, Віктор Цимбалюк, Дмитро Чобіт, Олесь Гудима.

Головою Контрольно-ревізійної комісії (КРК) обрано Олексія Чорноволенка. КРК складається з 15 осіб.

Під час перерви відбулося перше засідання Центрального Проводу, який обрав 15 членів Президії Руху, серед них Чорновіл, Бойко, Костенко, Гудима, Лавринович, Косів, Філіпчук та інші.

Збір розглянув питання:

— Доповідь В. Чорновола — «Наша дорога — від конструктивної опозиції до реальної влади. І ми пройдемо її в ім'я України»;

— Олесь Лавринович — «Реалізація завдань Руху в законотворчому процесі»;

— Богдан Бойко — «Звіт секретаріату Руху»;

— Олена Бондаренко — «Агітаційна, видавнича та інформаційна діяльність руху»;

— Роберт Карташов — «Науково-аналітична робота Руху».

Ухвалені нова редакція програми, зміни і доповнення до Статуту, затверджена символіка Руху. Прийнята низка ухвал, заяв, звернень.

На Зборах працювало 7 секцій: ідеологічні засади Руху (керівник В. Чорновіл), державного будівництва (О. Лавринович), етнонаціональна політика (Р. Карташов), реформування економіки і соціальна політика (В. Черняк), гуманітарна політика (Л. Танюк), національна безпека (Ю. Костенко), статутна (В. Коваль).

Збір затвердив рішення центрального Проводу для висування на здобуття премії ім. Т. Шевченка:

Тараса Петриненка — в галузі концертної діяльності (два місяці тому це зробив Конгрес Українських Націоналістів);

Вячеслава Чорновола — в галузі журналістської діяльності,

Галину Севрюк — в галузі образотворчого мистецтва.

На Зборі Л. Танюк запропонував прийняти резолюцію, що Рух може і буде виконувати всі ідеї Конгресу української інтелігенції.

Від Конгресу Українських Націоналістів виступив Голова Секретаріату Геннадій Сіренко, від Організації Українських Націоналістів — д-р Омелян Кушпета.

На проведенні Збору безпосередньо витрачено 14,5 тис. доларів; заявлено, що річний бюджет Руху складає 110 тис. доларів.

Але виходячи з того, що за рахунок бюджету утримується Центральний, Обласний і Районний апарат Руху, Інститут демократії, 40 всеукраїнських, обласних і районних газет загальним накладом 500 тис. примірників і вся видавнича діяльність Руху, заявлений бюджет показано сильно заниженим. За нашими оцінками, він складає 390-555 тис. доларів на рік. Джерела фінансування були названі такі: внески, пожертви та інше.

Різними членами Руху називалися різна кількість членів партії: від 15 до 60 тисяч, 430 районних і 25 обласних організацій. За нашими оцінками, кількість членів становить 10-15 тисяч (з яких активними є 2-3 тис.), 260-290 районних організацій, з яких активних 150-200 та 24 обласних організацій.

Вік делегатів становив: до 30 років — 10,3%, 30-40 — 26,4%, 40-50 — 41,5%, після 55 — 21,8%.

В ідеологічних засадах Народного Руху стверджується, що існує 5 типів ідеології: комунізм (марксизм), соціальна демократія, лібералізм, консерватизм, фашизм. Існування націоналістичної ідеології Рухом відкидається. Рух пропонує нерозчленовану синтезуючу ідеологію з лібе-

ралізму, консерватизму і соціальної демократії під назвою «національна демократія».

Виступ Голови Секретаріату Конгресу на цих Зборах НРУ

Конгрес Українських Націоналістів вітає учасників VI Зборів партії «Народний Рух України» і бажає успішного завершення. Ми прихильно ставимося до того, що Рух прагне плекати традиції того загальнонаціонального фронту, яким був Народний Рух України в час національно-визвольної революції 1989-91 років. В ньому широко діяли члени ОУН і колишні вояки УПА, які зараз як Братство ОУН-УПА входять в Конгрес Українських Націоналістів як колективний член. Більшість національно-демократичних партій вийшли з цього загальнонаціонального фронту і разом з націоналістами складають потужну державницьку політичну силу.

Національно-визвольна боротьба проходить 3 етапи: боротьба за здобуття Української держави, повалення командно-номенклатурної совєтської системи та побудова української за змістом держави, приведення до влади українців, утвердження української нації як господаря на власній землі. Історія відвела визначальне місце державницьким партіям у цій боротьбі.

Здобуття Україною незалежності не привело до повного національного визволення української нації. До керівництва державою не прийшли люди, які готові жертвувати і фахово працювати в ім'я нації та України, готові покласти весь свій розум і енергію для подолання економічної, політичної і суспільної кризи. При владі ліберали і комуністи, влада є ворожою українській нації.

Українська національна ідея виявилася чужою для вищих державних чинників, тому вони не бажають і не здатні змобілізувати всі сили українського народу для подолання кризи і виведення України в ряд передових країн світу. В коридорах влади вирує бездуховність, хабарництво і безбожництво.

Утвердження і розбудова України, самозбереження і розбудова нації можливі за умов захисту її національних інтересів, ствердження державницької національної ідеології.

Лібералами твориться нова українська ідея, ідея нової української нації та ідея державної неукраїнської ідеології, в якій етнічним українцям немає місця. Тобто є спроба на замовлення владних структур підвести теорію під гасло «Україна без українців». І все це одягається у шати заперечення прав української нації, відкритого суспільства, прав людини. Фактично є намагання, щоб українська більшість обслуговувала неукраїнський бізнес і культурницький елемент. Таким же є і намагання створити нову Конституцію.

В українському політикумі мало тих, хто хоче виступити за українство, за українців. Мало хто дбає про український зміст, про українську людину, про український дух, про українські інтереси і врешті-решт — про Україну. Є певний український політичний вакуум. З нас хотіли зробити «совєтікус», тепер влада прагне зробити нас «новоукраїнікус»: без національності у паспорті, без етнічного змісту і взагалі без усього

українського. Активно в Україні діє російська «п'ята колона» та імперська Росія. Нема сумніву, що імперська Росія була, є і буде ворогом України.

Нам постійно підкидають ідею об'єднання всіх державицьких сил, але ми лише єдині у прагненні до розбудови держави, демократії, громадянського суспільства і соціальних, ринкових відносин. Але ми різні за тактикою і стратегією цієї боротьби, за ідеологічними настановами, за внутрішньою структурою і методами досягнення влади, тому національно-демократичні та окремі радикально-демократичні сили є співниками націоналістів у боротьбі за УССД. У політичних загально-українських та регіональних акціях ми виступаємо як партнери — і не більше.

Виходячи з традиційних націоналістичних засад, Конгрес Українських Націоналістів буде в наступних виборчих кампаніях спиратися тільки на власні сили, виступаючи як окрема політична сила зі своїми виборчою програмою, виборчим партійним списком і тактикою боротьби. Безумовно, певною мірою коригуючи свої домагання влади з іншими державицькими силами. З ворожого табору у дежавницьке середовище підкидають ідею пошуку ворогів серед нас, намагаються підкинути різні міти про неіснуючі бльоки та інсинуації про взаємодію Конгресу з кримінальним елементом. На жаль, окремі делегати допустилися цих інсинуацій і з трибуни VI Зборів Руху. Ми повністю відкидаємо ці вигадки як безпідставні.

Конгрес Українських Націоналістів займає принципову позицію: не поборювати державницькі сили, не очорнювати їх ім'я. І ця позиція виправдала себе. І надалі Конгрес шукатиме спільного з іншими державницькими партіями на таких відтинках: відношення до української нації, держави і націоналістичної ідеології; боротьби з комунізмом, большевизмом, фашизмом, імперіялізмом, тоталітаризмом, лібералізмом як ворожими, розкладовими, дезорієнтуючими силами; відношення до релігії, культури і духовости; відношення до приватної власності і соціальної ринкової економіки, до збереження ядерної зброї та вступу України в НАТО. На цьому ґрунті можлива співпраця. Дай, Боже, нам плідної роботи на благо України!

Закон про статус чужоземних військ в Україні — велика біла пляма в законодавстві України

Лист із викладенням своїх поглядів на необхідність термінового врегулювання статусу іноземних військ в Україні розповсюдив серед представників засобів масової інформації народний депутат, віце-адмірал Борис Кожин.

Ухвалення Закону «Про статус іноземних військових формувань» є нагальною потребою України в контексті її національної безпеки.

«Україна є суверенною державою. Її суверенітет та недоторканість кордонів захищені нормами міжнародного права і гарантовані Меморандумом до ДНЯЗ. Утім, дбаючи про національну безпеку, Україна повинна своїми власними законами розв'язувати не лише внутрішні, але й зовнішні політичні проблеми. Однією з них є тимчасове перебування інозем-

них військ на території України. Світовий досвід свідчить, що аналогічну ситуацію Німеччина регламентувала окремим законом. Адже це є не суто політичне питання — воно стосується важливих фінансових, економічних і соціальних аспектів.

Виходячи зі стану справ в Україні, з її миролюбної політики безядерного і позабл्यкового статусу, з розвитку демократичних інститутів і ринкових реформ, уважаємо, що зараз настав час чітко визначитися щодо статусу іноземних військ в Україні. Це питання необхідно врегулювати ухваленням відповідного закону. Цей крок дозволить зняти напруження в суспільстві і в окремих регіонах України.

Яким має бути закон? У ньому обов'язково повинні бути закладені норми, що твердо захищають національні інтереси України. Щодо основних засад закону, то, по-перше, термін перебування іноземних військ на території України не повинен перевищувати 4 років. По-друге, на іноземних військових мають розповсюджуватися норми законодавства України. По-третє, за право тимчасової дислокації своїх військ країна-власник повинна сплачувати Україні певну суму, а також оплачувати за світовими цінами оренду землі й необхідної інфраструктури. По-четверте, всі збитки (насамперед екологічні), завдані Україні згаданими формуваннями, мають бути повністю відшкодовані. І нарешті, з боку органів державної влади України має бути встановлена контролія діяльності цих формувань і заборонена будь-яка антиукраїнська діяльність».

В Президента України новий перший помічник

18 грудня 1995 р. призначено нового першого помічника Президента, в обов'язки якого входить керівництво групою президентських помічників і референтів. Після звільнення з цієї посади О. Разумкова Л. Кучма затвердив на ній Володимира Кузнєцова, який з серпня 1994 р. очолював в Адміністрації Президента Управління з питань економіки. В. Кузнєцову 35 років, за фахом він економіст-кібернетик, кандидат економічних наук, автор 50 наукових праць. Добре володіє англійською мовою. Закінчивши Дніпропетровський державний університет, працював доцентом на одній з його кафедр, потім у Дніпропетровському міськвиконкомі. З червня 1993 р. Кузнєцов — радник Прем'єр-міністра; далі — заступник завідувача відділом фінансів Управління економіки Кабінету Міністрів. З Л. Кучмою (у виборчій команді якого він відповідав за прогнозування) В. Кузнєцов познайомився на Південному машинобудівному заводі, який був базовим підприємством його університетської катедри. Працюючи в Адміністрації Президента, був причетний до створення кількох економічних законів, один з яких — про валютне регулювання, працює майже рік і вважається доволі досконалим. За останній рік через Управління економіки пройшло понад 95 президентських указів економічного характеру та 20 розпоряджень. Крім питань розвитку державних фінансів, у полі зору Кузнєцова були питання податкової політики.

На новій посаді Кузнєцов має намір зосередитися на проблемах бюджетної і кредитної політики; на заходах, пов'язаних з підприємництвом і вільними економічними зонами. Особливу увагу буде приділено структурній перебудові вугільної промисловості та електроенергетиці. «Я

уважаю себе в першу чергу аналітиком, і тому готуватиму пропозиції і намагатимуся прогнозувати їхні наслідки. Але, окрім того, я — солдат*, — наголосив новий помічник Президента, — і буду сумлінно виконувати затверджені керівництвом держави рішення».

Стосовно своїх політичних прихильностей, В. Кузнєцов на зустрічі з журналістами наголосив, що він не вважає себе аполітичною людиною, хоча в КПСС ніколи не був. Він прихильник політичної течії, що сповідує економічний лібералізм. Але за комплексом економічних заходів, які необхідно здійснити в Україні, він — економічний консерватор. Сьогодні немає такої партії, до якої він хотів би вступити, але сподівається, що така партія незабаром з'явиться.

Перший помічник Президента вважає, що необхідно прискорити роботу над новою Конституцією. В ній він має намір ґрунтовно розробити економічний блок. Кузнєцов — прихильник виваженого впровадження нових конституційних принципів, головню тих, що стосуються структурних змін у різних гілках державної влади. Особливо він заперечує проти руйнування тих структур, що працюють.

На запитання, чи буде в наступному році досягнуто стабілізації народного господарства, Кузнєцов висловив упевненість, що Україна втримається в межах запланованого бюджетного дефіциту. Цей оптимізм ґрунтується на тому, що в поточному році інфляцію було приборкано. Це добрий знак. У наступному році вона становитиме 30-45% на рік. Є всі підстави вважати, що 1996 рік буде останнім роком падіння, а 1997 рік стане роком пожвавлення. Проте, щоб запобігти гіперінфляції, не оминати жорстких і непопулярних заходів. Зараз ситуація підконтрольна. «Ми досягли точки падіння і можемо розраховувати на підвищення реальної платні. Такі тенденції вже є, але вони ще нестійкі. Це основний синтетичний показник діяльності всіх органів виконавчої влади. Україна з осені 1994 р. пройшла шлях, на якому більшість країн знадобилися б роки й десятиріччя. Важливим чинником мого оптимізму є те, що діє програма, яка визначає комплекс необхідних заходів, є відповідальні, динамічні люди, перш за все в Кабінеті Міністрів, які послідовно здійснюватимуть проголошений економічний курс».

Послідовність і відповідальність» — так визначив В. Кузнєцов основні принципи своєї діяльності на новій посаді.

Договір між Україною і Угорщиною про спільний кордон

Згідно із законом про правонаступництво, за станом на 16 липня 1990 року кордони колишнього УССР є державними кордонами України. Для виконання цього закону і враховуючи, що кордон є основним атрибутом держави, уряд України дбає про те, щоб з кожною із семи суміжних держав був укладений договір про режим кордону, співпрацю і взаємодопомогу з прикордонних питань. Угорщина є третьою країною, яка уклала і ратифікувала такий договір з Україною. Подібні угоди ратифіковано Польщею та Словаччиною.

* «Я солдат», а чому не воjak? — зауваження Редакції.

Які наслідки договору? Це сприяння збереженню Україною територіальної цілості та непорушності існуючих кордонів; забезпечення стабільності на державному кордоні; створення сприятливих і законних умов для господарської діяльності на кордоні та поблизу нього, а також можливість взаємодії між прикордонними відомствами обох сторін.

У п'ятдесят одній статті закону визначено порядок призначення, звільнення та обов'язки прикордонних уповноважених; порядок користування прикордонними водами, залізницями, шосейними дорогами та іншими спорудами, що перетинають кордон; охорона навколишнього середовища. Але головне — в ньому визначено порядок проходження та перевірки правильності проходження кордону. «При цьому, — зазначає заступник голови Державного комітету України у справах охорони кордону І. Чудновський, — редемаркація, яка згадується в договорі — це затвердження тих кордонів, які існують між Україною та Угорщиною, і в цьому пляні тут нічого не міняється.

Виконання закону та його контролю здійснюватиметься кількома державними відомствами України, зокрема Міністерством закордонних справ, Державним комітетом у справах охорони кордону та Митним комітетом України. ■

Ярослав ШУРГОТ

ХРАМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

Давньої солотвинської осені, осені прозористо синьої і неправдоподібно дзвінкої, коли печально бамкали дзвони недалекої церковки, і весело віддзвонювали бубонцями коні, повертаючись із полонини, дзвенів поряд зі мною — на містечкових вуличках і лісових стежечках — голос Надійки Волинець. А те, що вона оповідала, здавалося мені теж неправдоподібним, як прозоре звучання солотвинської осені. Оповідала ж вона про музей книги, який задумала створити у своїх Бережанах. Книги української. А втім, «задумала» — не годиться. Музей жив — зі стелажми, експозиціями, виставками. У Надійчиній душі. З-під скляного віка виймала вона пожовклий збірничок і, прочитавши щось, запитувала: «Прекрасно, правда?». Здається, вперше від неї почув я вірші Богдана Лепкого. Так, усе було прекрасним — і задум, і поезії, і осінь... Крім епохи. А вона оточувала нас щільніше, ніж осінь, і я не вірив, що з'явиться в Бережанах музей. Він і не з'явився — Надійка його виборолла. Ще тоді, на межі брежнєвщини й андроповщини. А сьогодні вона — пані директорка Надія Волинець.

Микола Шатилів

Такого велелюддя затишний двір старовинної ратуші не пам'ятав мабуть іще з тих часів, коли далекі й близькі стежки-дороги з широких світів приводили до гімназійних стін тих, ким пишаємося ми — нині суцці: Маркіяна Шашкевича, Андрія Чайковського, Богдана Лепкого, Володимира Савчака. Їхній дух величній не розтанув у мороці часу, зневіри, забуття. Він залишився з нами і в нас. Тому й тягнуться бережанці до культури у найвищому її вияві, і завше відкриті їхні душі для живої вологи прекрасного.

Світлої літньої днини прийшли бережанці сюди, до Музею книги, щоб відзначити його десятилітній ювілей і тим самим прилучитися до величного свята духовости.

Напевно, і не усвідомлювали організатори міжобласного науково-методичного центру (так спочатку називався музей) у далекому тепер 1984 році, яку сторінку вписують вони в книгу культурного життя краю, не передбачали величезної популярності, що її здобуде музей на Бережанщині та за її межами. Вони просто робили свою справу. Професійно і надійно.

На жаль, багатьох уже нема з нами. А тому, коли єпископ Луцький та Волинський Теоктист (в миру — Микола Пересада, бережанець і великий книголюб) благословив поважне зібрання, було запалено свічку вдячної пам'яті сімом фундаторам музею та бібліофілам, які відійшли у Вічність. На стіні ратуші — їхні портрети, оздоблені вінками: Тимофій Волинець, Ярослава Данилів, Орест Гижа, Микола Сивобородько, Борис Єсаулов, Віктор Галкевич, Григорій Іваненко...

Хтось зі славетних сказав, що рівень цивілізованості народу, з-поміж усього іншого, визначається ставленням до тих, кого вже немає з нами. Справді, допоки ми живемо ними, їхніми помислами і справами, доти ніколи не перерветься зв'язок поколінь, ніколи не згасне полум'я пам'яті, не вмере душа народу.

Ведучі свята, директор Регіонального центру української книги Надія Волинець і голова районної організації Товариства любителів книги Микола Проців відрекомендували гостей. Вони приїхали з Тернополя та Львова, Києва та Івано-Франківська, Дрогобича та Луганська, Самбора, Коломиї, Підгаєць... З Австралії і США прибули відомі у світі художник Володимир Савчак і доктор Роман Смик. Були також науковці та бізнесмени, педагоги і журналісти, письменники й робітники, люди різні за віком, політичними поглядами, естетичними уподобаннями. Та всіх зібрала під небом бережанським Її Вельможність — Книга, щоб очистити душі, з'єднати серця. Ця думка бриніла в кожному виступі і читалася в очах.

Понад чотири години не переривалося різнобарвне плетиво щирих віншувань і ліричних пісень, високої поезії та дотепного гумору. При тій оказії відбулася ще одна значна подія — вручення премії імені братів Лепких двом її лавреатам: докторові Р. Смикові та поетові І. Низовому.

І вже зовсім несподіванкою — щоправда, вельми приємною — був заключний акорд урочистостей — презентація збірника «Храм книги», виданого спеціально до ювілею силами музейних працівників та редакцією альманаху «Жайвір». Книга стала своєрідним літописом десятирічного періоду культурно-мистецького життя Бережанщини, пропущеного крізь призму діяльності музею. У ній — імена, дати, події, спогади, роздуми, світлини. А це — історія, хоч не дуже далека, але тим і цінна, що творили її і продовжують творити близькі нам люди, з якими зустрічаємось повсякденно.

А серед них — три жінки: Надія Волинець, Ярослава Мазурак, Надія Дирда. Це вони були господинями і творцями свята. Це їхня любов до прекрасного об'єднала в той день серця стількох людей. А багатолітня подвижницька праця перетворила Музей книги на справжнісінький духовий храм — Храм Книги.

Бережани, 1995 р.

Присвяти

Д-р Блянка ЄРЖАБКОВА

**У СТОЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО
1895–1980**
(Закінчення, 2)

8. О. Кульчицький про «марксистсько-советську людину»

В 1956 р. О. Кульчицький опублікував глибинну полемічну студію під заголовком «Марксистсько-советська концепція людини в світлі західної психології»⁴⁰. Компетентну рецензію на рукопис написав доц. д-р Д. Цайсе з Психологічного інституту Мюнхенського університету. Він ствердив таке: «У згаданій праці йде мова про перший запис великого проєкту, в якому автор робить спробу протиставити советсько-марксистському зображенню людини західне її зображення. При цьому виявляється, що тут маємо справу не тільки з більш чи менш випадковими протилежностями в наукових поглядах-теоріях, але про відбитки форм людського буття, що відділені від себе великими проваллями. Духова сутичка між Заходом і Сходом охоплюється в її центральній точці, а саме в проблемі людини. Існує тільки невелика кількість викладів марксистсько-советської психології. Серед них жодна не входить так глибоко в суть цієї психології, як обговорюваний її виклад. З рукопису можна вже тепер з ясністю розпізнати, що коли ця праця досягне своєї стадії готовости до публікації, вона стане найбільшою цінністю не тільки для німців, але й для цілої західної науки, бо якраз тільки на протилежності зовсім інакше складеної советської духовної постави можна бути свідомим своєї власної постави та завдання»⁴¹.

Опісля обширна рецензія появилась у «Віснику Історії Східної Європи» авторства Андреаса Фон Вайса, який, між іншим, пише таке:

«Кульчицький у своїй книжці не бажає звітувати про розвиток і сучасний стан советських психологічних досліджень. Його бажанням є критичне зображення большевицького поняття людини. Отже, це антропологічне розуміння, очевидно, не є ніде в большевицькій філософії скодифіковане у виді закінченої теорії. Тому завданням критичного викладу є зібрати докупи всі ці порозкидані посилання: з „потенційного поняття людини“ створити плястичний образ большевицького антропологічного поняття. Багато таких посилань автор одержить з допомогою аналізу большевицької критики намірів західної психології. Така зворотня метода виявля-

⁴⁰ Kultschytzkyj, O. «Die marxistisch-sowjetische Konzeption des Menschen im Lichte der westlichen Psychologie». Institut zur Erforschung des UdSSR, Monographien, Serie 1, N. 32, München 1956, 110 S.

⁴¹ «Begutachtung des Manuskriptes von Herrn Professor Dr. Alexander von Kultschytzkyj», Die marxistisch-sowjetische Konzeption. Priv. Doz. I. Zeisse, Psychologisches Institut der Universität München.

ється дуже плодючою, бо вона дає багато посередніх свідчень про образ большевицької людини. Побудова праці Кульчицького буде характеризуватися його методом аналізу і викладом проблеми... Ця дуже ефективна праця Кульчицького виповняє недвозначні наміри самопоставленого завданням виявити концепцію марксистсько-совєтської людини, і то в дуже чудовий спосіб. Вона спирається на відповідну обширну літературу...»⁴².

Рецензія Конференції міністрів культури, Служби Документації та Інформації Педагогічного Відділу в Бонні також оцінює працю Олександра Кульчицького: «Автор виконує передумову, щоб з науковою ґрунтовністю опрацювати протиставлення західної і большевицької антропології. Ядром праці є відношення большевицької психології до марксистсько-совєтської ідеї антропології, так, як вона визначається Марксом у вирішальному підході до неї... Публікація є дозрілим вислідом енергійної праці над марксистським зображенням людини. Вона опрацьована на дуже ясних поняттях і свідчить про видатну і ґрунтовну ознайомленість автора з новітньою психологією та філософією. Це — чудова книжка, що ставить перед читачами високі вимоги»⁴³.

9. Філософська спадщина Олександра Кульчицького

Оцінки філософської праці проф. О. Кульчицького в її цілості ще немає. Проте в цьому напрямку вже зроблено перші кроки коротшими студіями якраз після його смерті і в наступних роках. Тут, наприклад, можна знайти поділ праць на персоналістичні студії, тобто науково опрацьовані джерельні твори, та на праці останнього періоду, які охоплюють проблематику глибоких етнопсихологічних і культурно-філософських студій. В цих студіях та інших вислідах виявляється життєва настанова психолога. Психолог — це, на думку Кульчицького, лідер, керівник душ. Основною вимогою психологічної діяльності була для О. Кульчицького важливість і наявність філософської думки в культурному житті українського суспільства.

Проф. Кульчицький завжди намагався виконати це завдання з переконанням, що самопізнання української людини, досягнуте через ставання самосвідомим своєї історично зумовленої духової етнопсихічної структури і через пізнання культурно-структурних цінностей українського історично-культурного процесу, зображаючи внесок української спільноти в культуру людства, — є передумовою української культурної та політичної суверенності⁴⁴.

У студіях свого останнього творчого періоду, напр., про Сковороду⁴⁵, в німецькомовній праці про Тараса Шевченка з глибинно-психологічного

⁴² Buchbesprechung. Aus «Jahrbuch für Geschichte Osteuropas». Bd. 5, Andreas von Weiss, München.

⁴³ Kultusminister-Konferenz, Dokumentations- u. Auskunftsdienst, Pädagogische Arbeitsstelle, Bonn, Nassestr. 11. Allgemeine Darstellung. Alexander von Kultschytzkyj «Die marxistisch-sowjetische Konzeption».

⁴⁴ Митрович. К. «Alexander Kultschytzkyj, 1895-1980, Mitteilungen, Nr. 17, Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften, e. V., München 1980.

⁴⁵ Kultschytzkyj, O., «Hryhorij Skoworoda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer der Personalismus». Sonderdruck aus «Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V.», Bd. 10/11, УВУ. Серія «Монографії», ч. 22, стор. 30-40.

погляду⁴⁶ та в студії про «Мойсея» Івана Франка французькою мовою⁴⁷, він намагався відзначити оригінальність авторів української літератури і культури. Він вказує на вираження їхніх особистостей та їхньої праці, типово українських досягнень у царині культури, та на їхню роль провідників українського культурно-історичного процесу.

«Згідно з термінологією Юнга, він називав їх «архетипами» української культури в подвійному значенні: як утілення українських культурних досягнень, і як провідників. Таким є для нього Сковорода, як вияв багатовікової української мудрости одухотвореного серця; Шевченко є втіленням героїчної моралі непохитного Прометей; Франко представляє собою мораль непоручної віри Мойсея в історичний шлях вірності духовим і релігійним цінностям української культури»⁴⁸.

«В цих темах виразно вимальовується його власна (О. Кульчицького) особистість глибоко усвідомленого, сильно закоріненого в українській духовій спадщині та широко пов'язаного з європейською гуманістичною традицією українського інтелігента, який бажав завжди бути приямним при творенні культурно-духового обличчя сучасного українця та сучасної української спільноти. В цьому теж полягає унаочнення його поняття ролі українського інтелігента в суспільному житті»⁴⁹.

10. Публіцистика, доповіді та поїздки за океан

Що стосується публіцистики, то О. Кульчицький друкував свої статті найчастіше в українських газетах в Мюнхені, Парижі та Нью-Йорку на психологічні, педагогічні, філософські та науково-організаційні теми. Пощастило зареєструвати 110 газетних статей, що друкувалися на європейським та північно-американським континентах⁵⁰.

Олександр Кульчицький був визначним посередником у передаванні філософічно-антропологічного та психологічного знання своїм студентам і збуджував у них справжнє наукове зацікавлення. Він був також дуже активним у громадському житті як організатор Академічних вечорів у Мюнхені, як довголітній голова КоДУС та як референт зовнішніх зв'язків Українського християнського руху. О. Кульчицький дуже радо виступав перед українською, французькою, німецькою, італійською та англomовною публікою з доповідями на психологічні, етнопсихологічні та порівняльно-антропологічні теми. Що ця частина його праці була дуже важлива, вказує

Кульчицький О. «Skovoroda philosophie de la connaissance de soimene et precurseur du personnalisme», «Skovoroda — philosophe ukrainien». Серія «Монографії», ч. 23, Париж, стор. 55-110.

⁴⁶ Кульчицький О. «Sevcenko-Kult in tiefenpsychologischer Sicht». Серія «Монографії», ч. 8. Taras Sevcenko, 1814-1861. Zum Geburts- und 100. Todestag des ukrainischen Nationaldichters, Мюнхен, 1964, стор. 47-77.

⁴⁷ Кульчицький О. «Les dimensions philosophico-anthropiques du peme "Moise" d'Ivan Franko». Actes de la Journee Ivan Franko. Sorbonne, le 12 novembre 1977, YBY, Серія «Монографії», ч. 29. Париж-Мюнхен, стор. 15-58.

⁴⁸ Див. 44.

⁴⁹ Кульчицький О. «Український персоналізм». «Проф. Кульчицький між нами». Серія «Монографії», ч. 42, Мюнхен-Париж, стор. 15-58.

⁵⁰ Єржабова Бянка. «Бібліографія наукових праць Олександра Кульчицького». 1895-1980. II — Показчик газетних статей проф. Олександра Кульчицького. «Визвольний Шлях», Лондон, 1982, XXXV, 6 та 7, стор. 759-870.

вже саме число доповідей — принаймні 158. Вище згадані доповіді можна поділити за мовами, в яких вони були виголошені, та за темами. Проф. Кульчицький виступав з доповідями на університетах і в інститутах Німеччини, Франції, Бельгії, США і Канади і доповідав на академічних вечорах, конференціях, курсах українознавства, форумах міжнародних академій наук, Асоціації Європейської Федерації та Католицької Акції. Він також брав участь з доповідями в Італійсько-українським товаристві, в Українсько-французьких днях, на форумі Спільки німецьких психологів, на Високій філософічно-теологічній школі в Кенігштайні, Страсбурзьких Днях тощо⁵¹. Цю незвичайно активну діяльність О. Кульчицького високо оцінив проф. та ректор УВУ Іван Мірчук уже в 1955 р.⁵².

Проф. О. Кульчицький був активним також поза європейським континентом. Як проректор УВУ, О. Кульчицький відвідав українські скупчення в Америці і Канаді. Продовж 80 днів намагався встановити тісний науковий зв'язок поміж європейською і американською професурою УВУ та українським науковим світом США і Канади⁵³. Теми його доповідей були: «Структура української людини, як ключева проблема марксизму-лінінізму», «Гомо релігіозум і гомо советікус» та «Постать Шевченка в перспективі доглибинної психології»⁵⁴. Поїздка О. Кульчицького до США і Канади була пов'язана з великою підготовкою; цей проєкт проф. Кульчицького вимагав багато енергії, часу, засобів і знання проблем української діаспори, як також і проблем самого УВУ, якого ректором він був в рр. 1962-1963.

Проф. Кульчицький звернувся із закликом «до всіх українців доброї волі на північно-американському континенті, які мали бажання допомогти УВУ, а зокрема до професорів УВУ, членів НТШ та УВАН і всіх громадсько-культурних працівників та осіб, зацікавлених долею нашої науки і культури». Як професор УВУ, який увійшов у тісний організаційний зв'язок з НТШ і УТП в новозаснованому Товаристві сприяння українській науці в Мюнхені, О. Кульчицький формулював свій плян об'їзду тієї частини Північної Америки, де існували більші скупчення української еміграції⁵⁵.

Другу поїздку до США і Канади проф. Кульчицький zorganizував восени 1974 р., про яку він сам писав у своїм репортажі так: «Підсумки мандрівки по Америці у службі сквородянської ідеї людини» (цілеспрямованість серії викладів про людину і її особовість, про сквородянську людину та про українську людину). «Автор цих рядків відбув в часі від 16.X. до 26.X. від імени УВУ, як професор антропологічної психології і декан філософічного факультету, об'їздову подорож до таких міст Північної Америки, як Філадельфія, Ньюарк, Нью-Йорк, Торонто, Чикаго, Вашингтон»⁵⁶. Доповіді з нагоди другої поїздки за океан були такі:

⁵¹ Див. 26.

⁵² Див. 39.

⁵³ «Проф. д-р Олександр Кульчицький у США», «Америка», 4 березня 1969.

⁵⁴ «Проф. О. Кульчицький відвідав Америку», «Свобода», 19 березня 1969.

⁵⁵ З листа проф. Кульчицького, Сарсель, 12.2.1964, адресованого «Вельмишановні панове».

⁵⁶ Із спадщини проф. Кульчицького.

⁵⁷ Кульчицький, О. Репортаж. «Підсумки мандрівки по Америці на службі сквородянської ідеї людини». Зі спадщини О. Кульчицького.

«Людина в перспективі сквородянської філософії себепізнання та поглядів сучасного персоналізму», «Процес перетворення особи в особовість за Сквородою і за сучасними персоналістами», «Персоналістична сквородянська концепція людини — антитеза марксистсько-ленінської концепції»⁵⁷.

11. Зв'язки з визначними особистостями

Олександр Кульчицький був людиною шляхотного характеру, про що можуть свідчити всі ті, що його особисто ближче знали. Його високі моральні вартості, позитивні прикмети, його безгранична ввічливість та його прямий спосіб поведінки з ближніми — все це були неперевершені якості.

О. Кульчицький був великим подвижником приятельських зв'язків з сусідніми народами, а зокрема з чеським і словацьким. З чехами він не тільки втримував близькі зв'язки, але й добре знав чеську історію, чеську духовність, а передовсім був добре ознайомлений з творчістю відомих чеських особистостей, таких як Ян Амос Коменський, Карел Чапек, Томаш Масарик та інш. Свідомостю його зацікавлення чеською культурою та наукою є його праця «Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skoworodas», в якій він виявив своє захоплення і пошану до «батька чеського народу»⁵⁸.

О. Кульчицький втішався великою пошаною серед високих наукових і церковних кіл Німеччини і Франції, таких як монс. Рюп, ректор Пупар, Мон. Декам, професори Сорбони — Паскаль, Кадо та багато інших⁵⁹. Особисто дуже поважав і високо шанував П'єра Паскаля. У зв'язку з наділюванням йому Почесного докторату УВУ — Гоноріс кавза — проф. Кульчицький виголошував традиційну за академічними звичаями похвалу наукових заслуг докторанта. У своїй лямбдації подав дуже солідно опрацьовану синтетичну оцінку Паскаля як патріота французької славістики⁶⁰.

Про імена дальших особистостей, з якими Кульчицький втримував особисті і листовні зв'язки, можна дізнатися з доступної нам кореспонденції. Вона дуже необхідна, бо з листів дізнаємося про постійне інформування ним німецьких науковців і німецьких властей про виступи на наукових форумах та можливості заступати інтереси УВУ на міжнародних конгресах та різних урочистостях УВУ. Він також змагався з німецькими властями за визначення УВУ і за розбудову інститутів УВУ, за виховання наукового доросту, підшукування наукових працівників і за допомогу докторантам для наукових дослідів та праці над тезами.

⁵⁷ Рукописи доповідей. «Спадщина проф. Кульчицького».

⁵⁸ Кульчицький О. «Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skoworodas als Ausdruckformen zweier nationaler Geistigkeiten», «Mitteilungen», 8-9, Мюнхен, 1971, стор. 11-23.

Кульчицький О. «Komenskeho universalismus a Skovoroduv personalismus», «Má vlast», «H. S. Skovoroda», J. A. Komensky; T. G. Masaryk, т. VII, Штуттґарт, 1974, стор. 23-29.

⁵⁹ Наумович Софія. «Відійшов проф. Олександр Кульчицький», «Америка», 20.5.1980.

⁶⁰ Кульчицький Олександр, П. Паскаль. «Російська культура очима французького славіста». «Паскаль — почесний доктор УВУ» — 18 січня 1975 р.» «Institut d'etudes Slaves», Paris.

12. Залишені рукописи та проєкти

Крім вже згаданих друкованих праць, студій, монографій та журнальних і газетних статей та доповідей, велика частина спадщини проф. О. Кульчицького складається з рукописів, що знаходиться в Парижі. Рукописи, що їх можна було віднайти і впорядкувати, становлять аж 264 позиції. Вони написані чотирьома мовами: в українській, німецькій, французькій та англійській⁶¹. В деяких випадках друкована стаття могла мати нову назву, ніж первісна назва рукопису. У випадках, коли назва публікації і назва рукопису були ідентичні, тоді цієї позиції не включено в рукописи, а тільки в монографії, журнальні та газетні статті і доповіді.

Справжнє заінтересування усім довкола нього не послаблювалось аж до кінця життя О. Кульчицького. Ще коротко перед смертю, після декількох важких операцій, він глибоко цікавився великими особистостями світової літератури, передусім німецької, такими як Гете і Лісінг, і з великим захопленням та вдовolenням слухав їхні твори з магнітофонних стрічок⁶².

Одним із останніх запланованих проєктів О. Кульчицького був «Словник філософічних наук». Він мав охоплювати основні вживані в українській мові терміни наук, що стоять в близькому та безпосередньому відношенні до філософії. Тут мали увійти матеріали про психологію всіх напрямів, включно з характерологією, філософією в її головних ділянках, таких як онтологія, гносеологія і акціологія, як теж філософічна антропологія, соціологія, педагогіка. Призначення словника було ясне: він мав служити термінологічною і речовою допомогою для всіх наукових працівників у вищезгаданих ділянках. Не менше значення міг мати цей словник для священників, лікарів, журналістів, учителів, письменників, публіцистів та громадських діячів⁶³.

35 років свого життя на еміграції О. Кульчицький віддав справі УВУ. Як вже згадано, після його перебування на пості ректора і проректора УВУ в рр. 1968-1972, він був продеканом, а в рр. 1973-1979 — деканом філософічного факультету УВУ⁶⁴. До останніх днів свого життя він ще далі займався науковими й українськими суспільними справами⁶⁵. Ще на початку 1989 р. О. Кульчицький друкує в українських газетах у Мюнхені, Нью-Йорку та Парижі статті на тему чесько-українських літературних взаємин⁶⁶.

⁶¹ Єржабкова Блянка. «Бібліографія наукових праць Олександра Кульчицького, 1895-1980». IV — «Рукописи проф. Олександра Кульчицького», «Визвольний Шлях», Лондон 1985, кн. 5 і 6, стор. 612-619 та 735-740.

⁶² Із листування авторки з проф. Кульчицьким.

⁶³ Кульчицький О. «Словник філософічних наук». «Пояснення і заваги до I листи термінів» — без дати.

⁶⁴ Єржабкова Блянка «In Memoriam Prof. Dr. A. v. Kultschytskyj», «Ethologie», Voll 27, Stuttgart 1980-81.

⁶⁵ Кульчицький О. «Потрійне визнання Українського Вільного Університету», «Америка», 23 листопада 1979.

⁶⁶ Кульчицький О. «Доповідь про чесько-українські літературні взаємини». Доповідь д-ра Блянки Єржабкової, асистентки катедри педагогіки УВУ, в Парижі. «Українське Слово», 24 лютого 1980. Кульчицький О. «Ми і сусіди». Доповідь про чесько-українські літературні взаємини. «Християнський голос», 17 лютого 1980 та «Свобода», 18 січня 1980.

Олександр Кульчицький помер 30 квітня 1980 р. в Парижі на 85 році життя. Похоронні обряди відбулися 6 травня 1980 з участю паризької громади та прибулих з Мюнхену професорів УВУ та приятелів. Парох французької церкви назвав його «праведником між нами». Молебень відправив о. митрат Михайло Василик і передав вислови співчуття від Владики Володимира, о. канцлера М. Левенця та монс. Декампа. Він згадав філософські шукання мудрости і правди Покійного та його пізнання Бога в досконалості. Над могилою промовляли професори В. Кубійович, З. Соколюк, Г. Васькович та В. Желенські. Багато листів і телеграм з цілого світа свідчили про велику втрату, що її зазнала українська наука в особі проф. О. Кульчицького⁶⁷. ■

Микола ДУБАС

«ЗАСУМУЙ, ТРЕМБИТО...»

Пам'яті Івана Керницького

18 лютого 1947 року біля села Гавареччина на Золочівщині впав смертю героя референт пропаганди Золочівської округи ОУН Іван Керницький — «Крилатий». Лише у час здійснення мрії його життя — становлення Української державности — на 49 році від його загибелі Золочівщина вшанувала пам'ять свого Лицаря.

Іван Керницький народився 4 лютого 1921 року в селі Підмонастир поблизу Бібрки, на Львівщині. Вчився у Рідній Школі у Львові. Польські шовіністи пропонували йому можливість здобуття вищої освіти взамін за зречення від своєї віри і прийняття латинства. Відкинув цю ганебну пропозицію — закінчив торгіву школу.

Присягу члена ОУН прийняв 1940 року на могилі сл. п. сотника Головінського в селі Глібовичі Великі.

У 1942 році, переховуючись від гестапо, переходить у підпілля. Стає районним провідником Бібреччини. У 1943 призначається організаційним референтом повіту (Бібречський, Рогатинський, Ходорівський райони), а згодом Повітовим провідником.

З приходом більшовиків ситуація ускладнилася: тотальні облави, бої, втрати особового складу. У тих непростих умовах вірною дружиною і подругою підпільної боротьби «Крилатому» стала підпільниця Ганна. Обвінчалися вони пізньої осені 1944 року в церкві села Водянки на Бібреччині.

На початку 1946 року, за наказом Окружного Проводу, «Крилатого», як окружного пропагандиста, скеровують у Золочівську округу. Маршрут проліг через Яхторів — Словіту — Новосілки — Велику Вільшаницю — Скваряву — Ясенів. 15 листопада 1946 року подружжя переходить на зимівлю у криївку (в лісі між селами Долішня і Горішня Гавареччина). З ними у криївці постійно знаходився охоронець — молодий повстанець Степан Кліш («Сірко»).

⁶⁷ Наумович, Софія. «Ein Mensch begibt sich ins Jenseits». «Ethologie», Voll 27, Stuttgart 1980-81.

У криївці вони готували вишкільні матеріали, антивиборчу пропагандистську літературу — листівки і замітники бюлетенів з тризубами і відповідним текстом для опускання у виборчі урни. Забирали цю літературу зв'язкові, вони ж приносили харчі. Іноді приходив Районовий провідник «Мазепа». У грудні криївку відвідав Крайовий провідник «Гроза».

Надвечір, з 17 на 18 лютого 1947 року, над криївкою почулися якісь кроки, невиразні звуки й удари сокири. Стало тривожно. На ранок до криївки донеслася московська лайка, гавкіт собак та іржання коней. Стало зрозумілим, що криївка викрита. Пролунали постріли, почувся запах газів — стріляли в отвір вентилятора. «Крилатий» кинувся палити документацію. Папери не горіли через брак кисню. Тоді він наказав Ганні і «Сіркові» відкрити люк і йти на пролом. Це повинно було забезпечити притік повітря для горіння паперів і відвернути увагу облавників від дій «Крилатого». Нашвидку попрощалися і кинулися через люк з криївки. Їх тут же спіймали. «Крилатий» вигукнув з криївки, що здається... З люка повалив густий дим — горіли папери. За мить пролунав постріл.

Ганну змусили увійти в криївку першою. Там вона побачила мертве тіло свого чоловіка.

Ганну і її мертвого чоловіка кинули на одні сани і відвезли до Олеська.

Тлінні останки «Крилатого» не віднайдені до сьогодні.

Для Ганни почалася важка кривава дорога: допити, нещадні побої, знущання...

Ганну і Степана Кліша («Сірка») засудили і запроторили у гулагівські табори. Ганна повернулася на рідну землю лише в 1970 році. Степан Кліш до сьогодні живе у Тюменській області.

Тільки в наші дні двоюрідний брат Степана Кліша — Петро Федик, віднайшов цю давню злощасну криївку, а також Ганну Керницьку і разом з працівником Львівського «Меморіалу» Романом Васильком заініціювали відновлення криївки — спорудження своєрідного меморіального комплексу. Ініціатива знайшла підтримку мешканців села Білого Каменя і Гавареччини. За декілька місяців було відновлено криївку, насипано біля неї символічну могилу і встановлено дубовий хрест з пам'ятною таблицею.

До здійснення задуму найбільш причинився вже згаданий Петро Федик і мешканець Гавареччини Йосиф Бернадський.

На урочистості відкриття і посвячення меморіалу зібралася багаточисленна громада мешканців Білого Каменя, Гавареччини, довколишніх сіл, а також гості зі Львова та Золочева.

Чин посвячення здійснив парох місцевої церкви. Після заупокійної панахиди отець-парох виголосив зворушливу проповідь.

Громадянське віче-реквіум відкрив представник Золочівської районної адміністрації. Про життєвий шлях Івана Керницького і його бойовий шлях розповів Роман Василько. Дружина «Крилатого» згадала останні хвилини його життя. З промовами виступили представники Золочівського районного проводу КУН і братства вояків УПА.

Щодо організації заходу, то відчувалось що Районна адміністрація, а зокрема Відділ культури, не стояли осторонь, а посприяли його проведенню.

Насиченою і змістовною була мистецька частина свята. Звучали пісні і декламації у виконанні представників усіх поколінь, але спільним була щира схвильованість, почуття шани до полеглого героя і патріотичний порив. Це також стосується і виступів учнівської молоді з Білого Каменя, церковного хору, гурту «Січ» із Золочева і всіх, хто взяв участь у мистецьких виступах.

Позначено освяченим хрестом ще один клаптик Золочівської землі, окровленої кров'ю борців за волю України. До підніжжя хреста лягають вінки та букети пізніх осінніх квітів. На білі хризантеми хтось поклав китицю калини. Забагряніла, закипіла вона, мов гаряча повстанська кров, на білих снігах далекої зими 1947. Осіннє узлісся налилось, наповнилось сумом жалібної мельодії «Засумуй, трембіто...».

Зі сторінок «Поклик Сумління»

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

З БОГОМ У СЕРЦІ

До 85-річчя від дня народження Михайла Сороки

Якби світське суспільство наділяло своїх лицарів духу титулом святих, як це робить Церква, то серед жертв червоного людоловства першим, гідним цього звання я б назвав Михайла Сороку.

Борець з когорта безсмертних і... свята людина.

Мені довелося знати Михайла в таборі. Коли і де ми вперше зустрілися у зонах архіпелагу Гулаг, я вже і не пригадую. Багато води збігло з того часу. Зате я дуже добре пам'ятаю наші останні зустрічі.

Грудень 1965 року. Заарештованого місяць тому, мене привозять до Мордовського табору в Явасі, звідки п'ять років перед тим я звільнився, купивши у КГБ звільнення принизливим «засудженням» свого минулого.

І от я — блудний грішник — повертаюсь туди, де протягом цих же п'яти років каралися ті, хто не тільки не схвалював моїх дій, а навпаки вважав їх зрадою, підлістю, гідною найтяжчої кари.

Ситуація, сказати, шекспірівська. І саме такої ситуації жадало КГБ, маючи надію, що ця подорож буде для мене останньою.

Моє повернення стало табірною сенсацією. Погляди в'язнів щодо мене розділилися. Одні мали мене за останнього з останніх, а інші схилилися до думки, що висловив М. Сорока:

«Караванський вчинив негідний вчинок, та раз він знов за ґратами, значить чимось насолів владі та КГБ, і якоюсь мірою заслуговує на по-блажливість».

Це була точка Михайла.

Ясна річ, не всі її поділяли. Та це вже інша тема. Моя ж тема: спогад про в'язня сумління у повному розумінні цього слова. У цій темі я згадую про себе тільки тому, що через призму моєї ситуації розкривається образ М. Сороки.

Хто-хто, а Михайло зазнав від сатанинського режиму чи не найбільше. Заарештований 1940 року, він на той час вже відбув свій срібний табірний реченець, а попереду було ще 20 літ каторги. На ділі досмертне ув'язнення.

Він свідомо ніс свій хрест на Голгофу. Його возили до Києва, до Львова, на поріг своєї хати: вимагали каяття. Але він не здавався і не здався.

М. Сорока, десь, краще від інших знав, що значило не піддатися на спокусу. Знав, що за твердість треба платити життям. І він платив. Та це не додало жорстокості його серцю. Він розумів, що є слабші, які не витримують, є зрештою шукачі інших шляхів. Не були чужі йому в цих розмислах і Божі істини.

Всюдисущому КГБ позиція Михайла не сподобалася. Вони хотіли іншого. Дуже скоро, десь 1966 р., його відправили на сусідню зону. Більше ми не бачилися.

Коли згадуєш М. Сороку, мимоволі приходять на пам'ять такі його сучасники, як Йосип Сліпий, як Роман Шухевич. Це люди одного покоління, одного гарту, однієї стихії. Діючи у різних обставинах, але наслідком одним духом, вони творили історію.

Історія — це вічна зміна поколінь. Одні покоління відходять, на їхнє місце приходять нові. Одні покоління відходять безслідно, інші — лишають по собі слід. Покоління М. Сороки лишило по собі слід, лишило пам'ять.

Пам'ять про лицарів, про мучеників, про святих.

І доки ця пам'ять житиме в наступних поколіннях, доти ці покоління матимуть право зватися Людьми. ■

«Вся історія людства вчить, що найбільшу силу має той, хто бере на плечі найважчий хрест — і бере на плечі долю свого народу. Тоді він Антей.

Досвід людства вчить, що людину робить сильною віра батьків, традиція, пам'ять народу. Дитина спирається на плечі батьків, дідів, постійно живиться зі свого кореня — від високих людей, яких породила рідна земля. Тоді їй не треба витрачати багато сил для пристосування до умов, чужих і несприятливих, для того, щоб знайти, пізнати і виробляти самого себе... Але ми вирости в імперії і застали умови імперії, яка породжує людину відчужену. Це не рідна матір, яка береже і плаче свій рід, а мачуха, яка потребує слуг».

*Євген Сверстюк: «Блудні сини України»,
Київ, 1993, стор. 13.*

Література, мистецтво

Яр СЛАВУТИЧ

ІЧКЕРІЯ

Вождюк із лапами ведмедя

Позауральський пробивний ведмідь
Стояв на танку — наче на твердині —
Супроти зла, що в збройній хуртовині
Схопити владу бралось мимохідь.

І процвіла безхмарна небозвідь
По всій Москві. Столиці хитро-звинний,
Споконвіків розгнuzдано-злочинний,
Здалось, — упала з ока хижа бділь.

Та не з лукавства! Піднялись ічкери
Спинити вломи з волзької печери —
І лютий рев прокинувся в орді.

Ричать ракети, гоготить безкеддя,
Веде на Грозний напади тверді
Бутний вождяк із лапами ведмедя.

25 грудня 1994 р.

АСЛАНКА

(Ічкерська балада)

Знов Грозний в облогу беруть хижакі.
Гармати гарчать, як уральські вовки.

Надиглені танки, прямуючи в ціль,
Важкими ведмедями пруть відусіль.

«Чеченці, здавайтесь!» — Орда москалів
Реве з гучномовця, мов демон велів.

Та поклик зі штабу, де мужній Дудай
З братами стрічає на страх, не відчай:

«Не даймося у петлі московських тенет.
Борітесь — поборете! — кликав поет.

Над нами ширяє безсмертний Шаміль.
А кулі й гранати — в загарбницький хміль!»

Три тижні триває московська гульба.
Над баштами танків гарцює хвальба:

«Які там герої?! Нам треба ще день —
Розіб'єм бандитів, потрощим упень!»

І з Кремлю главар піднімає бокал —
За бомби на Грозне, за нищення шквал!

Та не піддається подвижник Дудай —
Хоробрі ічкери боронять свій Край.

І ринуть на танки пляшки запальні —
Відплата Кавказу в пекельнім вогні.

Не здавшись, горить урядовий палац —
Клюють вертолети нездоланий пляц.

Відходять ічкери — за ними услід
Московські ординці навалою бід.

Обходять Асланку, струнку, молоду,
Високу тополю, тверду на орду.

І хтиво сміється бутна москальня:
«Сй-сй же! Нам буде розвага за дня».

Та миттю лаштує красуня ставна
Останню гранату: «Війна — так війна!»

Не знатимуть мати і батько й село:
Сама полягла — з нею десять лягло!

11 січня 1995 р.

ЖІНОЧА ПІСНЯ

(Ічкерська)

За горою гора —
Десь мій муж умира.
Умирає мій муж,
Бій лунає чимдуж.
А зівсюд москальня
Наступає щодня:
Йдуть колони заброд

На ічкерський народ.
Засвічу я свічу,
Помолюсь, — полечу
І сльозами змочу
Рани й кров по плечу.
Хай одужує муж —
І на битву чимдуж!

1995

* * *

«Російські бойци, оплачені від Єльцина
американською валютою,
захопивши одне поселення в Ічкерії,
розстріляли 11 членів родини Шаміля Басая,
його матір, дружину, шестеро дітей
і трьох дітей брата».

З газет 1995 року

Прийшли бойци до Басая —
Його немає вдома.
«Чиї це діти? І чия
Жона? Сестра? Знайома?

Де дівся батько? Де Басай?»
А хлопчик: «Татка тут немає.
Він десь боронить рідний Край,
Ічкерію він визволяє».

Від куль упали мати й син,
Уся рідня від куль упала.
Ічкери мруть між верховин
Від Кремлю, від потали.

1995

ДУМА БАСАЯ

Серед Кавказу, де валують звори,
Стояв на схилі горець яснозорий.
На ньому бурка висіла, як дзвін, —
І думав думу верховинну він.
Двоглавий крук, метнувши від Арея,
Довбає люто серце Прометєя,
Що вбогим людям дарував вогонь
І краєв кривду, бравшись навздогонь.
Триває триста лихоносних років,
Як ми страждаємо від їх навроків.

І нас, Москвою цькованих племен,
 Без водіїв і визнаних знамен,
 За всіх нагод і супірних okazій
 Москвини хижо нищать по Кавказі.
 А наші добрива, немов ясир,
 Собі гребуть на втіху і на жир.
 Допоки ж буде цей пекальний напір?
 Аллаху! Кожен зауральський табір
 Людьми з Кавказу повний до країв,
 Із України, Криму й поготів.
 Ординці з Кремлю, кочові москвини,
 Мордують люд, чеснотний і невинний.
 Аллаху, зглянься! Всемогутній Боже,
 Невже й тобі Христове слово гоже
 Не промовляє, похвали не в'є
 На серце, ласки сповнене, твоє?
 Зогляньсь, Аллаху! Люті вороги
 Нас душать, нищать хижо — до ноги!
 Та ми, з ічкер, асети, кабардинці...
 Не здаємося... Юрмно й поодинці
 За волю стоїмо, за право — жить.
 Народи світу, й нам допоможіть!

1995

ПРОСЛАВА

Хвала ічкерам, богатилям!
 У вас немає на честі плям.
 Ви гідно стали, як древній грек,
 За рідну саклю і за чурек.
 Високу славу — мов Арарат —
 Рече борцям український брат.
 Ганьба московським вождям, царям!
 Хвала ічкерам, богатилям!
 12 січня, 1995 р.
 Що вбогим людям дарував вогонь
 І краєв кривду, бравшись навздогонь.
 Триває триста лихоносних років,
 Як ми страждаємо від їх навроків.
 І нас, Москвою цькованих племен,
 Без водіїв і визнаних знамен,
 За всіх нагод і супірних okazій
 Москвини хижо нищать по Кавказі.
 А наші добрива, немов ясир,
 Собі гребуть на втіху і на жир.

Ольга ПЕТРОВА

ЧАРІВНЕ СВЯТО ЖИТТЯ

Тбілісі. Я тебе малювала, але не вгамувала спраги. Я сумую за тобою.

Стара з фіялками. Жінки під платанами, а стовбури білі та шовковисті. Курд прямує в бік лазень. На розі вулиць з'явився селянин з конем, такий же приземкуватий, як і його тварина. Мирний й теплий день міста...

Колекція музичних інструментів. Заля наповнюється різкими звуками концертино. Виринають мелодії, що давно перетворилися на архаїку. Колись вони уособлювали атмосферу розкішного тифліського дозвілля. Аромат кави, маніження Емми Зарапішвілі, ласкаві очі господині музею, чарівна посмішка Віри Михайлівни перлиною спалахує на гарному її обличчі. Все створює атмосферу тбіліського свята. Це не «солодке неробство», а передпочаток майбутньої роботи, акумулювання творчої енергії.

Такий Тбілісі подарував мені Сергій Параджанов, мені та ще багатьом. Він був щедрим, цей Бог краси й творчости. Красу він знаходив усюди, а й сам творив повсякчасно. Він схилявся перед нею, був її слухняний учень. Людина непересічна — Сергій не був ані янголом, ані дияволом. Він був грайливим Діонісом античності. Його життя було суцільною екзистенцією, незалежною від банальної логіки. Він вільно почувався в атмосфері приязні, ласкавих поглядів, чулих дотиків та окриленої духовости. Відданий красі, мистецтву та друзям, Сергій дратував людей, що існували на берегах сумної буденности. Нездатні усвідомити його творчий макрокосм, вони не прощали йому своєї ординарности, страхів перед правилами, за якими жила більшість у знівченому суспільстві. Сергій Параджанов як лакмусовий папірець відокремлював талант від пересічності, чим поповнював не лише коло друзів, але й лави ворогів, які не знали втоми чатуючи на нього. Якими смішними в очах Параджанова були ті, хто за службовими обов'язками та з власної охоти шпигували за ним, намагалися схилити до наклепів друзів Сергія. Чого було варте їхнє нікчемне копірвання? Та за ними стояла держава, тупа й жорстока, і вона накинула на Сергія залізний ланцюг.

Це станеться через дев'ять років. А поки що була пізня осінь 1964 року, коли вперше я піднялася на поверх будинку, що височить на закурмленому, безладному, отруєному вихлопними газами перехресті біля площі Перемоги. Зараз над під'їздом, який ні за яких обставин не міг би називатися порталом, піднеслася меморіальна дошка з образом, що намагається бути подобою Сергія. «Миші ховали kota» — ця гравюра XVIII століття згадувалася, коли із скульптури злетіло простирадло і друзі Параджанова побачили втілену казку про «голого короля» та... промовчавий Сергій би не проковтнув такої образи. Можу уявити собі його сміх, його гострі й влучні слова, яких не бракувало для нездарства. Той, хто не припускав зниження рівня в мистецтві, не мав би спокою, поки ця дошка не була б знята, як колись не заспокоївся, поки над труною в печерах Київської Лаври не зняли напис: «Суб'єкт, потіснений приписують Літописцю Нестору».

*Пані g-р Ольга Петрова,
автор тієї і попередніх праць на мистецькі теми у «В. Ш.»*

Сергій подарував мені приятель Олени (Елечки) Ахвледіані, Віктора Джорбінадзе, дружбу з Кокою Ігнатовим, Гаяке Хачатурян, Іриною Дзурцовой і ще багатьма.

Я б не насмілилася казати, особливо зараз по його смерті, що Сергій Йосипович уважав мене своїм другом. Це було б перебільшенням. Щодо перших років знайомства, то він би зовсім мене не помічав, не пам'ятав та не знав би навіть імені, як би я не намагалася жити на орбіті його космосу. Побачивши його вперше, я ще не зіпсованим інстинктом відчувала — переді мною чудо. Мені було двадцять два роки, я не вміла та й не відчувала потреби приховувати свого захоплення цим чаклуном з насмішкуватими та добрими очима. Сергій був задоволений враженням, бо звик полонити своїм шармом. Мої сяючі очі були найкращою візитною картою для дитини, яка не була ще художником, лише брунькою. В цей вечір господар дому якось гостро жартував, майже ображаючи тих, хто сидів за столом. Різкі афоризми пом'якшував друг дитинства Сергія, його колишній однокласник — кінооператор Сурен Шахбазян. Це був прекрасний дует, в якому С. Шахбазян уособлював розсудливість, мудрість, врівноваженість. Не можна забути лагідної посмішки цього Друга з великої літери.

В параджанівській «Академії життя» у багатьох формувалося право на парадоксальність поведінки в житті та мистецтві, незалежність суджень. Це уроки й подарунки Сергія.

Більш за все маестро полюблив приголомшувати ефектними несподіванками. Він жив, дихав грою. Театр, гра були більше як пристрастю — генетичною структурою його ества. Майже кожного вечора він влаштовував костюмований бал, дарував обручки, килими, антикварні речі, які напередодні придбав, застосовуючи найтоншу дипломатичність спадкоємного купця (тато Сергія був господарем антикварної крамниці в Тбілісі). Після ефектної вистави він часто-густо сидів без шматка цукру до чаю, та й без самого чаю. Голодував він часто, але не перевиховувався. Незабутній епізод, коли Сергій накинув на плечі якоїсь невиразної іноземки, що випадково того вечора потрапила до Параджанова, норкову

шубу. Потрясіння, яке відобразилося на її обличчі, було для Сергія достатньою компенсацією вартості хутра. Дама дуже плыво заперечувала, Сергій розгублено посміхався, та за хвилину, по тому, як за відвідувачкою зачинилися двері, він повернувся до гостей, щоб цілий вечір насолоджуватися «театром дружби», зовсім забувши про «даму з горностаєм».

Де з'являвся Параджанов, там народжувався театр, була це його оселя, або друзів, єреванський ринок, або крамнички лахмітників чи село в Карпатах. Сергій жив у юрбі різноманітних характерів як риба у воді. Не випадково його так цінував Федеріко Фелліні — знавець найтонших струн людської психології, геній багатолюдних притч. Різні за творчою індивідуальністю, обидва генії мали єдиний масштаб сприйняття людини — любовно всепрощаючий. Не соціальний, але біблійно-моральний кут зору живив геній Сергія.

Скільки незабутніх облич, масок, героїв та антигероїв, красунь та хижаків, міністрів та сексотів, мешканців київського «дна» бачила я, одержавши право бути глядачем, а інколи і персонажем в театрі Параджанова. Одного разу в Тбілісі, задекорувавши в перську княжну, він примусив мене дві години просидіти в ритуальній позі на шафі. Він чекав на Коку Ігнатова, щоб порадувати його моїм приїздом до Тбілісі. Час йшов, перемагала втома і тільки благальний вираз очей Сергія примусив лишатися на місці.

В його оселі всі підхоплювали театральну поведінку. Але грали тут не лише гості та маестро. До гри залучалися речі. Вони жили напруженим життям. У швейної машинки був діалог з хризантемою. Вази, стільці, шафи, драпіровки обмінювалися місцями, поглядами, симпатіями. Неможливо забути любовних листів до шафи, що їх надсилала якась дама з Тбілісі. «Дорогий Сергій Йосипович, — писала вона, — якщо ви не закохані у вашу шафу, як в неї закохана я, то... Далі йшли вишукані компліменти на адресу шафи. Ця епістолярія дуже тишила Сергія і шафа сталася авторці листів.

Тбілісі, 1966 рік. Я вперше в цьому місті. Не одразу в химерній плутанині вуличок та провулків знаходжу дім Параджанова. Несу квіти для його мами. Потрепляю в прохолоду кімнати, тут царює присмерк, що огортає лискуче тіло роялю. Входить Сіран Давидівна. Її знаю давно з фотокарток та з «новелі про шубу», яку батько їй подарував і яку вона провітрювала, стоячи вночі на даху.

«Ви маєте чудового онука» — повела я. І у відповідь слова з грецької трагедії. «Не кажіть мені про онука, коли мій син не має щастя». Через двадцять років, дізнавшись про ув'язнення Сергія, ця горда й сильна жінка відмовилася від їжі, відвернулася до стіни і прийняла смерть, не спроможна перенести горя.

Було зрозуміло, про що казала Сіран Давидівна. Напередодні виїзду до Тбілісі досить невчасно я завітала до київської квартири Сергія. Було рано, двері як завжди не були замкнені, я увійшла. Сергій ще не вставав. Очі мав сумні. Відчувши нетактовність своєї візити, намагаюся втекти, та Сергій сказав: «Іди до першої кімнати й дай мені баньку з-під кави». Я зробила це. Він відкрив кришку і висипав на плед смарагди й сапфіри, чудової краси коралі й діаманти. Тонкий знавець східної культури, Сергій дивився на каміння з любов'ю, запрошуючи мене до розмови.

- «Але я на тому не розуміюся».
- «Скільки тобі років».
- «Двадцять два».
- «Та вже час розумітися на красі».
- «Красиво, — сказав він із сумом в голосі, — це красиво на жінці. А Світлана вчора все це мені повернула».
- «Тобі погано без неї?»
- «Дуже».

Після цього ранку я зробилася його співрозмовницею. Фотокартки Світлани. В профіль, в фас. Я почула справжню поему про форму її вуха. Він закохував і закохав в неї.

Після драми їхнього розлучення Сергій носталгічно сумував за родинними стосунками, відчував самотність, боявся, ненавидів її та ще відчайдушніше поринав у вир дружб, знайомств, зустрічей. Він обожнював родини своїх друзів. Його ставлення до жінок, особливо до літніх, було урочисто поштивим. Він не забував відвідувати Лілю Брік, Ніну Бажан, Олену Ахвледіяні, Лідію Байкову і ще багатьох, надсилав їм квіти й подарунки. Хто крім Сергія зняв би з вдови свого друга важкий клопіт похорон? На дев'ятий день по смерті Івана Миколайовича він з Тбілісі привіз на цвинтар у Києві все необхідне, щоб пом'янути друга. В той день понад сто чоловік прийшли до свіжої могили.

В останню зустріч, прощаючись, сказав: «Повернешся до Києва, відвідай Ніну Бажан. Не забувайте про неї».

Коли до Сергія заходило подружжя, він дуже урочисто представляв їх гостям. «А це геніальний архітектор Юрій Євреїнов та його дружина (він проковтнув улюблене слово — геніальна) молода художниця Ольга Петрова».

Він дійсно не знав, чого я варта як художник. Я настільки ніяковіла в його присутності, що мені і в голову не приходило показувати Сергію свої малюнки, а «Всесвіту» він не читав.

Ішов час, в доробку з'явилися ілюстрації до Данте, а в київському театрі опери та балету готувалася прем'єра «Лускунчика» в моїх декораціях. Переборюючи панічний жах дебютанта, все ж таки пішла запрошувати Сергія на виставу. «Ось квитки... Будь ласка, приходьте... Після вистави вип'ємо за кулісами». Він зрозумів усе, бажання бачити його на святі, мій безглуздий, удаваний цинізм. «Дівчинка, справа не в тому, що буде за кулісами, — відповів він. — Це твоя перша вистава». Саме тоді для нього я народилася як художник. Повернувшись до дому, на порозі побачила кошик з гранатами та палаючими свічками.

Коли у вересні 1973 року я відвідала Сергія в Тбілісі, він спитав прискіпливо «Чи привезла свої ілюстрації до Данте? Ні? Так чим ти можеш зацікавити Тбілісі в такому випадку?» Сказано було жорстоко, але слушно. Геніальний митець вчив нас поважати в собі художника.

- «Для чого ти приїхала?»
- «Пишу книгу про художників, підкажи, чиї майстерні відвідати».

Не зазираючи до записника, Сергій називав імена, супроводжуючи їх влучними характеристиками. Як завжди, він захопився, наставляв мене: «Обов'язково знайди Гаяне Хачатурян. В Ірі Дзуцовой подивись в колекції провінційних образів. Я домовлюсь з Етері Какабадзе. Не можна не побачити твори генія Авто Баразі. Ти що, ще не бачила Вато Таваташвілі, Мервіне Тухуцесі та Джемала Хуцишвілі? Іди до музею народної творчості. Це на Хлібній площі».

Ця поїздка була святом ще й тому, що слідом за мною Сергій приїхав до Єревану. Місто набуло іншого вигляду. За офіційними фасадами відкрився Єребуні з старими провулками, з галасом родинних вечерь, з чарівними імпровізаціями, які Сергій грав на ринку, або в крамничках лахмітників, де він вмів винайти глечики позаминулого століття. І знову я одержала майже енциклопедичну довідку про вірменських художників, побувала в Мартіроса Сар'яна, у Мінаса Аветісяна, в музеях, майстернях.

Великим щастям було тоді, коли Сергій Йосипович спілкувався з тобою як з митцем. Це знали Григорій Гавриленко, якого Сергій обожнював, Георгій Якутович, Ернест Котков, Микола Рапай, Михайло Грицюк, Анатоль Фуженко, Гогі Месхішвілі, Кока Ігнатов, Зураб Ніжерадзе та інші з «когорти шестидесятників». Саме на взаємодії перехресних талантів було можливим унікальне творче піднесення на кінозйомках «Тіней забутих предків» та «Цвіту гранату». Від першого публічного перегляду «Тіней...» нас відділяють уже десятиліття, але відгомін емоційного вибуху тієї прем'єри й досі є щаблем, яким вимірюється надзвичайне.

Іншою була атмосфера навколо «Цвіту гранату». На екрани його не пускали. На Сергія Йосиповича вже полювала влада. КГБ висмикувало на «бесіди» його друзів. Ідеологічний тиск наростав. Московські цензори чатували на фільм з ножицями. «Цвіт гранату» дивилися на київській кіностудії. Враження від стрічки було таке, що здавалося — ти народився знову. Цей фільм — струмінь, що очищає і повертає душу до найскромнішого. Сковородинство в східній інтерпретації.

Передвість лиха, що насувалося на Сергія Йосиповича, було багато. Систематичними зробилися анонімні телефонні дзвінки. Погустішало коло агентів, що сновигали навколо Сергія та його друзів. «Сергій Йосипович, зачиніть хату», — попередив П. Ю. Шелест. Сергій був заарештований 17 грудня 1973 року. Визволений за допомогою Лілі Брік 30 грудня 1977 року. Перший дзвоник був до Світлани.

Наша нічна розмова в маленькій кімнаті на вулиці Коте Мебхі відбулася по визволенню. Травма була настільки сильною, що вдень Сергій навіть не наважувався говорити. Те, що він розповідав мені та художнику Миколі Ігнатову, було жахливе. Про те, як в кожній новій в'язниці його зустрічали словами: «Запевняємо, живим ви звідси не вийдете». Боже мій, що вони чинили з ним за тими ґратами? Він оповідав про колективне знущання на дворі в'язниці, коли сторожа кинула його в натовп, про роботу в пральні, де луг роз'їдав його руки, очі та хворе серце. Казав про запрошення Федеріко Фелліні, що не поїде, бо певен, що його вб'ють на кордоні, про свою тугу за Україною, за Марією Приймаченко, за Світла-

ною, Суренчиком та друзями, як і про страх, що стримував від подорожі до Києва.

В Тбілісі влада запропонувала лише одну роботу — оформлювати вітрини крамниць. Коли б не відмовився, ці вітрини були б чудом, до якого побожно зібралися б найвидатніші декоратори світу.

Ніч була коротка, свічка загасла, ранок почув розповідь Сергія про картуз конвоїра. «Коли вийшов суд, щоб оголосити вирок, почалася буря, вікна зненацька розчинилися, на волі буяла злива, по судовій залі гуляв протяг. Картуз, що злетів з голови охоронника, зачепився за карниз, поволі зсуваючись по його похилій площині. Мій зір був прикутий до картуза, я стежив за ним і раптом він зник... Я почув останні слова вироку». Зважаючи на артистичну фантазію Сергія Йосиповича, децю сумнівалася відносно реалістичності деталей, доки в 1988 році, проходячи з ним повз страшний будинок на площі Богдана Хмельницького, слово в слово ще раз не почула цієї історії.

Під час другого арешту С. Параджанова приїхала до Тбілісі. З сестрою, рідними та друзями Сергія ганяли нас з одного районного суду до іншого, відкладаючи слухання справи. Тоді Сергій сказав сестрі: «Ще місяць і я вкорочу собі життя». На цей раз допомога прийшла від Софіко Чаврелі.

Жити лишалося зовсім мало. В останні роки Сергій відродився з попелу. Будинок на Коте Месхі перетворився на справжню Платонівську академію. Весь творчий Тбіліс потребував Сергія. Життя буяло, С. Параджанов готувався знімати «Демона». Кімната сяяла фантазмгорійними колажами. Гарний, мудрий як бог, грайливий як дитина, Сергій жартував, піддражнював млявих. Відлітаючи до Києва, за дорученням Параджанова везла «Троянди» Григорія Гавриленка. Сергій мріяв, щоб вони опинилися в музеї українського мистецтва. Він був певен, що краще від усіх це зможе зробити Микола Рапай.

Тоді в літаку написала свій перший і останній лист до Сергія Йосиповича. «Вилиця Весіки. Скачуть, пликають на одній нозі біси й бісенята — ідемо до Сергія Параджанова. Довгий крутий підйом до гори примушує зосередитися. Сюди піднімаються ті, кому конче треба душею дотикнутися до його генія, до фантазії, що невтомно народжує мистецтво та творчу енергію. До нього піднімаються поновити себе; пізнати, придбати, щоб побудувати власний світ. Він дає, ми беремо, обдаровуючи своєю любов'ю. Сергій обростає талантами, як київські горби травами. Його будинок — лише одно з гнізд на святій горі Мтацмінда. Нічим не відокремлюючись, він лишається найбільш принадливим. Звідси починався мій шлях до Джварі та храмів Кахетії, тут початок найсуттєвішого в житті.

...Фонтанна, що давно не бачила води, вгамувала спрагу багатьох. Блакитні сходи, що проводили в магічний світ твоїх, Сергію, колажів, надзвичайних зіставлень, творчої розкриленості — найбільш бажані. Долаючи їх, пізнаєш себе, відроджуєш своє дитинство... А володар цього магнетизму сидить на веранді, озброєний ножицями, з лахміття творить незнане навіть ним самим диво. За його постаттю сріблястий морок кутає Тбілісі. Дерево з білою корою терпляче чекає на провесну. Сергій

усміхається, говорить про хворобу, в яку не дуже вірить, з металевих гудзиків майструє лисячий писок. В його руках ніщо перетворюється в щось. Він безмежний в геніяльному імпровізаторстві. Він один слідом за геніальним Пікассо міг би повторити: «Я не шукаю, я знаходжу».

* * *

Він не спроможен був уже себе захистити, коли його, приреченого, для чогось привезли до Парижу. Я не пішла в шпиталь, де його було розп'ято під плангами та капельницями. Ходила по Парижу, молилася за нього в Сан-Северині. Живий і чарівний піднімався він зі мною на Монмартр. Я не хотіла бачити його неадекватним, безпомічним. Бог мусив лишатися Богом.

В день, коли його ховала Вірменія та весь культурний світ, коли служби правилися у католиків, православних, юдеїв та магометан, в Києві у Володимирському соборі зустріла Ларису Кадочнікову — Марічку з «Тіней...» Сергія.

* * *

«Сновиддя про смерть після смерті».

В ярах, на схилах палали вогнища. Біля них сумували люди. Над горами висів туман. Крізь присмерк побачила тінь Ікалто, а поряд ажурну альтанку. Наблизилася. Сергій був у труні, жінки готували його в останню путь. Раптом він відкрив очі, підвівся. Жінки, лишаючись з руками, простягнутими до Сергія, тонули в повітрі як крижинки. Сергій наближався до мене. Простягнула руки крізь ґрати, щоб доторкнутись до нього. Він зупинився на відстані.

— «Чому ж ти не прийшла?»

— «Сержику, я ж прийшла, не спізнилася».

— «Добре, добре...»

На його обличчі був спокій.

* * *

По обіді поїдемо до Уплісцихе. Як сказав, так і зробив. І ось уже стареньке авто Віктора Джорбінпадзе минає Горі. Проїздячи повз будинок-музей Сталіна, Сергій відчиняє двері і вигукує щось відчайдушне. В машині всі німіють. Насувається темрява. Поспішаємо в гори. Нас супроводжає місцевий пастух — хлопчисько небаченої краси. Ніч упала якось зненацька, розсипавши зорі, завбільшки в яблуко. В руках пастуха запалав вогняний спис, скелі ледь біліють під ногами. Входимо під склепіння церков, келій. Сергій втішений красою ночі. Але час повертатися. Хлопчисько мусить стерегти виноградник свого батька. Там він ночує в компанії вівці, собаки та півня. Він божевільно красивий, цей святий Йосип з грузинського селища. Його очі палають як дві зорі, синьо виблискують рушниця в міцних, засмаглих руках, довершеної форми рамена та груди оголені... Біблія оживає перед нами. Пахне нагріта сонцем земля.

«Хто має годинника? Я хочу щось йому подарувати», — майже простогнав Сергій, глибоко страждаючи від того, що миттєво не може віддячитись за красу. Щаслива ніч.

Людмила КОНОТОП,
доцент, канд. філос. наук, НКУ ім. Шевченка,
доктор філософії, УВУ

ПРОБЛЕМА ЖИТТЯ ТА СМЕРТИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

(Мітологічні та середньовічні інтерпретації)

(Продовження, 2)

Розділ I. Ідеал людського життя в історико-філософському контексті

Проблеми життя та смерті необхідно розглядати в динаміці розвитку людства, в тому процесі, коли людина осмислює себе як людину. Ретроспективний погляд у минуле дає підстави для ствердження того, що філософія минулого ставила набагато більше питань про людину, її життя та смерть і що саме ці питання хвилювали людство ще на початку його історії. Щоб зрозуміти зміст цих понять в стародавній філософії, доречно розглянути їх у порівнянні з тлумаченням цих понять у світовій історії філософії, бо таким чином детальніше розкривається загальнолюдський зміст цих проблем. Ми спираємось як на вихідну думку німецького філософа-екзистенціаліста М. Гайдеггера, який, наголошуючи саме на метафізичному характері класичної філософії, підкреслював: «Філософія це метафізика. Метафізика розглядає існуюче — світ, людину, Бога — як ціле в ставленні до Буття, в ставленні до співпричетности істот у Бутті»¹. Саме цей підхід і відповідає завданню справжньої філософії — розглянути Світ, Бога, Людину в ставленні до Буття. Це єдина, на нашу думку, можливість зрозуміти ті думки, які не відчужують нас, а прилучають до Буття.

Філософське осмислення життя та смерті вимагає дослідження цих проблем, їх тлумачення в різних філософських концепціях та різних культурах. Важливим є дослідження зв'язку формування проблеми життя та смерті з процесом становлення людини. Початок формування уявлень про людину, її життя та смерть, є вихідним для осягнення існуючої проблеми у зв'язку з її загальнолюдським змістом, який по-різному висвітлюється в кожній національній філософії, в кожній національній культурі.

Перші відомі нам погляди на людину з'являються в мітології стародавнього Єгипту. Про спробу зрозуміти природу людини свідчить детальний розгляд цього питання в «Єгипетській Книзі мертвих»². Головним, на нашу думку, в єгипетській мітології є те, що людина розглядається як існуюча вічно. Тому не випадковим є той факт, що саме в Єгипті виникла практика бальзамування людського тіла. Виникає питання: для чого було необхідне це бальзамування? Бальзамування з суто практич-

¹ М. Heidegger, «On Time and Being». N.Y., 1972, p. 55-56.

² «Египетская Книга мертвых». «Наука и религия». 1991, № 1-2.

ного сенсу своїм корінням переходить до духового рівня як спроба зберегти не тільки тіло, увіковічнити, але й у тілі реальне духове життя конкретної людини. Але такий, суто практичний на початку підхід, витікає з єгипетського розуміння того, з чого складається людина як цілісність.

Фізичне тіло — це те, що підлягає розпадові, і в мітології стародавнього Єгипту воно називається «хат». Але тіло, за уявою єгиптян, не вважається пасивним. Справа в тому, що в день похорону воно перетворюється на інше, духове тіло, яке називається «сагу». Тіло, яке стає «сагу», набуває можливості спілкування з душею, а знаходячись у цьому стані, воно може піднятися на Небо та існувати разом з богами. Ці два тіла — фізичне тіло «хат» і духове тіло «сагу» — знаходяться у тісному зв'язку (і це дуже важливе для розуміння поставлених нами проблем) з *серцем* людини. При цьому серце розуміється як осередок життєвої сили людини, як джерело добра й зла. Підкреслимо, що це *найголовніше*, що виділяє людину з усього іншого світу. Таке тлумачення проблеми людського серця знаходить свій окремий, пов'язаний зі специфікою українського етносу, розвиток в українській «філософії серця» (Г. Сковорода, П. Юркевич, Д. Чижевський). Це й зумовлює акцентацію на уважному розгляді положень староегипетської культури, яка висвітлює ще один рівень розуміння людини — рівень «ка». Рівень «ка» — це персональність людини, її індивідуальність, те, що робить її вільною в її власному зв'язку з тілом або в роз'єднанні з ним. «Ка» може пересуватися за власним бажанням; «ка» — це «образ», «двійник», «характер», «ментальні атрибути».

Наступний рівень людини — це «ба», душа людини. А в зв'язку з «ка» і «ба» знаходиться «хаїбіт» — тінь людини, яка теж характеризується незалежним від тіла станом, тому що може, за власним бажанням, рухатися так, як вона хоче. «Сехем» — ще одна частина людини, яка існує на небі. «Сехем» розуміється як «форма», «образ». І наступний рівень — «Чен» — ім'я людини, яке теж існує на небі.

Таке розуміння людини намагається перш за все виявити, що є в людині смертним, а що — безсмертним, воно свідчить і про досить ґрунтовну розробку цієї проблеми в мітології стародавнього Єгипту. Тому не дивно, що таке розуміння людини знайшло своє відображення в багатьох мітологіях різних народів, у різних культурах світу, а також у деяких філософських концепціях. Наприклад, значення тіла в структурі особи набагато пізніше переходить у християнську ідею воскресіння в тілі. Ця ідея набуває в християнстві центрального положення — воскресіння Христа.

Ідея про можливість (і це обґрунтовується науковими тезами) воскресіння в тілі всіх людей, які коли-небудь існували на Землі, розроблялась у праці «Філософія загальної справи» М. Федорова; імпонувала ця ідея і учневі П. Юркевича — В. Соловйову.

Навіть Ф. Ніцше, незважаючи на критичне ставлення до християнства, теж уважав, що віра в тіло є більш ґрунтовною, ніж віра в людську душу.

Що стосується розуміння проблем життя і смерті в мітології стародавньої Індії, то тут важливо підкреслити дію морального закону в житті людини. Взагалі, вперше етизація міту знаходить свій вираз у релігії зореастризму, в постаті головного бога цієї релігії Зороастра (Заратустри, Заратуштри) і вперше виявляє в світі існування двох начал — світлого

(Добра) і темного (Зла), які постійно змагаються в світі. Саме іранського бога Заратустру німецький філософ Ф. Ніцше зробить відповідальним за існування морального закону (праця Ф. Ніцше «Так говорив Заратустра»).

В мітології стародавньої Індії теж діє моральний закон у людському житті — закон «карми», який за своїм змістом збігається зі змістом старогрецького закону Мойри. Закон «карми» — це закон, який визначає цінність людського життя, після закінчення свого існування людина або знову перетворюється в іншу людину, або в тварину, рослину, каміння, або (а це найголовніше, це — мета людського життя) закінчує ці перетворення (сансаричні циклі) для того, щоб досягнути Нірвани. Нірвана — це «ніщо», в якому є все. Це світло, гармонія, про яку може тільки мріяти людина. Досягнення Нірвани — це вищий подарунок для людської душі, це — виганорода за її моральність, за реалізацію цієї моральності у своєму житті. Тому й розуміння часу пов'язане в староіндійській мітології з припиненням буття. Так, наприклад, якщо сон розуміється в головному тексті іранської мітології «Авесті» як злий демон, то текст староіндійської культури «Упанішади» свідчить про розуміння сну як стану, коли відбувається процес мислення. Цей стан і є путь до бога Брагми, звідси й розуміння необхідності припинення часу, припинення існування в світі. Не випадково, що видатний німецький мислитель, філософ, теолог і лікар А. Швайцер у праці «Світогляд індійських мислителів. Містика і етика» характеризує мітологію, а пізніше філософію стародавньої Індії як філософію світозаперечення й життязаперечення³. Староіндійська мітологія й філософія, за А. Швайцером, розглядає буття, яке людина переживає особисто і яке виявляє себе в світі, як не маюче змісту. Тому людина й повинна подолати волю до життя⁴, не цікавитися світом, усім існуючим, а розглядати буття як гру⁵ або як подорож через час до вічності.

Вчення Будди зберігає тільки моменти становлення і виникнення, а це дорівнює стражданню. Страждання людини в своєму житті виникають з трьох видів спраги: спраги до насолоди, спраги до становлення, спраги до минулого. Якщо зрозумілими є перший і третій види спраги, то виникає питання: чому староіндійська мітологія таким чином розглядає становлення? Становлення розуміється як *вічностановлення*, яке не має ані кінця, ані мети. Такий підхід виявляється протилежним і Авесті, і біблійським текстам. В Біблії та Авесті кінець часу врятовує людство, а культура стародавньої Індії розуміє порятунком як припинення часу з його зміслами. Це дуже важлива ідея для розуміння проблеми життя і далі ми будемо розглядати життя як насиченість зміслами. Але в староіндійській культурі порятунок для кожної людини — саме в звільненні від зміслів Світу.

³ А. Швайцер. Мировоззрение индийских мыслителей. Мистика и этика. Восток — Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Сборник статей. М., 1988, ст. 212. (далі Швайцер, Мировоззрение).

⁴ На подібне рішення проблеми людського життя орієнтується А. Шопенгавер у праці «Світ як воля та уява».

⁵ Концептуальний вираз, своє суто філософське осмислення ідея «життя як гри» знаходить у філософському вченні Платона, який уважав, що це — найкращий шлях для тимчасового перебування людини в світі.

Будда в індійській мітології — не філософ, а скоріше — лікар, який має намір вилікувати все людство від бажань та прихильностей. Перш за все, згідно з вченням Будди, людина повинна відчутти огиду до власного тіла. І це дуже легко, тому що тіло непостійне. Але відчутти огиду і відмовитися від розуму («цїтта»), думки («манас»), свідомості («вінна-па») — це дуже важко, тому що кожна людина вважає, що це і є «я», моя особа. За буддизмом — це не правильно, тому що в послідовності «епізодів» свідомості немає безперервної особи. Безперервність — це як ланцюжок, у цьому ланцюжку його кожне кільце — це моменти свідомості або несвідомого, вони не поєднуються нічим, крім закону карми. Заперечення існування особи в буддизмі приводить до того, що немає відповіді на питання: чи вічно існують світ і людина? Чи тотожні душа та тіло людини? Представники сучасного дзен-буддизму (назва однієї з буддійських шкіл, що виникла в Китаю тисячу триста років тому) наголошують на тому, що можливість породжувати цінності судження — це унікальне явище самосвідомості людини. І тому ми або прихильні до чого-небудь і заперечуємо щось інше, при цьому — заперечення чого-небудь — це негативна форма прихильності. Тому, існування прихильностей в будь-якому вигляді — позитивному чи негативному — це все одно зв'язок зі Світом, це результат нашої самосвідомості. Тому ідеал справжнього життя в буддизмі спирається на розуміння самосвідомості людини як «незнання», ми навіть на себе самих дивимося з боку, і цей погляд з-зовні виступає як ґрунтовне незнання, яке й визначає життя людини. Коли спрямованість самосвідомості вже доведена до останньої межі, людське «Его» повинно вмерти, для нього необхідним є досягнення «не-Я». Люди повинні зрозуміти, що вічного, незмінного «Я-ЕГО» не існує. Найбільш важливим для розуміння особи є розуміння життя-смерти як нескінченного процесу. Життя і смерть існують в одних і тих же моментах. Смерть не з'являється в кінці життя, її присутність у людському житті постійна, і вона постійно діє в ньому. Взагалі, за думкою буддистів розподіл на життя та смерть — це абстракція, цей розподіл відбувається тільки в людській думці. В кожному конкретному моменті нашого життя ми живемо-вмираємо, це — нескінченний процес, він не має початку, він не має кінця. Сам цей процес життя-смерти розуміється в буддизмі як справжня смерть, Велика Смерть. Тому головною метою цього нескінченного процесу життя-смерти є припинення самого цього процесу і досягнення Нірвани, яка вища за життя-смерть. Але, на наш погляд, не можна стверджувати, що староіндійська філософія знаходиться поза етикою. Існування в ній заповіді *ахімси*, яка розуміється як непричинення шкоди, яка розповсюджується на все живе в світі. Це дуже важлива заповідь, і її значення полягає в тому, що вона стосується ставлення людини до всього існуючого, що теж має свій власний зміст, розуміння духовної єдності людини з нескінченним буттям. Тому і світогляд розкривається в староіндійській філософії як «особисте переживання думок окремої людини, в якому вона визначає своє ставлення до буття і тим самим до того, як вона повинна поводитися в житті»⁶. Це дуже

⁶ А. Швайцер. «Мировоззрение», ст. 219.

грунтовна проблема не тільки староіндійської філософії, а філософії взагалі — розуміння Світу, проникнення до зміслу Буття, але це розуміння й проникнення передбачає осягнення Світу в його власному змісті, а сам цей процес вже передбачає зміну зміслів самої людини. Тому суто людське не можна розуміти як тільки ставлення людини до людини, «справжня етика» обіймає весь світ. Все етичне підноситься до одного головного етичного принципу — принципу високого зберігання та підтримання життя. Високе зберігання власного життя, яке вимагає вдосконалення, і високе зберігання іншого життя, яке вимагає самовідданого співчуття і допомоги, — це і є етика. Те, що ми називаємо любов'ю, за своєю суттю й є благоговіння перед життям. Усі матеріальні та духові цінності є цінними настільки, наскільки вони стають у пригоді високому зберіганню і підтриманню життя⁷.

Духове, дух в староіндійській філософії виступають на перше місце, при цьому й людина розглядається як людина, яка створює саму себе саме завдяки духові. Так, «Упанішади» свідчать про те, що людина сама досягає сили, знання її — це досягнення безсмертя⁸. Але виникає питання: про яке знання йдеться в староіндійському тексті «Упанішади»? Якщо й ми підкреслювали це вище, що головною метою життя людини є «незнання», тобто неприхильність до конкретних матеріальних речей, то знання розуміється як знання вищого духу, пізнання, проникнення, піднесення до Брагману. Це — процес становлення «самости» людини, і саме завдяки духовій насиченості всього існуючого людина має реальну можливість стати безсмертною. Тому місце знаходження розуму людини — це її серце, метою серця як вищої сутності людини є знищення розуму. Людина не може пізнати (в сучасному розумінні цього слова) Вищий Дух, вона приєднується до Нього завдяки своєму власному духові, який має таку ж забавленість, як і Вищий Дух.

Головні положення староіндійської мітології та філософії були відомі в старослов'янській культурі. Так, далі ми розглянемо особливості входження міту про «Пурушу» — першу людину в старослов'янську культуру; розповсюдження ідей збірки «Фізіолог», текст якої був написаний в Олександрії в II-III ст., і який був відомий староукраїнській культурі ще на початку XI ст. За своїм змістом «Фізіолог» — це збірка розповідей про тварини, кожна розповідь закінчується повчанням морального змісту. «Фізіолог» був відомий старослов'янській культурі взагалі, а староукраїнській культурі зокрема, як в окремих списках, так і входив до тексту «Шестодневу», дуже поширеного в староукраїнській культурі, де розповідалося про створення Богом світу за шість днів. Староукраїнській культурі були відомі і «Повість про Акіра Премудрого», «Повість про Варлаама та Іоасафа», «Християнська топографія Козьми Індикоплова», «Сказання про Індійське царство», «Олександрія» — фантастичний виклад подій дійсного походу Олександра Македонського до Індії з 326-325 рр. до Христа. В староукраїнській культурі «Олександрія» поширюється в

⁷ Там само, ст. 230.

⁸ Ще детальніше принцип «благоговіння перед життям» А. Швайцер розробляє в праці саме з такою назвою. / Див.: А. Швайцер. «Благоговение перед жизнью». М., 1992, 572 ст.).

XI ст., її перший переклад був зроблений з «Хроніки» візантійського монаха Георгія Амартола, який жив у другій половині IX ст. і описав у цьому творі всі, з його точки зору, значні події світової історії від Адама до сучасності. Після його смерті «Хроніки» були доповнені іншими візантійськими монахами до середини X ст. «Хроніки» — це огляд подій, які згадувались у Біблії, історичних подій — до Олександра Македонського, подій римської історії від Цезаря до Константина Великого та історії Візантії. Джерелами для записання «Хроніки» були твори візантійських авторів — Теофана Сповідника та Іоана Малали (VI ст.), твори Платона, Плутарха та Йосифа Флавія, інших візантійських авторів — богословів та поетів: візантійського патріарха Атанасія Олександрійського, Григорія Назянина, патріарха Константинопольського Іоана Златоуста, а також різні «житія» та «патерики». Всі джерела свідчать про сполучення і взаємодію різних культур, як і про те, що ментальність кожного народу виростає саме на ґрунті цього сполучення. Так, наприклад, в «Олександрії» згадується розмова Олександра Македонського з рахманами. Він запитує рахманів про те, яка тварина вважається найбільш лукавою, і отримує відповідь, що це людина. Відомий дослідник зв'язків старовізантійської та староруської культури О. Вігасін стверджує, що слово «рахман», «рахманін», яке ми зустрічаємо в українській мові, походить від індійського слова «брагман»⁹. На наш погляд, це є свідченням саме про сполучення, взаємодії різних культур, їх духового змісту, що є, безумовно, різним у плані конкретизації реальних цінностей кожної національної культури, але цей зміст співпадає за своєю загальнолюдською насиченістю. В межах розуміння проблеми взаємодії культур знаходиться і інший приклад. Так, ми вище згадували про те, що метою людського життя в старовізантійській філософії є припинення часу. З одного боку, це припинення часу в певній мірі зберігається з розумінням цієї проблеми в етичній системі стародавнього Китаю — даосизму. Дао — все породжує і все поглинає. Дао — це шлях, який не можна охопити в словах, приєднатися до Дао можна у сні, тому що сон і міркування людини в сні — це єдина можливість людини досягнути вищу духовість¹⁰. Старовізантійська та старокитайська філософії співпадають в розумінні сну — як єдиного істинного шляху до поєднання з духовістю, але на відміну від, наприклад, буддизму, етика даосизму не пропонує людині подолання самої себе в процесі свого життя, а метою людського життя є зберігання самого себе, свого тіла, всіх існуючих форм свого тіла (що збігається з уявленнями про людину та про її життя в культурі стародавнього Єгипту). Взагалі, в даосизмі Буття протікає не в часі; Небо й Час не існують. Пізніше саме таке ставлення до Буття ми знаходимо в етичній концепції Конфуція. Час як циклічний час вперше виникає в стародавній Греції. Розуміння часу як коловороту виникає у Платона, який розвиває цю лінію розуміння часу, започатковану Емпедоклом. Вся історія, уважав Платон, її циклі, визначені тільки станом космосу. Потім, в епоху серед-

⁹ Упанишади. «Человек». Сборник текстов. М., 1991, ст. 52-53.

¹⁰ А. А. Вигасин. «Представления об Индии в стародавней Руси». Индия, 1981-1982, Ежегодник, 1983, М., ст. 274-288.

ньовіччя, розуміння часу змінюється на лінійне розуміння, в межах якого історія людства — це історія до Христа та після Христа.

Але повернемося до розглядання питання про те, що є людська душа, що є метою людського життя, як співвідносяться душа та тіло людини. Цікаво розглядається ця проблема в гностицизмі (Валентин, Василід), тому що розвиток тілесного початку в людині визначався проникненням світла в людське тіло¹¹. Душа, як частина первинного життя, або Світло увійшла в людське тіло. Це один з найголовніших символів гностиків. Докосмічне падіння божественного принципу — це ґрунт для розвитку Світу та людського життя.

Необхідно розглянути й пізніші тлумачення проблем людини, її життя та смерти. Перш за все, це стосується старогрецької та візантійської філософій, вплив яких на формування староукраїнської культури є безумовним. Але, по-друге, ця аналіза є необхідна й тому, що вона дозволяє розкрити певні розбіжності на початку формування західноєвропейської та слов'янської культур.

Початок західноєвропейської традиції в розумінні того, хто така людина, відноситься до орфіків, які найголовнішою частиною в людині вважали її душу. Душа, за думкою орфіків, це безсмертний, вічний, добрий початок у людині — це частина Божества, яка опинилась у людському тілі, неначе у в'язниці. Сократ в діалозі Платона «Кратіл», посилаючись на орфіків, каже: «...Багато хто вважає, що тіло, або плоть (сома), подібна до могильної плити (сема), яка приховує захоронену під нею в цьому житті душу. В той же час ця плита є і знак (сема), тому що з її допомогою душа означає те, що їй необхідно виразити, і тому тіло слушно носить також назву „сема“». І далі: «... тіло є так звана плоть для душі, доки вона не розрахується повністю, і тут вже ані додати, ані відняти не можна жодної літери»¹². Цей розрахунок, розплата — як відокремлення, очищення від тіла, здійснюється в процесі перевтілення (інкарнації). В цьому ми бачимо певний вплив як староегипетської, так і староіндійської традицій, найбільше — останньої тому, що саме староіндійська традиція ототожнює тіло з «не-істинним» життям, тіло як таке ототожнюється з існуванням, а розуміння справжнього, істинного життя переноситься на людську душу. Ця ідея тіла як покарання душі існує в концепції та в школі Пітагора. Душа є вічною, безсмертною, базтілесною — це розуміння людської душі в пітагорейській школі, яке спадає з розумінням душі в староіндійській традиції та в орфіків. І так само душа втягується в ланцюг перетворень. Інтерес до проблеми індивідуальної людської душі, її походження, яке розуміється як еманация зі світової душі, ми зустрічаємо в концепції Платона (діалоги «Федон»,

¹¹ Из книг мудрецов. «Проза стародавнього Китая». Сборник текстов. М., 1987, ст. 195.

¹² Аналіза динаміки розвитку ідеї світла є дуже важливим у плані розуміння концепції людини в історії філософської думки. На початку розвитку людства світло ототожнюється не тільки з Богом, але й з людиною (ця ідея в християнстві розвинеться як «іскра Божія» в людській душі). Цілком вірно оцінює проблему світла М. Гайдеггер, коли пояснює, що «у Геракліта людина є таке суще (існуюче), яке вперше ставить у відношення поміж собою темряву і світло. Людина — істота, яка споріднена світлу» (M. Heidegger, E. Fink. «Heraklit». Frankfurt an mein. M., 1971, ст. 207).

«Держава», «Кратіл» та ін.). Він теж уважав душу людини безсмертною, що існує вічно, яка знаходиться в ланцюгу перетворень (метемпсихоз). Кількість людських душ, — уважав Платон, — є постійною величиною: «...душі завжди самототожні (третій аргумент безсмертя душі в Сократа). І якщо жодна з них не гине, то їх кількість не зменшується і не збільшується»¹³. Що ще дуже важливе в межах нашої теми, це те, що Платон виявляє тісний взаємозв'язок між універсумом та моральністю людського життя. Коли людина спостерігає універсум, коли вона починає розуміти мету, яка існує в самому універсумі, тоді й тільки тоді людина має реальною можливість встановлювати певні правила поведінки для тіла з усіма його бажаннями. Принцип людського життя знаходиться в душі, і він є тотожним принципові, який є ґрунтом для розвитку універсуму. Ця тотожність виявляє одну з головних рис старогрецької та візантійської культур, яка пізніше розвиває цю ідею. Такою головною рисою є розуміння універсуму, його існування в часі та просторі у зв'язку з порядком. Сам «космос» означає «порядок»¹⁴. Цей порядок розповсюджується на все — на природу, життя людини, на розуміння держави. Таке розуміння гармонії, порядку переноситься також на розуміння часу, який, як ми згадували вище, розуміється як циклічний час. Це відбувається тому, що «в якості ідеалу розуміється коловорот, найкраще поданий у русі небеснім, оскільки рух людини й людської історії в ідеальному пляні теж розумілись як коло. Це означає, що людина і її історія весь час розумілись у русі, але цей рух завжди повертався до початкової точки. Таким чином, все людське життя нібито тупцювало на місці...»¹⁵.

В концепції Платона з'являється ідеал справжнього людського життя, який виникає на ґрунті розуміння сутності людської душі. Цей ідеал пов'язаний з метемпсихозом, з розумінням постійного перетворення людської душі, а тому перебування на землі, перебування душі в тілі — це тимчасове існування. Вище ми вже підкреслювали, що ідеал людського життя, за думкою Платона, це — життя-гра. Але ця концепція життя виростає на ґрунті розуміння тіла «як в'язниці для людської душі» (Платон), на розумінні справжнього життя людської душі тільки тоді, коли вона знаходиться поза тілом. Почуття гармонії є можливим тільки тоді, коли людська душа знаходиться разом зі світовою душею. На цьому принципі Платон будує свою теорію «споминів, пригадування», а на питання, чи може людська душа відчуття щось подібне до того, що вона відчувала в поєднанні зі світовою душею, він відповідав, що це можливе й тоді, коли душа знаходиться в тілі людини, але людина повинна любити. Любов розуміється Платоном як єдиний стан людини, в якому вона дійсно відчуває щось подібне до стану об'єднання зі світовою душею, це відчуття гармонії. Любов набуває в концепції Платона космічного характеру, тому що саме любов поєднує людину з двома світами — небесним та земним. І хоча тіло — в'язниця для душі, але саме душа під-

¹³ Платон. «Кратил». Собрание сочинений в 3-х тт., М. 9, 1968, т. 1, ст. 413-416. (Далі Платон, Государство).

¹⁴ Платон. «Государство». Собрание сочинений в 3-х тт. М., 1971, т. 3, ч. 1, ст. 611.

¹⁵ С. С. Аверинцев. «Порядок космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья». Античность и Византия. Сборник статей, М., 1975, с. 266.

носить людину до неба. Ця теза Платона — «тіло, в'язниця для душі» — це, на наш погляд, початок формування західноєвропейської традиції, яку потім детально розвиває західноєвропейське середньовіччя. Саме тут і знаходиться розбіжність з традицією староукраїнської культури, з традицією, яка формується в культурі доби Київської Русі-України, в якій тіло не розглядається як гріховне. Наприклад, «Києво-Печерський Патерик» наголошує на невідчуженому стані тіла, яке не є ні гріховним, ні безгріховним, таким його робить душа людини.

Іншими словами, староукраїнська культура розглядає людину як цілісність, людину в єдності її думок, вчинків, почуттів. Важливим є і те, що староукраїнська культура не відриває людину від Світу, а Людина та Світ розуміються в ній як єдине.

Звичайно, в межах староукраїнської культури існували й інші погляди на людське тіло, але тепер ми хотіли б вказати на *домінантний напрямок* у розвитку староукраїнської культури. Саме в період культури Київської Русі-України фундується ідея про активність духа, душі, серця людини, *відчуття* Життя, необхідності жити духом, душею, серцем. Ця ідея життєрадісного сприйняття Світу, Природи, Людей створює і розуміння життя людини як насиченого Духом, Світлом та Красою. Пізніше, з прийняттям християнства, ідея людського життя доповнюється в староукраїнським менталітеті ідеями Віри, Надії та Любови. Але виникає питання: чому, звідки, з яких джерел виникає в староукраїнській культурі ця ідея світлого життя, ідея радощів людини від Буття? Відповідь на це питання потребує розгляду власного ґрунту, на якому розвивається староукраїнський менталітет, а також розгляду певних філософських ідей, які починають функціонувати саме в культурі Київської Русі-України. Власний ґрунт, на якому утворюється український менталітет, ми будемо розглядати далі, а зараз уважаємо необхідним зупинитися на аналізі філософії неоплатонізму, головні ідеї якого активно асимілює староукраїнська культура, і цей процес відбувається через розповсюдження творів Псевдо-Діонісія Ареопігита (так звані «Ареопігитики»)¹⁶. Відомий представник філософії неоплатонізму — Плотін зміг сприйняти філософію числа Пітагора, метафізику Платона, його вчення про потрійний початок світу, його числову мудрість. Після Арістотеля, Плотін, дійсно другий психолог античності. Він написав дев'ять трактатів про те, чим є душа, які подають нам розгорнуті міркування про те, якою є людина, яким повинно бути її життя.

Фундаментом світорозуміння Плотіна є систематична аналіза трьох онтологічних субстанцій Світу. Єдине — це трансцендентний початок Світу, який знаходиться за межами будь-якого пізнання; Розум — в межах якого Єдине за допомогою чисел набуває свого якісно-змістовного розрізнення (все тут подібне до ідей Платона); загальна Душа — це, за Плотіном, еманация другої субстанції. Плотін виявляє і фази загальної Душі: інтелектуальна душа, її буття — це споглядання божественного;

¹⁶ А. Ф. Лосев. «Критические замечания к диалогу „Тимей“». Платон, Собрание сочинений в 3-х тт., М., 1971, т. 3, ч. 1, ст. 660. Своє ставлення до цих проблем О. Ф. Лосев висвітлює також у праці «Очерки античного символизма и мифологии», М., 1930.

розмірковуюча душа, її діяльність — це дискурсивне мислення; нерозмірковуюча душа — її стан — це природне життя, яке виникає тоді, коли душа об'єднується з тілом.

Загальна Душа, за Плотіном, — це все разом, у поєднанні, і кожне окремо: «Все є універсально розуміюча жива істота, яка вбирає у себе всі живі істоти і має душу, одну душу, яка простягається на всі її члени в тій мірі, в якій кожний окремий учасник бере участь у всьому...»¹⁷. Плотін уважав, що життя в Космосі спрямоване не на індивідуальність, а на ціле. Все, або Загальна душа — це те, що існує вічно як загальне поле, а душі окремих істот — це вираз сутності цього поля. Плотін розглядає також існування індивідуальної душі, її піднесення та сходження. Саме тоді, — уважав Плотін, — коли душа підноситься над тілом, коли вона стає зовнішньою до всіх інших речей, саме тоді індивідуальна душа знаходиться в єдності з вищим порядком, ідентична з божественним, вона знаходиться в ньому. Сходження душі — це знаходження її в тілі, в «печері». Плотін проводить чіткий розподіл між «справжньою», «істинною» та «не-справжньою», «не-істинною» людиною. Слушно в цьому зв'язку пише О. Лосєв, що «світ для Плотіна — це сцена, на якій по-різному діє тінь справжньої Людини, що б не робила земна, нижча людина, це ніяк не торкається душі Антропоса...»¹⁸.

Філософ, у розумінні Плотіна, — людина, яка втілює ідеал людського життя, тому що він вище, ніж життєві неприємності, філософ їх не помічає, філософ — та людина, яка знаходиться й понад смертю.

Не тільки Плотін, але й інші представники неоплатонізму — Прокл, Порфірій, Амелій, Ямвліх, розглядали проблему людської долі. І якщо Арістотель уважав, що доля — це «порядок космічних періодів», перипатетіки, наприклад, Олександр Афродізійський, що доля — це «індивідуальна природа», то Порфірій називав долю — «природою», а Прокл — «понад-природою».

Богиня Долі (Адрастія), в розумінні Неминучости (Плотін), знаходиться поруч з іншими богинями: Справедливістю — Дікою та Мудрістю — Софією. Не випадковим є те, що в Есхіла — мудрі схиляються перед Адрастією, у Гесехія Олександрійського Адрастія тотожна Немезіді — богині Покарання. Взагалі, космос у Плотіна живе згідно законів Адрастії-Немезіди, і ці закони мудрі та справедливі; це є й виправданням естетичної картини світу (таке розуміння світу буде в «Ареопагітиках»); в цьому світі все є неминучим — і краса, і потворність; Адрастія — це надлюдський закон загальної мудрости, справедливости та краси. Цей закон виявляє себе самого як космічного перевертня, який постійно змінює свої маски, веде постійну театральну гру на світовій сцені.

Тому не випадково Єдине Плотіна тотожне Долі, яка не має ні свого обличчя, ні своєї назви: ця тотожність виникає з того, що картина світу

¹⁷ «Ареопагітики» — збірка чотирьох трактатів («Про божественні імена», «Про небесну ієрархію», «Про церковну ієрархію», «Тасмниче богослов'я» й десяти листів, автором яких на протязі довгого часу вважався перший християнський єпископ Атен у I ст. н. е., представник Олександрійської школи неоплатонізму, Діонісій Ареопагіт.

¹⁸ Plotinus. «The Enneads», London, 1956, p. 315.

в концепції Плотіна не має певного устремління та спрямованости, вищий початок не має ні імені, ні власної історії, він є безособовим, як сама природа, він як межа всього існуючого, а межа в архаїчних уявленнях античності — це Доля. Але Доля не розглядається однаково на протязі всього розвитку античної філософії, і цікаво простежити ті зміни, які існували в розумінні Долі. Ми вже згадували про образ Мойри, який викликав мітологічно-релігійні переживання в стародавніх греків. Справа в тому, що античність і середньовіччя характеризуються емоційно-чуттєвими елементами, мітологічно-релігійним характером чуттєвих ансамблів. Звичайно, до складу цих ансамблів належали не тільки переживання, які були пов'язані з образами сестер-богинь Долі, але й з образами інших богів старогрецького пантеону. Крім того, до складу емоційно-чуттєвих ансамблів належали й такі почуття, як ставлення до дітей, до родини, до держави, до свого особистого майбутнього. Елементами цього ансамблю були переживання моральні, естетичні та політичні. Стародавні греки в своєму житті не були абсолютними фаталістами, вони були і практиками. Це був цілком природний комплекс людських переживань. Вони прагнули знайти спосіб передбачити майбутнє в різних його напрямках. Але коли греки звертаються до передрікань майбутнього, вони намагаються виявити те, що передбачено зверху і чого не можна позбавитися. Це — загальна риса мітологічно-релігійної чуттєвості цього ансамблю. Звичайно, що ставлення стародавніх греків до долі та богів висвітлює реальний характер їх почуттів. В реальному житті греки гомерівської епохи вважали, що боги втручаються в дії людей та визначають їх. Тому мотиви цих дій знаходяться поза людьми і пов'язані з вищою волею. Так, Гомер в «Іліяді» приписує рішення, яке приймав Ахілес, богині Атені, яка стояла за ним і тримала за золоте волосся. Але вже пізня античність демонструє нам інше ставлення до долі, яке зорієнтоване на внутрішні якості людини. Так, після вбивства матері, Орест страждає не стільки від того, що він прогнівив богів, а від власного внутрішнього болю, який крає йому серце. Він відчуває сором і звинувачує себе в тому, що він накоїв. Це дуже важлива риса старогрецької культури, яка за своєю суттю є *внутрішньою культурою*, тобто вона розвинулась на розумінні поняття «сорому», «постидного» як основи формування життя людей в спільноті. Коли починається етизація міту — це початок становлення моральності кожної окремої людини, індивідів, а через них формується мораль спільноти, духові почуття, які визначають зв'язок людини з людиною. І ось тому, на наш погляд, культура стародавнього Риму — це *зовнішня культура*, яка не формувалась на ґрунті розвитку моральності кожної людини, а через людей підносила моральність всієї спільноти: римська культура здійснювала певний диктат вимог, які людина повинна була виконувати. Тому римське право виникає не на ґрунті розвитку кожної окремої людини, морального зв'язку людей, а як необхідність підкорення людини певним вимогам. Тому культура стародавнього Риму (і це є важливим для розуміння етносу) робила спроби привласнити старогрецьку культуру і використати її надбання, але всі ці спроби не мали успіху тому, що справжню мораль не можна привласнити, мораль народу народжується з моральності окремої людини, яка в свою чергу народжується завдяки цінностям власної національної культури. Проб-

лема етносу, на наш погляд, це суто моральна проблема, вона може розглядатися тільки в зв'язку з формуванням національної самосвідомості народу, з розумінням і ставленням до суто людського, його проявів у національній культурі.

Продовження буде

Марія ЯКІБЧУК–БОРИНСЬКА

ЖИТТЄВИЙ ПОДВИГ ЯРОСЛАВА ЛЕСІВА

(Закінчення, 2)

Природа для Ярослава Лесіва значить дуже багато. Вона перегукується з людською душею, людською долею, і обидві краще пізнаються в їх зіставленні. Часом поет творить пейзаж, щоб побачити в ньому людську долю:

Ніч, лиш білі віти
Тінню голубою
Падають до вікон
На стіну журбою.
Я не сплю, до шибки
Притуливсь щокою.
Віти, наче скрипки,
Тужать наді мною.
Місяць, даль пустинна,
Твердо спить дорога.
Лиш душа нестримно
Проситься до Бога¹⁹.

Як підтвердження такого ж художнього явища, наведемо уривок з вірша Богдана Кравціва:

Холодна хвиля чвахкотить на пляці
Пожовклим листом вигорілих лип.
В вікні сирітського будинку — хлопчик
До шибки личком зморено прилип²⁰.

Дуже широко в описах природи використовує Лесів номінативні речення. Вони передають відповідні почуття:

Сонце,
Ранок
Радість
Світ — русявий бранець
У полоні
Неба голубого²¹.

¹⁹ Ст. 32.

²⁰ Т. Салига. «Високе світло». Львів, «Каменяр». Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. Ст. 185.

²¹ Ст. 76.

Посилюване повторення зустрічаємо теж часто, наприклад:

Білі віти білять тишу.
Біло в хаті і в садах,
Білі руки біль колишуть
Білий вітер — білий птах²².

Або:

Чорна тінь за мною ходить,
Чорно стелиться під ноги:
Чорні тіні ночоброди
Облягли мої дороги²³.

Якщо б, скажімо, аналізувати детально пейзажну лірику поета, то неодмінно дійдемо до висновку, що переважає в ній осіння тематика. Осінь завжди озвучувала його серце, віднаходила найтонші, найпотаємніші струни душі. Вона була улюбленою порою Ярослава Лесіва. «Осінь, — писав він в одному з листів, — моя стихія, мій біль і думка».

«Ласкаве сонце осені,
Терпкі калинові вогні,
Чого ж душа так проситься
З цієї грішної землі.

Осінній клен, як хрест огнистий,
На обрії горить,
Внизу чорніє шлях тернистий,
Вверху багряниться блакить.

Відвітрило і стихло, віджовкло, оголіло.
Ріка червоним листям стікає — відболіло.
Душі моєї небо зліта над попелищем,
Над світу чорні дебрі, все вище, вище, вище!

В такі хвилини я багато думаю про вас, чекаю листів, згадую село...
Нема листів, осінні листя прочитую, немов листи:

І що не лист, то гостра рана,
То біль помножений в стократ
А осінь жертвенно, як мама,
Несе тягар усіх цих втрат.

Любонько, не гнівайся, що так багато пишу про осінь. Осінь, Боже мій, як я люблю осінь. Осінь — це стан моєї душі, ласкавий, задумливий і сумно-золотий», — ось такі листи надсилав Ярослав Лесів своїм рідним. А цей датується 16 вересня 1984 року.

Я. Лесів — майстер осінніх пейзажів. І характерно, що він не випикує якихось особливих картин, не прагне здивувати чимось незвичайним. Він говорить про осінь традиційними словами, але наповнює вірш особливою енергією, розмальовує його чарівною красою:

²² Ст. 51.

²³ Ст. 24.

Осінь.
Осінь. Листя, листя
Спалахи барвисті
Спілої краси.
Три зразки коралів,
На калині кров,
Свіжий слід печалі
З осінню прийшов²⁴.

Або:

В осінній день ліси гудуть,
Неначе благовіст далекий,
Хрестами білими пливуть
Понад селом моїм лелеки.
Мов щире золото з Хреста
Стікає сонце з крил лелечих.
В душі щось наче воскреса
І до первопочатків кличе²⁵.

Думається, що ці вірші вийшли з народнього мітологічного джерела, первісного світобачення людини гір, яка прагне до першопочатків. Поет і мистець тонко відчув наші тисячолітні пласти дохристиянської доби, оту українську ментальність:

Хочу бути як колись
Як до Слова було
Без проклять і молитв
Пра-правічним зерном
У сповитку віків
Проростати добром
Бути суттю без слів
...Як до Слова було²⁶.

В глибинному духовому досвіді, який можна співставити з візіями Данте, чи Борхеса, знаний для Лесіва останній, страшний відчай за яким, здається, стоїть порожнеча, п'ятьма, ніщо:

Ні слів нема ні сліз
Проклять і молитов
Бо біль уже не біль
І кров уже не кров —
Важка ганебна лжа
Вокняжилась давно
Як ницости іржа
І нігілізму дно²⁷.

²⁴ Ст. 14.

²⁵ Ст. 25.

²⁶ Ст. 32.

²⁷ Ст. 66.

Та ось раптом, як остання надія, в камеру приходить поезія. І ми маємо «стенограму» поетового болю, запис стану його душі в неволі:

Ще хвиля мить
І заgrimить
І змиє бруд
З дерев і рук
Блискавиці вогні
Спалять пута мої²⁸.

Через образно-афористичну кінцівку поет висловлює політичну ідею. Метонімічний образ надає віршеві, власне, його ідеї, масштабної значимості.

І вже оживає день, як світла смужка. Надія розквітає, росте, повниться — і вже цілий сад Надії:

Так сонячно, вчисті, така небес висінь.
Маленьке ластів'єтко, як хрестика сріблиста тінь
Паде у це безмежжя, як зрошена сльоза,
А я завмер і стежу, а може то моя душа?
Хто зна... хто зна...

(24.8.84 р.)

Бо настрої швидко міняється. Сірість побуту зливається з сірістю днів, і настає суцільна сірість. Тільки його «я» буде протівитися тому, пробиватиметься крізь хащі до світла, до істини, до себе:

Я просвітку шукаю
У вікон
Молю зорі у духа
І у неба
Крізь ніч крізь тьму
Крізь яву й сон
Я вперто продираюся
До себе²⁹.

Коментар до цих рядків знаходимо у статті Я. Лесіва «Українська Голгофа», в якому він зазначає, що малозначущі епізоди стають вагомими і повнокровними, «коли крізь хащі болючої мізерности конфліктів поза собою і в собі вперто продираєшся до себе»³⁰.

Хочеться провести паралелю з іншим поетом-в'язнем, Василем Стусом, який говорив: «Пустіть мене до мене», то мав на увазі конкретні двері, бо його поезія — це систематична духовна практика, яка набула досвіду щоденних занурень у глибини життєвих станів, стала його дійсністю, його силою і його шляхом»³¹. Він хотів утриматися на найвищій межі людських сил і можливостей.

²⁸ Ст. 22.

²⁹ Ст. 8.

³⁰ Я. Лесів. «Розповідь про сутнє», Ст. 12.

³¹ Стус як текст. Мельбурн, 1992, ст. 76.

Ярослава Лесіва також постійно мучили вічні проблеми: невлаштованість людського буття, власна недосконалість, згайнований час. Відповідальність поета перед суспільством, народом є складовою його вищої моральної відповідальності. Іншими словами, Лесів виводить її в тій мірі, в якій самому суспільству потрібна вища мета, істина, Бог:

Моя душа, як Великодня рана,
Тече рікою у zenіт.
О земле рідна, мамо!
Чому такий болючий світ?

(25.11.85 р.)

Муза Лесіва не голосна, але цнотливо прониклива до серця людського. Її звучання притишене, як слова молитви. За кожним словом стоїть біль. Наприклад: «Золота безнадійна осене, не боли мене так, не боли». «Ніщо мене так не болить, як те осіннє поле», «І думи рвалися як море із зболеваних моїх грудей», «Мій смутку, мій вселенський болю», «Ще так ніколи слово не боліло в мені».

І щоб зарадити цьому болю, поет хоче добути слово «із магми серця, із дна самого на поверхню Землі, як хлібину на стіл». Прагне знайти таке слово, «Що без нього не росте нічого, як без сонця чи любові, у ціле життя вагою»...

Роздумуючи над проблемою свободи особистості в заграбованому суспільстві, поет вдається до відвертих дидактичних штрихів:

Серце, буди!
Довго всі сплять.
Серце, кричи!
Досить мовчать.
Серце, люби!
Не осуди...
Дух оживи —
Бога печать³².

Використовуючи промовисту метафору — образ серця, поет розмежовує тимчасове і вічне. Ясно прокреслюється духово-емоційна вертикаля, означена в тексті такими дієслівними антонімічними поняттями: «буди — сплять», «кричи — мовчать», «люби — не осуди». Ці полярні поняття, наповнені контрасною символікою, вибудовують лірико-драматичну колізію вірша. Але серце може й боліти. Сердечний біль — тяжкий біль: «Тихше, серце, тихше — Мить»... «Тихше, люди, тихше — Біль».

«Вірші Лесіва — це образки, які носять на шії, щоб зберегти віру». Це птахи — Божі вісники, бо на них лежить печать Його ласки. Бог — синичка, Бог — ластівка, Бог — горобець, які присіли на тюремні ґрати. Бог додає сил, любить, прощає, підтримує всіх і все, чийм милосердям ми всі ще живі.

³² Ст. 24.

Надземне практикування любови як Божого Знаку вічності і свободи є об'єктом поетичної рефлексії Ярослава Лесіва. Народжується гостре відчуття благодати пережитого. «Благословенна мить» набуває медитативного сенсу:

Мов пилинка в сонячнім промінні
Легка, світла, наче неземна —
Так душа моя в часи прозріння
Яснокрило в небо порина.
Благословенна мить! Немає
Бажань, ні мук, ані тривоги,
І тільки лет в яснім безкраї,
Лиш мить і вічність. Я і Бог³³.

Очевидним є посилення молитовного характеру його лірики і наближення вірша до церковного канону. Пошук поетом власного шляху в площині визнання Абсолюту зумовлює благовісний євангельський тон значної частини його лірики. «Тіло у сні, душа з ока спливає сльозою. Тікає у світ, як лоша, до неба, до водопою». Або: «Крім Бога кому розказати про наш арештантський біль». «Від нектару важкою бджолою по променю золотому душею злечу голубою до сонця, до Бога, до дому».

Ярослав Лесів як поет в основі свого погляду на світ є глибоко релігійний. Християнська релігія була основою його світогляду, його життєвої поведінки і вчинків.

І якщо в тоталітарний період в Україні всіляко гасилась віра, то о. Я. Лесів свідомо протистоїть цьому і своєю діяльністю активно відроджує Українську Греко-Католицьку Церкву, а в своїй творчості спирається на ідеї релігійності. Проте його вірші не видають конфесійної приналежності автора. Погляд його набагато ширший, універсальний, зрештою — Бог, єдиний для всіх.

«Після розгону неокласицизму — славного «п'ятірного грона» — українська духовна (релігійна) поезія, на думку проф. Т. Салиги, могла повторитися тільки у вільному світі. Скажімо, вірші Р. Купчинського, О. Лятуринської, Н. Лівницької-Холодної, Г. Мазуренко, Б. І. Антонича, Є. Маланюка та інших перекривали неможливість появи аналогічної поезії у советському світі»³⁴.

Тема релігії в поезії Лесіва є також, крім усього іншого, своєрідним протестом проти «войовничого атеїзму» в підсоветській Україні. В тюрмі, в молитвах і спогадах самотній, сам із собою провів Різдвяні дні 1986 року Ярослав Лесів. То були, на жаль, не єдині такі свята. Тоді й народились ці рядки:

Хто ти, хто — себе питаю,
Звідкіля, з яких світів,
По пустелі в ріднім краю

³³ Ст. 39.

³⁴ Т. Салига. «Високе світло». Львів, «Каменярь». Мюнхен, Український Вільний Університет, 1994, ст. 106.

Між могилок і хрестів
Тільки місяць озивається і біль.
(12.1.86 р.)

І хочеться втішити поета, нагадавши відому істину про те, що першими на барикадах за незалежність майже в усі часи були Поети, було Слово. І те Слово було від Бога, було Богом.

І ще одне Різдво сльозою відхололо,
Снігами замело вікно дитинства мого.
Шкребеться гола вість в моє вікно чи в душу.
Вино замерзло в чорний лід,
Як випити цю чашу, друже?
(12.1.86 р.)

В'язень рветься з-за ґрат, на волю, у світ, до Христової криниці:

Знов вертаюся додому
Босий, як колись пішов.
Суєту суєт і втому
Струшую із підшов.
В небі той самий лелека,
Легіт лісу, вічність трав —
Церква — писанка здалека
Запитає, що надбав
Удовицям у вінку
Із Христової криниці —
Віри тятину дзвінку³⁵.

«Дивно це життя устроєне: я в однаковій мірі молюся Богу як за свою свободу, так і за свою смерть. Вибач мені, люба, але це не відчай, а моя нинішня екзистенція... Здається, що то не дерева роняють червоне листя, а моє серце скапує кров'ю:

Чиясь ізгорблена фігура
Бреде в осінньому вогні,
То від Христа назад Іюда
Несе свій гріх
Усепрощаючій Землі.

(З листа до рідних за 26.9.83 р.)

Він складав усесвітній Гимн Добру, Любові, Богові. Інколи зливався з довколишнім світом настільки, що шкодував, чом не деревом родився чи лелекою, і так по-доброму заздирив їм:

Як би колом стати, чи кутом, що ріже вітер,
Чи окличним знаком над собою височіти,
Чи лелекою стояти на старій дідівській стрісі?
Ні, тополею над шляхом хочу майоріти.
(26.9.83 р.)

³⁵ Ст. 15.

Поет не дає спокою ні собі, ні сумлінню інших людей. Він весь час примушує співпереживати зі своїм світом:

Здається все уже забуте,
То лиш дрібна якась деталь,
І знову холодом сторуким
Візьме в тиски мене печаль.
Тоді до дерева край шляху
Я самотнього іду,
І під крило йому, як птаху
Залізу, й мов дитина, жду...
Коли почне в'но тиху мову
Або як дід бува колись...
І так за мудрим добрим словом
Аж до світанку, доки вись
Не осінить пречисте сонце,
Й тоді додому світлий йду,
І дерева високе серце
В своїх руках усім несучу.

(30.1.82 р.)

Думка не просто внесена у вірш, а добута, вилонена з внутрішнього світу автора, який створює його собі як прихисток від світу зовнішнього. Бо той зовнішній світ завжди посягає на його сутність.

Цитувати з таких віршів хочеться мало не кожену строфу, така звучить тут жагуча мрія про нову гармонію людини з землею і небом, з людьми і природою. В цьому розумінні поезія Лесіва близька до творчості Пати, Піросмані чи інших обдарованих мистців з народу.

«За формою поезія Лесіва проста. Вона пливе, як молитва, як подих душі. Метафора прозора, слово ваговите, рима свіжа і її не помічаєш. Жодного сліду технічної обробки: все народжене на етапах», — так характеризує поезію Я. Лесіва доктор філології Євген Сверстюк³⁶.

Мабуть, такій формі допомагають вжиті традиційні фолклорні символи української поезії:

Ой ти, місяцю, місяцю,
Срібний перстеню — згубо,
Дам дукатів дві тисячі, —
Не студи мої губи.

Або:

Чайка десь кигиче
З тополиних піль.

Або:

Ти накуй мені
Накуй мені, зозуле,
Літ-дукатів срібно-золотих.

³⁶ Є. Сверстюк. «Блудні сини України». Київ, 1993, ст. 227.

Фолклорність поезії Лесіва — окреме питання. Принагідно хіба зазначимо, що він, який постійно жив з народом, працював і творив для нього, неодмінно мусів «сповідувати» і його естетику. Тим паче, що українська народня естетика сягає тих найвищих вершин, яких лише можна сягнути. Отже, художньо-естетичний досвід фолклору ставав найсвітлішим джерелом творчої практики поета Лесіва і о. Лесіва — проповідника християнської моралі.

Ярослав Лесів майстерно використовує у своїх віршах алітерацію. В такому алітераційному використанні він демонструє філігранну версифікацію:

Чотири вітри —
 Чотири коні,
 Чотири вітри —
 І всі вороні.
 Вузечки злоті,
 Срібні підкови.
 Навстіж ворота,
 Навстіж тесові.
 Куди ж ви, коні?
 Куди ж ви? Стійте!
 На всі чотири
 Сторони світа
 Помчали коні —
 Стоногі, буйні.
 Дзвенять підкови —
 Весільні бубні.

(17.8.85 р.)

Велику динамічну силу, яка сколихує нас емоційно різким повторенням алітерацій «р», маємо і в образі круків. Про це засвідчує наступна поезія:

Сто круків летять, сто круків
 Над містом, лісом сторуком,
 Сто круків, пророків чорних.
 Крила скриплять, наче жорна,
 Мелють світ на муку, на чорну.
 Місто у мороці тоне,
 Хрипло харчать мегафони.
 Кілограми...
 Пути...
 Тонни...³⁷

Важливу роль відіграла мелодика мови вірша. Вишукана грайливість звукових інтонацій звучить свіжо і самобутньо. Слово розширює свої можливості, збагачує чуттєве сприйняття читача за допомогою зорових і слухових асоціацій, визначає поетичну стилістику вірша.

³⁷ Ст. 21.

Отже, не розпач, а мужній спокій панує в його розтривоженій душі, спокій, який іде від «вищости» розуму над емоціями, готовости дивитися нелегким істинам просто у вічі:

Душа болить, болить, болить,
У тиші смок перетискає горло.
Одну лиш мить, коротку мить
Я знову підведуся гордо³⁸.

І в поезії, і в житті він був уособленням незнищенности духу і любови. Ще за життя своєю великою любов'ю він простив усіх ворогів своїх:

Із дна страждань,
Із серця глибини
В терпкому розпачі-печалі
Благословляю сутнє на землі
І вас, кати мої, прощаю,
І прощаюсь...³⁹

Ярослава Лесіва вирізняє природня, Богом закладена в його душу чистота помислів, щирість, єдність земного і небесного, любови і чину:

У запрязі змучену душу
Забродам не дам на розтлін.
Зі спліну я викресать мушу
Не слово утіхи — гімн⁴⁰.

Він навечно поєднаний з рідною землею: «минулі дні — це під вікном русявий бабин соняшник», це «неопалима книга — доля мого народу і моя», це «на вістрі, на щиті... померти і ожити в солов'їній пісні», «воскреснути у самій меті».

Ярослав Лесів не написав багато. Він навіть не дочекався виходу в світ своєї книжки поезій «У небі пісня обірвалась». Майже половину життя він відбув у російських тюрмах і концтаборах. Тому значну частину його віршів складає так звана «тюремна», «табірна» поезія:

На моїм вікні
Крапельки сумні
У самотині.
Ми не плачем, ні.
В дощі рясні
В сірій чужині.
Кортаєм дні.
Ми не плачем, ні⁴¹.

³⁸ Ст. 72.

³⁹ Ст. 72.

⁴⁰ Ст. 33.

⁴¹ Ст. 71.

Оті краплини на ґратах — це і є поезія Ярослава Лесіва, яка народилася всупереч всім знущанням і мукам, і дала змогу відчувати читачеві, що появився це один вільний син Бога й України:

Не здивую світ і відкрити не зроблю,
Хай собі про слід інші дбають в історію.
А я діжду сніп — хтось занеміг,
Чи кинув ластів'ятко у гнізді —
Від дощу прикрию,
Жебракові хліба винесу до шляху.

(В листі за 26.9.85 р.)

Отже, повертаючись сьогодні до поезії Ярослава Лесіва, можемо ствердити, що в ній є основи основ для духового ренесансу українського народу. Тому ми й намагалися вести мову про неї з позицій високих духовних потреб.

Підсумки

Наша праця не претендує на вичерпність чи остаточність висвітлення даної теми, а радше на те, щоб окреслити певне коло проблем і спробувати їх розв'язати на матеріалі про життя і творчість Зеновія Красівського* та Ярослава Лесіва. Звідси й певна фрагментарність викладу, оскільки проблематика ідеалу людини взагалі, а в поезії зокрема, досить широка.

Якщо тлумачити слово-ідеал як уявлення про найвищу досконалість, що, як вірець, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер дії людини, то стане зрозуміло, чому ми для висвітлення даної теми зосередилися також на житті й діяльності досліджуваних нами поетів.

І Зеновій Красівський, і Ярослав Лесів народилися на Долинщині Івано-Франківської області. Обидва вчилися у Витвицькій школі. Брили участь в Українському Національному Фронті і в Українській Гельсінській Групі. Були засуджені, лише на різні терміни. А після відбуття ув'язнення співпрацювали на полі відродження Української державности. Багато спільного об'єднувало їх і в особистому житті, і в політиці. Ці фактори, а також і те, що я була близькою до їхнього оточення і знала їх особисто, спричинилися до того, що предметом мого дослідження я вибрала тему «Ідеал людини в житті і творчості Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва».

Попри тортури, болі фізичні і духові, згадані нами поети мали свої непорушні догми, які ґрунтувались на вірі у вічні ідеали добра, краси, любови. Їх не відстрашили ув'язнення, слідства, суди, тюрми, табори, етапи від єдиної мети — незалежна Україна. І якщо їм було важко в суспільстві, то вільно й невимушено почували вони себе в поезії. В ній знаходили те, чого не мали в житті.

Красівський і Лесів — поети різного рівня поетичного таланту, але однакового високого громадянського заряду. Пішовши хресною дорогою,

* Гляди «Визвольний Шлях» чч. 10, 11 і 12 за 1995 рік.

вони своїм життям утвердили правдивість і життєвість ідеалів, які знаходимо в їх поезії.

Заглиблення у джерела, спирання на надбання попередників сприяло загартуванню «літературного дисидентства» 1960-80 років. Поет-дисидент, поет-в'язень ототожнюється в нашій свідомості з борцем за національну справу. Наприклад, у тюремній поезії Івана Багряного звучить глибоке усвідомлення свого обов'язку перед рідним народом, бажання особисто помститися катам. «Меч», «загатяться кратери кістками ворожими, черепами грабіжників і дітовбивць», а хто впав за волю — «лежатиме так, щоб колись розцвісти. І над всіма Ти (Україна)». Уславлення Меча, бойових дій імпонувало поетові-в'язню Зеновію Красівському. В його поетичному доробку чимало віршів на цю тему: «І буде йти від вас сморід, і буде вас самих душити, і ви з'їсте свій мертвий плід, і з ним підете в землю гнити». Або: «Годі! Доволі! Прокляті тирани! Гряде на вас кара! Розплата! Суд! Чуєте, з брязкотом рвуться кайдани, встає за свободу пригноблений люд».

Як перегук десятиліть, знову від Володимира Яніва беремо рядки:

І в крові нам сонце стане:
Треба буде наших сил,
Не страшні нам смерть, ні рани,
Кинем ворога у пил⁴².

Різні за політичними орієнтаціями діячі — від І. Багряного до Д. Донцова, від М. Хвильового до Є. Маланюка — прагнули ствердити Україну як європейську державу, де «національні ідеали та національна мрія поєднують здобутки розуму, волі й індивідуальних прагнень, що має наслідком забезпечення свободи і нації, й особи»⁴³.

Гасло повстанського руху часів Другої світової війни «Воля народам! Воля людині!» чи не найкраще окреслює український ідеал, за яким сліднують Красівський і Лесів. «Україна» і «воля» наповнені в них конкретним змістом. У Красівського ідеал людини — це тип активної політичної дії, спрямований на відродження Української державності. Політична активність — неодмінний показник справжнього українства.

Лесів розв'язання багатьох проблем переводить до буття особистості, її таємничого спілкування з Богом, Природою. У його поезії наголос падає на внутрішнє зосередження і звернення до глибин душі та духу. Але це не байдужість до всього, крім власного его. Ліричний герой Лесіва, почувавши себе громадянином світу й апелюючи до світової естетичної думки, переживає весь біль України.

Нас цікавить той варіант, коли у двобою творчої особистості з владою, з могутньою системою, святкуючи моральну перемогу над катами, демонструючи високість духу, попри знущання і муки, народжувався новий український поет.

⁴² Т. Салига. «Високе світло. Любов листопаду». Львів «Каменярь». Мюнхен, Український Вільний Університет, 1994, ст. 146.

⁴³ С. Грабовський. «Українська мрія: тріумфи на трагедії». // «Сучасність», 1995, ч. 3, ст. 145.

«Все свідоме життя української нації, — за словами літературознавця М. Коцюбинської, — майже суцільна опозиція, тихий опір тискові і нівеляції. Іноді це навіть не усвідомлювалось як тиск, а як неминучість, він проникав у всі пори. Тому й опір переходив із суспільного поля на територію душі окремої людини, заторкував її екзистенційні глибини, пласти — а це вже матерія поетична»⁴⁴. Тому без міри потужне прагнення українського народу відстояти свою національну невмирущість конкретизувалося у в'язничній поезії, та не лише в ній. «Моє розуміння Добра і Зла, Правди і Кривди, Радощів і Печалей, політичної наснаги певної категорії людей, народу матеріалізувалося у Слові», — стверджував Зеновій Красівський.

Ідеал, успадкований від морально-історичного досвіду свого народу, вигострювався у світосприйманні поетів-в'язнів, для яких чи не єдиною зброєю проти морального виродження була незалежність духу.

Українська поезія, починаючи від Шевченка, вбачала найпочесніше завдання в «служінні народові», боротьбі проти соціального та національного гноблення. Таке обмеження збіднювало її, врешті, довело до неправильного розуміння самої її суті: як додаткового тлумача суспільно-політичних ідей. В добу комуністичної деспотії її обмежили до служіння принципів «партиїности» засобами терору.

Ми не ставили собі завдання з'ясувати, наслідком яких політичних змін в Україні почало відроджуватися розуміння справжньої поезії. Ми намагалися довести право на існування громадянсько-політичної поезії, зокрема тієї, котра була душевним натхненням, мужнім громадянським поступком і народжувалася за ґратами. Поезія завжди живила ідею свободи. У світлі сказаного подамо уривок з інтерв'ю І. Світличного журналові «Дукля» (поч. 1970 років): «Шістдесятники зробили поезію поезією. Вони не відмежовувалися від політики і не були прихильниками «мистецтва для мистецтва», але стали брати глибинні моменти суспільного буття і лише ті, які не суперечили природі поезії»⁴⁵. Красівський і Лесів були продовжувачами такої поезії.

Прагнення глибоко і правдиво відповісти на болючі питання своєї доби призводить до переважання понятійного над образним у поезії Зеновія Красівського.

«Невольницькі плачі» Красівського — це не є, звичайно, плачі в прямому розумінні. Це нагадування тим, хто забув трагедію нашої країни і вдовольнився будь-яким спокоєм, що дух людський існує в стані руху, а тому внутрішній опір аморальності влади є формою боротьби за життя і майбутнє самого народу. Звідси проступає ідеал мужньої невгнутої людини. Щоб повніше і ширше збагнути його, ми застановлялися над первими росту віри в цей ідеал вільної людини.

Тематичний спектр віршів Зеновія Красівського спрямований, в основному, в громадянську площину. Його твори насичені високим національ-

⁴⁴ М. Коцюбинська. «Поет». // Василь Стус. «Твори у чотирьох томах». Том I, Львів, 1994, ст. 37.

⁴⁵ М. Коцюбинська. «Іван Світличний, шістдесятник». // «Іван Світличний». «У мене — тільки слово». Харків «Фоліо», 1994, ст. 24.

но-патріотичним патосом. Якщо оцінювати його поезію у формально-стильовому напрямку, доведеться послуговатися оцінками значно скромнішими. Красівський, як і інші в'язні-поети, не мав умов для творчого опрацювання своїх віршів. Вся поезія Красівського прагне збудити в читача почуття власної людської гідності, усвідомлення себе людиною, народом, нацією. Вловлюється докір за те, що всі разом змирилися з таким станом, що «живе і не вмирає зрада». Поет мав моральне право докоряти, бо сам чесно йшов тернистою дорогою. В його поезії прочитуються конкретні адресати: ті поети, що не могли і не можуть так сказати, як Красівський. Він їм теж зробив присвяти.

Це підводить нас до думки, що в сьогоdnішній літературі вже існує тема осудження зради і самоосудження — до визнання власної причетності до провини, до каяття. І цю провину беруть на себе ті, яким, здавалося б, немає в чому каятися.

Маємо на увазі Івана Гнатюка: «Ми всі у чомусь винні перед Богом», Івана Світличного: «Я винен, браття. Всі ми винні», Василя Стуса: «Великий гріх на серці я ношу», Зеновія Красівського: «А нині прийшлося своїх, не чужих, за зраду на горло скарати. Прости мені, Боже, мій праведний гріх».

Можливо, це частково гріх і за оте збочене, «на філософські вийшли манівці», слово. А можливо, і зумисно у збірці Красівського так багато різних історичних і сучасних постатей, які через страх, слабодухість каються, шукають дорогу, яка має вивести на волю — до Храму. Зустрічаються і такі рядки: «А українець гавкає, як пес, на свого брата на своїм припоні». Або: «Візьме гріха з нащадків хтось й закидає камінням вінок терновий і хреста» (за хліб і кусень сала).

Отже, питання зради, каяття проглядаються досить таки виразно. «Але зраді один кінець — шнурок і петелька» (Красівський). Якщо докладніше придивитися до образів Сави Чалого, Юди та інших, то можна зробити художньо-психологічне дослідження самого процесу зради. І тут постає питання: чи не досить каяття, зради, пошуку храму. Чи є в поезії досліджуваних поетів те підґрунтя, на якому творилась би активна творча дія для його розбудови, адже храм уже знайдено. Але це ж знову таки аспект дослідження окремої теми.

Ми ставили за мету прояснити, яким бачиться ідеал людини в загальному пляні. І прийшли до висновку, що ремінісценції героїчного минулого слугували змістовому наповненню українського ідеалу в поезії Красівського. Він проходить етап науково-історичного обґрунтування і шукає свого коріння. Прикладом для підтвердження нашої думки будуть наведені нижче поетичні рядки:

«Ян Гус: Я слово посію, хай вродиться меч!..
Ні, браття! Нескорена правда за мною!»

«Серце Байди на гаку залізнім перелилося краплями крові в пісні в честь і гордість і славу Вітчизни».

«Прощай, мій народе!.. Прости за незгоєні рани. Прости за майбутні кайдани», — прощається Наливайко.

«І Гонта вмирати повів за собою за долю народу козацький загін».

Ідучи рядок за рядком разом з Красівським-поетом, переконуємося, що його ідеалом була сильна, незнищенна, готова до самопожертви українська людина, яку не може упокорити ні турецький Сулейман, ні «круки-магнати», ні «цар булькатий, грізний, наче сатана», ні «шашелем роз'їдений червоний моноліт». І, якщо З. Красівський постійною боротьбою «за збереження свого національного, політичного, просто людського «я», своїм способом життя «стверджував філософію героїчного ентузіазму», то це стало «домінантою» його поетичного вираження.

В поетичній спадщині Ярослава Лесіва переважають роздуми про земне й небесне, мотиви туги за рідною стороною, постійне прагнення чути мелодії «з-над хмар і долин». Шукаючи любови і краси, прагнув вищих сфер справедливості і правди. Він дивився на світ очима Віри, і Провидіння дало йому призначення. Але все це втілюється в одному феномені, спрямованому до визволення від рабства української нації:

Востаннє ліс заголосив
У небі пісня обірвалась
Тоді без сина як без крил
Упала матирина старість
Торкнулась вічної землі
І дзвонів проржавілих била
Мов чорна птаха по селі
Луною в темні вікна билась
Високе небо в ніч плило
Од сліз бубнявіла дорога
В печалі згорблене село
Волато помочі у Бога.

Ми не мали наміру детально аналізувати поезію Я. Лесіва, пильно студіювати його лексику. В його невеликому поетичному доробку ще багато початківства, але з усього видно, що з нього виростав оригінальний поет. Це й треба вважати головним у його творчості.

У світі поезії Ярослава Лесіва суворя реальність дійсності підноситься до висоти неземного. Поет прагне віршових видозмін, піклується про версифікаційну культуру, віддає багато зусиль естетичній природі вірша.

Темою окремого дослідження можуть стати релігійні мотиви в поезії Я. Лесіва. Ми розглядали їх лише в контексті всього творчого доробку поета. І переконалися, що вірші цієї тематики криють у собі велику духову силу, що здатна оздоровлювати людину, допомагати пізнавати суть життя, його вищу вартість.

Книжка «У небі пісня обірвалась» сприймається як портрет доброї люблячої людини. Назви розділів: «Вітри літа мої розносять», «Мить», «Тюремна тиша», «Імпульси» певним чином виявляють суть самої поезії Лесіва. В деяких віршах тільки початки теми, ніби її зав'язь. Ми наче чуємо, як тюремна тиша розривається від болю, від тривоги. Для поета вкрай необхідні хвилини тиші, щоб самовідродитись, усвідомити самого себе.

Розуміючи своє земне призначення, поет одночасно прагне неба. Він чує самоту, чує, що бракує йому ясности перспективи, він може утримуватися тільки у вірі.

У збірці «Мить» час виступає як уловлена мить життя... Можна б їх було мати ще багато тих миттєвостей. Та, на жаль, поетова пісня обірвалася раптово вночі з 9 на 10 жовтня 1991 року в загадковій автомобільній катастрофі, залишившись нашим болем. Та не лише... Художнє та реальне втілення боротьби за новий ідеал: свободу людини, її віру, глибоке філософське світосприймання і самовдосконалення, християнську доброчинність ми одержали від Ярослава Лесіва.

Також хочемо наголосити на тому, що «живим пагоном на всохлому дереві ідеологізованого слова» стала поезія діяспори... «...Оця збережена за кордонами України... поезія творення краси заради духової повені, розгорнула глибини і праглибини Вітчизни в ліриці 1980-90 років»⁴⁶, — зауважує доктор філології В. Моренець.

Мабуть, також суголосністю поетичних кличів можна пояснити те, що збірка Ярослава Лесіва «Мить» видана в Нью-Йорку в 1982 році, а «Невольницькі плачі» Зеновія Красівського видрукувало у 1984 році видавництво «Література і Мистецтво» у Брюсселі завдяки фінансовій допомозі української громади в Дарбі, Велика Британія.

До речі, зазначимо, що на стор. 6 «Невольницьких плачів» написано: «Без відома автора передруковуємо цю збірку поезій, щоб зберегти її для історії як документ доби і як літературне надбання українського народу в часи його найбільшого лихоліття». (Від видавництва).

Від себе додамо. Своєю працею ми хотіли заповнити якусь часточку душі нашого народу, зокрема молоді, допомогти їй зрозуміти справжні, нетлінні цінності.

Завершуючи роботу, надіємося, що вона зобов'яже всіх нас ширше і глибше пізнати творчість покищо малознаних нам поетів Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва. ■

*Федір ПОГРЕБЕННИК,
доктор філологічних наук, професор,
Київ*

ГУЦУЛЬСЬКИЙ СВІТ У ТВОРЧОСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Виходець із Слобожанської України, вихованець Харківського університету, учасник революційного руху 1905-1906 року, письменник і громадсько-культурний діяч, який формувався в умовах тієї частини України, що входила до складу царської Росії, зазнаючи соціального і національного поневолення, Гнат Хоткевич на повну потужність розгорнув свою творчу діяльність на еміграції, в Галичині, де проживав протягом 1906-1911 років. Саме з Галичиною, а точніше з Гуцульщиною, пов'язані

⁴⁶ В. Моренець. «Пошуковий простір і „єдина правда“». // «Сучасність», 1994, ч. 12, ст. 138.

основні його прозові і драматичні твори (новелі, оповідання, повісті, п'єси), фолкльорно-етнографічні, що в своїй сукупності становлять своєрідний художній літопис цієї частини України, зображеної у численних мистецьких полотнах (І. Труш, О. Кульчицька, І. Северин, К. Сіхульський та ін.), прозових і поетичних (Ф. Федькович, О. Кобилянська, І. Франко, А. Крушельницький, К. Е. Француз, С. Вінцена та ін.).

Гуцульщина займає особливе місце в творчості Г. Хоткевича. Вона стала для письменника рятівною обітваною землею, де він відкрив невичерпні родовища художньої творчості, велику і чисту скарбницю духової краси, мужності і волелюбності мешканців Карпат — гуцулів, етнічної групи українського народу — з їх багатим мітологічним і художньо-мистецьким світом, волелюбними традиціями. Якщо М. Коцюбинський своєю поемою в прозі «Тіні забутих предків» одним з перших письменників-наддніпрянців розпочав освоювати цей «закордонний», певною мірою маловідомий і важкодоступний для мистців Східної України художній світ, то Г. Хоткевич настільки «вжився» в нього, пройнявся його самобутністю, що став одним з найтонших знавців побуту, звичаїв Карпатського краю, душі українців-гуцулів, проникливо втілював його у численних новелах, оповіданнях, багатьох повістях і драматичних творах — опублікованих і досі невидрукованих. Гуцульський цикл художньої спадщини письменника — наскрізь оригінальний і серед його творчого доробку, і в історії української літератури. Він є яскравим свідченням широких мистецьких можливостей Г. Хоткевича, який зумів протягом кількох років, як ніхто з тих українських митців, які торкалися гуцульської тематики, всебічно опанувати історичне минуле Гуцульщини, морально-етичний світ її мешканців, природню красу краю.

Виступивши в жанрі соціально-побутового оповідання (кінець 90 років), попрабувавши свої сили у жанрі психологічної модерністської поезії в прозі, відгукнувшись на злободенні політичні події гостродинамічною драмою «Лихоліття» (1905), Г. Хоткевич, будучи в еміграції, зосереджує свою увагу на новому для нього життєвому матеріалі, психологічно перебудовується, настраюється на опанування нового — гуцульського — регіону, нового для нього побуту, морально-етичного колексу верховинців, шукає в їх історії, психології найсуттєвіші для себе як письменника моменти. Стає дослідником Гуцульщини: збирає і вивчає фолкльор, етнографію, психологію горян, їх багату на архаїчні форми говірку. Створює глибоко в горах Гуцульський театр, формуючи з простих, але від природи обдарованих селян мистецький колектив, з яким гастролує в Чернівцях, Львові, Кракові.

А головне — вибухає циклом більших і менших прозових та драматичних творів, присвячених Гуцульщині, до життєдайних джерел якої припадатиме і в наступні десятиліття, поглиблюючи і збагачуючи карпатську проблематику. Йдеться, таким чином, про тривале художнє контактування письменника з верховинським краєм, про його органічне входження у творче життя Г. Хоткевича, який наблизив цей край до Наддніпрянської України, показавши як спільні, так і відмінні риси у характері і побуті гуцулів з наддніпрянськими українцями. Таким чином, мистець виконав не лише важливу мистецьку місію, а і національно

культурну, ніби з'єднавши своїм художнім словом дві частини України, перекинувши між ними міст духового єднання. При чому це проникнення письменника в новий для нього світ відбувалося природньо, диктувалося великою любов'ю до Гуцульщини, відділеної кордоном від центральних українських земель, але спорідненої з нею і своїми культурними традиціями, і історичним минулим. Недарма у повість «Довбуш» Г. Хоткевич уводить представника Запоріжжя козака Михайла.

Що ж собою являє гуцульський цикл оповідань, новель, повістей і драм г. Хоткевича, яке його місце в художній спадщині мистця, значення в українській літературі?

Насамперед наголошу, що цей цикл має два джерела свого походження: перше — фолклорно-етнографічно-історичне, друге — реальна письменникова дійсність, соціально-політичні взаємини в краю, морально-етичні колізії. Фолклорний струмінь (казки, легенди, пісні-співанки) був могутнім стимулом для творчості письменника, він значною мірою живив художню уяву мистця, позначився на характері його мови і стилю. Романтичні і реалістичні тенденції цього циклу певною мірою зумовлені саме фолклорними впливами. В світлі народнопоетичної творчості, зокрема, змальовано головного героя повісти «Камінна душа», образ Довбуша в однойменному драматичному творі, що дійшов до нас у кількох редакціях. При чому, слід розрізнати твори письменника гуцульського циклу, призначені для друку і опубліковані самим автором, від етнографічно-побутових драматичних сцен, призначених для Гуцульського театру, що мали спеціальне призначення, повинні були розкрити самотність уявлень верховинців-гуцулів про довколишній світ, їх розуміння розмаїтих явищ природи, людських взаємин. Але не лише фолклорно-філологічні джерела б'ють живим ключем у творчості Г. Хоткевича. Не менше уваги письменник приділяє тій реальній Гуцульщині, яку він бачив, обходив верхами і долами, болі якої кров'ю закипіли в його серці. У його творах знайшли яскравий відгомін конкретні історичні події (опришківський рух), невідрадні соціально-економічні взаємини в краю, визискування трудового люду багатими верствами, занепад і руйнування — під впливом нових впливів і віянь — традиційних етичних норм, моральних звичаїв. Перед читачем вимальовується не ідилія, не поетична елегія, хоча саме краса гуцульського краю у творах Хоткевича змальована з великою художньою силою, а реальна Гуцульщина з її болями і ранами, в органічному поєднанні контрастних фарб. У парі із захопленням, возвеличенням, поетизацією Верховини йде і сумна резигнація над долею краю, до якого руйнівною хвилею докочується «цивілізація», над тяжким соціальним станом верховинців-гуцулів. Не тільки радується серце письменника, а й кривавиться, роздумуючи над їхнім майбутнім. «З'їсть панська культура вашу патріархальність, зробить вас гарматним м'ясом, до музеїв позабирають ваші порошничі й чепраги, а вам натомість привезуть «марингркове убране»... О-о-ой, тужить душа за вами, гори! За вашою красою несходимою, за вашою поезією не виплаканою! А ще тужить душа за людом щирим твоїм, о земле ти рідна, Україно гірська» (з новелі «Жаль за горами»).

Довголітнє вивчення всього комплексу творчої спадщини Г. Хоткевича, підготовка до друку науково-критичних видань його прози (п'ять томів, спорядженої вступними статтями і коментарями, зокрема дослідження новель, оповідань, повістей і драм гуцульського циклу дали мені змогу дійти до таких висновків:

У розмаїтій тематичі і проблематиці літературної діяльності Г. Хоткевича, що охоплюють часи Київської Русі, козаччини, революційні рухи на Україні XIX–XX століть, національне відродження 1917–1920 рр. у творчості, що розкриває різні сторони духового життя народу впродовж кількох століть, гуцульський цикл творів письменника постає як закономірне явище, як наслідок, з одного боку, багатогранності таланту мистця, з другого боку — тих обставин, у яких він жив, цілком усвідомленого його художнього прагнення увести верховинський край у контекст загально-український. Якщо в центрі творчої уяви Г. Хоткевича, коли він звертався до історії Східної України, була козаччина, зокрема Хмельниччина, то в минулому Гуцульщині його найбільше приваблювали опришківський рух, зокрема постать Довбуша, який в романтичному ореолі постає в повісті «Камінна душа», в п'ятьох варіантах драми «Довбуш», в романі під однойменною назвою, що був задуманий під час перебування письменника в Галичині, а завершений у 20-ті роки, вже після розпаду царату.

Гуцульський цикл творів Г. Хоткевича — художньо цілісне явище, єдине за своєю концепцією, мовною палітрою. Червоною ниткою крізь весь цикл, що творився протягом кількох десятиліть, проходить велике захоплення багатим світом і щедрістю душі гуцулів-верховинців, їх волелюбним характером, самотністю побуту і звичаїв мешканців Карпат, красою природи, які є джерелом творчого натхнення для мистця. Водночас цей гуцульський світ у зображенні Г. Хоткевича не однотонний, а розмаїтий, засвідчується різними своїми гранями, охоплює часи минулі і сучасні, письменникові, він змінюється в залежності від того, яке завдання ставить перед собою автор: в повісті «Камінна душа» Гуцульщина постає крізь призму легенд і переказів, у збірці новель «Гірські акварелі» — пропущена крізь поетичну душу автора, його особисті переживання, в циклі драм календарного циклу — за посередництвом звичаїв і обрядів, у романі «Довбуш», як і в «Гуцульських оповіданнях», що повстали у двадцяті роки, виразно даються взнаки соціальні акценти автора, хоча загальна лірична настроєність цих речей уже відчутна.

Можна сказати, що навіть той чи інший жанр, вибраний письменником для певних творів, впливав на їхню художню специфіку. Повість давала йому змогу розгорнути широкі панорами із життя верховинців; до жанру поезії в прозі, «акварелі» він звертався тоді, коли творив ліричні медитації, пеани природі — джерелові вічної краси і духової радості людини; жанр оповідання наповнювався завершеними художніми оповідями з виразним розвитком сюжету, більш-менш докладно виписаними образами.

З погляду мови і стилю гуцульський цикл творів Г. Хоткевича, збагачуючи і урізноманітнюючи художню палітру автора, має свої особливості. При спільній тональності, локальній забарвленості, принципи

використання гуцульського діалекту, фолкльорно-етнографічних реалій та аксесуарів певною мірою змінювалися, ставали ощадливішими, підпорядковувалися засадам художнього зображення явищ життя, людської психології. Домінуюча в ранніх творах хвиля етнографізму, надмірне вживання гуцульської говірки (драми календарного обряду, повість «Камінна душа») у «Гірських акварелях», другому авторському виданні згаданої повісті урівноважуються, стають раціональнішими. Зрештою, в мові творів Г. Хоткевича слід розрізняти авторські мовні масажі і живу мову героїв-персонажів, носіїв гуцульського діалекту. Цілком зрозуміло, що Г. Хоткевич цілком свідомо в мову своїх героїв-горян вводив натуральні пласти живої говірки, вважаючи її важливим духовим багатством не лише мешканців Карпат, а й цінним джерелом для збагачення загально-української мовної скарбниці.

Твори Г. Хоткевича гуцульського циклу виникли в умовах еміграції письменника, який постійно відчував свою духову спорідненість з тим краєм, Слобожанською Україною, де він почав свою літературну творчість. У його душі не вмовкали голоси великої України, тому і тут, в Галичині, серед карпатської природи, він писав про життя і революційну боротьбу українців-наддніпрянців. Але водночас розгорнув активну творчу і громадсько-культурну діяльність у новому регіоні, злившись усім серцем з Верховиною, її волелюбним населенням, увібравши в свою душу їхні болі, надії і сподівання, ставши літописцем гуцульського краю, такого самобутнього за історією, культурними традиціями, побутом, етнографією, у своїй основі — загальноукраїнськими;

Гнат Хоткевич з письменників-наддніпрянців найбільше зробив для того, щоб «замкнений» карпатськими горами гуцульський світ увести у широкий світ український, збагатити наше письменство (і не лише наше!) скарбами душі верховинців-гуцулів, які завжди вважали себе складовою частиною української нації, довівши в роки визвольних змагань, що воля і незалежність України їм дорога такою ж мірою, як і іншим етнічно-національним групам українського народу.

Вивчення багатого архіву письменника, збереженого в часи війни дружиною письменника Платонідою Хоткевич, засвідчує: у творчій скарбниці Г. Хоткевича, крім вже опублікованих, є ще чимало оповідань, повістей і драм з гуцульського життя, які розширяють загальне уявлення читачів про цю частину художньої спадщини мистця. До вперше повністю опублікованого автором цієї статті роману «Довбуш» (у виданні: Гнат Хоткевич: «Довбуш». Оповідання. Київ. 1990) додається підготовлений ним до друку неопублікований драматичний твір під одноіменною назвою.

За посередництвом перекладів «Гірських акварелей», повісті «Камінна душа», роману «Довбуш» чеською, російською та німецькою мовами карпатський регіон України увійшов у духову культуру інших народів, розкрив їм самобітний світ корінного українського населення — складової частини єдиної нашої нації.

Розгорнута в творчості Г. Хоткевича широка панорама життя, побуту, звичаїв, культурних традицій мешканців Карпат, змальовані ним в усій своїй красі гуцульські гори органічно вплітаються у розлогий, багато-

барвний художній світ видатного художника слова, який двома крилами свого небуденного таланту охоплює обидві частини України — Східню і Західню, об'єднані нині в єдину суверенну державу. Наближуючи до себе ці дві частини України, Гнат Хоткевич сприяв поглибленню чуття національної єдності народу, його духовому відродженню.

Гуцульський світ Гната Хоткевича — це наш український світ, пропущений через душу і серце визначного художника з Наддніпрянської України. ■

Проф. д-р Юрій БОЙКО-БЛОХИН

50-ЛІТТЯ УАПЦ У НІМЕЧЧИНІ

Ваше Преосвященство,
Всечесні Отці,
Ваша Ексцеленція — После України в Німеччині,
Високодостойний Консуле України з Дружиною,
Ваша Магніфіценція — Пане Ректоре,
Пане Проректоре,
Високошановні Представництва Українських Організацій,
Превелебна Церковна Громадо!

Ювілей 50-ліття Української Свято-Покровської Парафії у Мюнхені, а разом з тим і півстолітній Ювілей нашої екзильної УАПЦ радісно відзначаємо в ці дні.

Відразу по остаточному крахові III Райху потягнулися до Мюнхену наші письменники, вчені, інтелігенція різних фахів, виникали наукові осередки, купилися еміграційні політичні центральні. Сама логіка підказувала, що саме тут має бути і централія українського православ'я.

Щербата українська доля змилувалася над нами, і ми дістали з реквізованого американською владою приміщення частину для нашої церкви на Дахауерштрассе, 9. Приміщення це нічим не нагадувало Церкви. Її тут треба було збудувати. І знайшлася ціла група людей для цього. Вибрано церковну раду, і настоятелем став тоді ще дуже молодий та енергійний о. Палладій, секретарем обрано інж. Ю. Саюка. Ціла група ревних православних узялася до будови церкви, до виготовлення віктаря. Художник Михайло Михайлович розписав церкву і віктар, і в серпні 1945 року відбулося урочисте посвячення церкви із назвою Святої Покрови Божої Матері. За значний гурт будівників нашої парафіяльної церкви ми будемо на недільній Службі Божій молитися, як за угодних Богові покійників. А сьогодні маємо щастя подякувати тим, які заснували Свято-Покровську парафію і дожили до її 50-річчя. Це насамперед о. архипросвітер Палладій Дубицький та інж. Юрій Саюк.

Отець Палладій був серцем нашої парафії. Його тричі відривано від Мюнхену, щоб він розбудовував наші церковні осередки в Німеччині, але він щоразу повертався до Свято-Покровської Церкви і долав усі її труднощі. Архипресвітера Палладія відзначено всіма гідностями цер-

ковними, які можливі для священиків. Інженер Юрій Саюк відзначався особливою активністю в перший період формування нашої церкви, велика його заслуга в пов'язанні наших церковних завдань із завданнями загальнонаціональними. Патріарх всієї України та Екзильної УАПЦ Мстислав нагородив інж. Саюка грамотою вдячності.

І ось відбувся знаменний жалібний похід, очолений нашою Церквою і ділово організований інж. Саюком з нагоди 15-ліття голоду в Україні: Процесія відбулася 14 березня 1948 року. Була вона одностайно підтримана всіма українськими громадськими, культурними і політичними організаціями. Колона від українського храму на Дахауерштрассе, 9 розтягнулася аж до Лукас Кірхе. Різні організації несли 114 вінків з написами німецькою і українською мовами. В Лукас Кірхе відбулася наша Служба Божа в пам'ять жертв голодомору. В 1948 році німці не знали про голод в Україні 1933 року. Можна собі уявити, яке потрясіння викликала демонстрація серед німецького населення.

Також треба згадати, що на Зелені Свята 1948 року організаційними зусиллями нашої Церкви звершено видатне діло: на Вальдфрідгофі насапано символічну могилу і поставлено великий дерев'яний хрест у пам'ять усіх тих, що полягли в боротьбі за Українську державу. УАПЦ закликала українських емігрантів з Баварії взяти участь у створенні могили. Було встановлено ряд пунктів у Мюнхені, куди мали прибувати люди з провінції, та було вказано, якими вулицями прибулі мали йти, щоб з'єднатися в один потік. І так сталося — ціле море людей прямувало до цвинтаря, здвигнено Хрест-пам'ятник, засвідчуючи, що нація не забула про борців і плекає пам'ять про них. Зеленосвяточні молитви коло хреста повторювалися кілька років, поки Управа цвинтаря вказала, що національний пам'ятник не відповідає правилам цвинтаря. Його було скасовано, і молитви перенесено на цвинтарі в інше місце.

До визначніших подій нашого церковного життя у Мюнхені належало заснування Української Православної Духовної Академії, статут якої затвердив Синод УАПЦ в серпні 1946 року. Була це інституція, збудована на ентузіязмі її творців. Хотіли б у ній викладати 40 православних науковців, але фінанси цієї інституції дозволили включити в педагогічну роботу лише 11 науковців і духовних осіб: протоієрей Палладій Дубицький, преосвящений протопресвітер П. Калинович, П. Ковалів, В. Державин, М. Маркович, Г. Ващенко, П. Курінний, Є. Лебедів, О. Оглоблін, Ю. Бойко-Блохин. Скрута в Академії була в усьому: в підручниках, в стипендіях, в друкарській машинці, а будинок, в якому розташувалася Академія, був дуже зруйнований. Але завзяті студенти збудували дах над своїм приміщенням і привели його в такий стан, що вже можна було навчатися.

Тим часом новостворений уряд Баварії після грошової реформи приділив Академії 3,000 німецьких марок. Це було дуже мало, але все ж таки треба було працювати. Заходами Академії з'явилися книжки єп. Вячеслава — «Гомілетика», проф. Іваницького — «Вступ до Богословія», професора Полонської-Василенко — «Історія української Церкви», проф. Поліського — «Догматичне Богословіє», протопресвітера Калиновського —

«Літургіка» ч. I і II, Д. Чижнівського — «Логіка», «Історія філософії», «Антична філософія».

Професори по кілька місяців не діставали платні, але дбайливо працювали, виготовляли навіть скрипти. Студенти об'єдналися в Студентське Товариство Богословської Академії УАПЦ. Силами цього Товариства збудовано також студентський православний храм, вшановано Ювілей митрополита Полікарпа, а також митрополита Олександра, відзначено річниці Тараса Шевченка, Симона Петлюри, Євгена Коновальця, вшановано молодь, що загинула під Крутами в бою проти російських окупантів.

Навчальний рік 1949-1950 вдалося успішно завершити і зробити перший випуск. Через руїну, яку внесли еміграційні хвилі, Церковний синод уважав за потрібне Богословську Академію зліквідувати. В пізніших роках спроби богословського вишколу в Мюнхені відбувалися для підвищення кваліфікації церковнослужителів, що приносило велику користь.

Матеріальна скрута допікала не тільки Богословській Академії. Її болюче відчувала Свято-Покровська церква. Щоб зарадити лихові, при церкві організовано їдальню, і це на два роки істотно допомогло парафіяльному життю. Також вдавалося давати безплатні обіди потребуючим. Значно пізніше Православну Церкву матеріально підтримував Союз Християнських Церков, з яким Єпископат УАПЦ зайшов у доброзичливі стосунки.

Слушно висловився одного разу митрополит Никанор, що православне українське життя творилося активно знизу, як це бачимо на прикладі Мюнхену. Наші єпископи з кінцем війни опинилися розкидані по всій Німеччині, зв'язок поміж окупаційними зонами був дуже важкий. Найраніше приступив до керівництва Церквою архієпископ Михайл у Мюнхені та Баварії. В листопаді 1945 р. прибули в баварську столицю єпископи Мстислав і Платон. Митрополит Полікарп не спромігся прорватися з британської зони на південь, і тому уповажив частину зібраних єпископів провести нараду для упорядкування церковного життя. Нарада відбулася, на ній розподілено всі терени Німеччини поміж єпископами і надіслано цей поділ для затвердження Митрополитові. Заборонено було священикам покидати свою парафію без дозволу єпископа і шукати собі на власну руку нову парафію. Таким чином усунуено анархію з церковного життя, і хоч це було дуже трудно, митрополит Полікарп суворо тримав дисципліну в Церкві.

Навесні 1946 року в Еслінгені відбувся Собор усіх єпископів. На цьому соборі схвалено православну ідеологію Церкви. Українське православ'я є спадковим і наближається до свого тисячоліття. Всі її територіяльні розгалуження в Європі та за океаном у принципі єдині і мають створити єдину УАПЦ, якій слід неухильно прокладати шлях саме до цієї єдності, слід гідно репрезентувати нашу Церкву в колі національних православних Церков світу.

В 1946 році радянська влада знищила Українську Греко-Католицьку Церкву. Еслінгський Собор нашої Церкви з обуренням засудив це рішення Москви, висловив щире співчуття УГКЦ та переконання, що брутальна сила московського імперіалізму не подолає українських католиків.

Собор єпископів трудно було збирати часто, а життя постійно вимагало компетентних рішень, тому засновано Священний Синод, який до виїзду наших православних за океан збирався на свої сесії 12 разів. До Священного Синоду постійно входив як голова митрополит Полікарп, три єпископи, представники від духовенства і мирян.

Після масового виїзду наших вірних і священства за океан зменшилася кількість православних парафій, утвердилися авторитет і влада єпископату, Синод став непотрібний, всі основні проблеми вирішували на Церковних Соборах. При митрополитах постала Митрополича Рада, і як виконний орган Митрополита і Собору — Церковне Управління.

Вже на Еслінгському Соборі єпископів виникало передчуття небезпек, що нависали над українським православ'ям. Такою бомбою, яка мала б підірвати нашу Церкву, був у 1947 році Ашафенбурзький З'їзд соборноправників, який поставив собі за мету перетворити наш єпископат на безвладних «почесних осіб» у церковному житті. Владними на Церковних соборах мали б стати миряни. Ашафенбурзький З'їзд складався з 67 ніким не вибраних осіб, які вважали себе представниками української православної маси. Серед них було лише 6 священників і єпископ Григорій Огійчук. Бунтом заправляв енергійний Гаращенко, людина без богословської освіти, але з великими амбіціями. Зудар між пропагандистами типу Гаращенка та архиєпископами УАПЦ, наклепи на єпископів змусили Собор Єпископів 24 жовтня 1947 року відлучити від Церкви розкольників. Широка опінія православних українців на різних зустрічах і засіданнях підтримала позицію єпископів, вірні тісніше з'єдналися навколо УАПЦ. Та собороправники не втихомирилися. Вони сподівалися, що Архиєпископ американської і канадської УАПЦ Іван Теодорович, висвячений у єпископську гідність в Україні у св. Софії ще 1921 року, підтримає розкол і очолить відлам. Однак Архиєпископ Теодорович переконавав їх, що розкол Церкви є великим нещастям. Це спонукало групу священників до каяття і повернення в лоно рідної Церкви, за ними пішли і деякі заблукані миряни.

Американська Православна Церква існувала вже між двома світовими війнами. Собор її відбувався саме в часі вияснення проблеми, як включити її архиєпископа, висвяченого разом з митрополитом Липківським в канонічну європейську УАПЦ. Американський Собор хотів наділити свого Владику гідністю митрополита. Однак Теодорович, подякувавши Соборові, відмовився від підвищення до кращих часів, бо вважав, що висвячення в митрополити не може йти по через Собор, але мало б відбутися через європейських єпископів. УАПЦ. Таке висвячення незабаром і здійснено.

В 1948 році сталася серед української політичної еміграції визначна подія: відбулося об'єднання українських політичних партій і середовищ в Українській Національній Раді на площині визнання Державного Центру Української Народньої Республіки. Всі політичні самостійницькі сили об'єдналися в Національній Раді, яка для практичної політики створила ресорти на зразок міністерств. Керівником Ресорту Освіти, Науки і Віровизнань призначено мене. Для плекання доброзичливих відносин між українськими католиками і православними, я вступив в особистий

контакт з Владиками обох віросповідань, що сприяло в ряді конкретних випадків розвитку добрих взаємин між Церквами.

В 1948-49 роках визвольна боротьба України потребувала церковного благословення для сміливців, що відважилися з рамени одного з політичних середовищ екзильного Державного Центру іти нелегально в Україну для підтримки революційної підготовки до здобуття Української незалежної держави. Для тих, що йшли свідомо назустріч стражданням і смерті, укладено молитву глибоко містичного змісту. Вона була акцентована і Владикою Полікарпом, і Владикою Бучком для вживання у спеціальних обставинах.

В 1953 році відійшов у вічність Митрополит Полікарп і був похований у Парижі. Церковні проблеми УАПЦ в Європі й Америці були значними, бо йшлося про створення єдиної у вільному світі УАПЦ. Сюди ж долучалися і справи Греко-Православної Церкви в Канаді. Становище Консисторії православних канадців було позначене певним обмеженням прав єпископів на користь Консисторії. Європейська УАПЦ вислала в 1947 році в Канаду єпископа Мстислава, але він твердо тримався канонічних єпископських прав, і тому мав труднощі при керуванні Греко-Православної Церкви і перейшов у 1950 році до єпископату в Американську Православну Церкву, співпрацюючи з митрополитом Теодоровичем, якого вже європейська УАПЦ висвятила в митрополити. Все це відбулося в християнському спокої, в Греко-Православну Церкву вислано Владик Михайла і Платона, які співпрацювали з митрополитом Огієнком, єпископські повноваження наслідком богословської дискусії скріплено. Після смерті великого церковного ерудита Полікарпа європейську УАПЦ очолив у сані митрополита Никанор, який щиро й успішно дбав, щоб наша православна Церква поширилася у вільному світі. Він був людиною чулою, делікатною, глибоко християнських засад, студіював усі галузі українознавства, не дбав про заможність. Його девізом було: «Коли маєш дві сорочки, віддай одну бідному». Знаючи про підступність російських церковних кіл супроти нашої Церкви, він дбав, щоб ворог не знайшов щілини в УАПЦ, і вимагав берегтися від усіх псевдохристиянських підступів Московського патріархату. У передсмертній годині в заповіді висловив свою волю: «За порядком, у Статуті нашої Церкви зазначенім, обрати після мене наступника, який в керуванні Церквою мав би дотримуватися засади повної невідчужуваності (автокефалії)». Упокоївся в Бозі Його Блаженство Блаженіший Митрополит Никанор 21 березня 1969 року в місті Карльсруге.

12-14 вересня 1969 року в Оттобруні біля Мюнхену відбувся Надзвичайний Собор УАПЦ з участю 25 духовних осіб, членів Митрополичої Ради, Вищого Церковного Управління та 38 мирян-делегатів з Австралії, Австрії, Великої Британії, Бельгії, Західної Німеччини, Франції та Швеції. Собор одностайно вибрав Митрополитом Мстислава Скрипника, який наслідком цього вибору об'єднав у своїх руках важелі і в європейській УАПЦ, і в Американській Православній Церкві, і в австралійській. Він був надзвичайно енергійною особою твердої руки, мав широкі зв'язки в українських і в чужинних сферах. Своїм осідком він зробив Бавн Брук. Під його кермою засновано великий цвинтар, де знаходять собі вічний

спокій не тільки православні, але й католики. Він спорудив оригінальної будови церкву, з якою зв'язаний великий музей з експонатами давньої церковної і світської культури українського народу. Його вплив перейшов через релігійні громади. Він учив українські інституції та об'єднання успішно працювати на славу України.

В 1990 році у Києві обрано його Патріархом УАПЦ, і це було святом зі свят для українського народу. Патріархові довелося зіткнутися з шовіністичною зграєю московських підбігайлів у так званій Українській Православній Церкві, яка в Україні визнає верховність московського патріарха. 94-літній старець мусів лікуватися, відлетів в Америку і помер 11 червня 1993 року.

Наш церковний корабель в Європі завжди витримував удари хвиль. Зокрема це стосувалося найстаршої Мюнхенської парафії. 1957 року ми вимушені були ліквідувати храм на Дахауерштрассе, 9, і о. Палладій наби́дувався, доки вдалося йому знайти новий церковний притулок — залю при євангелістській церкві на Дом Педро-пляцу. Там вдалося улаштувати церкву так, щоб вона виглядала в українському стилі, як це було на Дахауерштрассе. Багато потрудився коло цього богоугодного діла полковник М. Стецишин. Все йшло добре до 1967 року, коли помер старий настоятель євангелістської церкви, а новий, молодий, зажадав, щоб наша церква вибралася з нами обладнаного приміщення. Знову почалися поневіряння в пошуках нового пристанови. На гвалт довелося звернутися до кардинала Юліюса Дєпфнера. Завдяки йому приділено нам невелику церкву св. Миколая на Гайштєті. Та тут ми вже обмежені, Служби Божі можуть відправлятися лише в недільні дні, а свята протягом тижня слід відправляти в околиці Мюнхєну, в Людвігсфєльдї.

Владика Мстислав не мав змоги часто об'їжджати всі митрополії, тому потрібно було висвятити додаткових єпископів. Висвячено Орєста Іванюка і Володимира Дідовича, та обидва були хоровиті. Архїєпископ Володимир Дідович встиг, однак, видати капітальний унікум «Требник» митрополита Могили, але смерть забрала обох єпископів від нас.

Хіротонія архимандрита Анатолія Дублянського на єпископа відбулася в Бавн Бруку в травні 1981 року, тоді ж висвячено в єпископи Іоана Дерєв'янка. В сан Архїєпископа Анатолій Дублянський був висвячений на Соборі в Лондоні 1989 р. Слід відзначити велику церковну ерудицію Владики Анатолія та його працьовитість. З 1952 року й аж до 1988 року він редагував та адміністрував журнал «Рідна Церква», якого вийшло близько 150 чисел. Він написав біографію митрополита Никанора, уклав брошуру про святих Української Православної Церкви таким чином, що українські святі виразно відмежовані від московських. Він і далі працює над цим завданням, незважаючи на важку хворобу, яка прикувала його до ліжка.

Цей огляд подій у нашій Церкві був би неповним, якби не було згадано про наших церковних співаків. Вони прикрашали співом наші Богослуження в багатьох містах, де були наші парафії. В Мюнхєні мали ми навіть композитора о. Зайця, який збагачував своїми щиро національними мотивами наші молитви. Був час, коли ми мали визначних солістів, ще більше було так, що наш хор не блищав високими зраз-

ками мистецтва, але завжди ревно сужив Богові протягом десятків років. Імена паніматики Дубицької, пані Щепко, проф. Соколюка, мгр-ра Ю. Дубицького та інших співаків, які прославили Бога в нашому храмі протягом десятків років, ніколи не випадуть з нашої пам'яті.

1988 рік був роком тисячоліття українського православ'я. Московська Церква стала трубитися на цілий світ про тисячолітній ювілей їхньої Церкви, хоч за Володимира Святого ніякої Росії ще не існувало. Для нас, українських православних, 1000-ліття хрещення України було великим святом. У Лондоні постала наша центральна для організації святкування. Протоієрей А. Остапчук написав брошуру німецькою мовою, в якій було показано дійсний розвиток православ'я на Сході Європи. Брошура мала добрий резонанс у чужинецькому світі.

Під керівництвом проф. д-ра Володимира Яніва було створено комітет для спільного екуменічного відзначення тисячоліття, підготовано науковий симпозіум православного, католицького і євангелістського відзначення ювілею. Від 28 квітня до 2 травня 1988 року цей симпозіум відбувся у Мюнхені з участю великої кількості духовенства і науковців. В доповідях представники різних віровизнань християнських Церков мали змогу виступити з промовами у світлі своїх церковних поглядів.

Це відзначення у Мюнхені було важливе тим, що вперше в українській історії зроблено крок у напрямку екуменізму, відбувалися спільні Служби Божі з православними та католицькими єпископами і священиками.

(Ця доповідь виголошена проф. д-ром Юрієм Бойком-Блохіним 20 жовтня 1995 року в Українському Вільному Університеті. З рукопису доповіді переписав Іван Равлюк, заступник Голови Українського Інституту Освітньої Політики). ■

Ярослав ПРИШЛЯК

ТВОРЕЦЬ НОВОЇ ЕПОХИ

(сл. п. Я. Б. Рудницький)

Англомовний щоденник «Ді Газет» з 23 жовтня 1995 року подав вістку, що 19 жовтня в лікарні Квін Елізабет упокоївся в Бозі сл. п. проф. д-р Ярослав Богдан Рудницький. Ця вістка огорнула глибоким смутком серця всієї української громади в Монреалі і напевно відіб'ється відгомном у серцях українців у діаспорі і в Україні. Бо відійшла від нас у вічність небуденна людина, багатогранна індивідуальність — видатний український науковець, славіст, мовознавець, педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч. З його смертю українці втратили людину прекрасної душі, високої інтелігентності, всебічної освіти, творчої дії і великої працездатності. Гарними прикметами його характеру була скромність, привітність, послужливість, почуття гумору та добротинність, через що всі його любили, шанували і ним дорожили. Проблема виховання української молоді, праця для добра науки й культури та змагання для досягнення Української Самостійної Соборної Держави були змістом і метою

цілого його життя. Велич і розмір його постаті дасться дошкульно відчувати щойно тепер, після його смерті.

Життєвий шлях Покійного був складний і нелегкий. Рудницький народився 28 листопада 1910 року в Перемишлі, в міщанській родині Антона і Юлії (з дому Шавала). Він був другою дитиною після сестри Наталії, народженої 1909 року. Того ж року батька покликано до військової служби в Перемишлі, куди переїхала родина. З вибухом Першої світової війни в 1914 році мама з двома дітьми повернулася до своїх батьків у Стрию, бо батько з австрійською армією від'їхав на італійський фронт. Він тільки деколи під час відпусток відвідував родину. В Стрию народилися ще два хлопці — Ромуальд (званий популярно Вальдо) 19 березня 1915 і Олександр Юліян 1 березня 1918 року.

З кінцем жовтня 1918 року батько повернувся з італійського фронту до Стрия і вступив добровольцем до Української Галицької Армії. Був співучасником Листопадового Зриву. Після програної визвольної боротьби з поляками, він, як четар Гірської Бригади УГА, в 1920 році залишився в Чехо-Словацькій Республіці, де 15 листопада 1922 року помер у гарнізонній лікарні.

Доля вдови Юлії з чотирма малолітніми дітьми у віці від 4 до 13 років була незавидною серед великих злиднів і невгод. Треба було виявити велику мужність, витривалість і запобігливість, щоб забезпечити існування дітям, належно виховати і дати їм академічну освіту. Дочка закінчила вчительський семінар і стала вчителькою, а всі три сини здобули університетські дипломи.

Покійний провів дитячі роки в Стрию, де закінчив середню освіту в утравістичній гімназії атестатом зрілості в 1929 році. За гімназійних часів був членом шкільного хору, організатором і диригентом мандолінової оркестри, провідником пластового гуртка ім. Ярослава Осмомисла. Будучи здібним учнем, був звільнений від шкільної оплати і доробляв вечірними лекціями в науці для слабших учнів, допомагаючи матері утримувати свою родину.

Академічні студії відбував у Львові на факультеті гуманітарних наук університету Яна Казимира, вивчаючи українську мову й літературу, славистику, ономастику й етнологію. В 1934 р. здобув перший ступінь магістра філософії, в 1936 — другий магістерський диплом, а в червні 1937 року був промований на доктора філософії. З ранніх років дописував до «Стрийської Думки» та інших газет і журналів.

Від 1938 р. перебував у Берліні, де працював в Українському Науковому Інституті, підготовляючи разом з проф. Зеноном Кузелею видання українсько-німецького словника й одночасно продовжував свої післядокторські студії в Берлінському університеті. Берлінський період був дуже продуктивний і корисний, бо тоді вийшли друком його книжки: підручник української мови для німців, модерна українська граматики, кишеньковий українсько-німецький словник та інші.

В 1941 р. переїхав до Праги, де габілізувався в Українському Вільному Університеті і став спочатку його доцентом, а пізніше професором. Його запрошено також на лектора до Карлового університету в Празі. Тут заслуговують на згадку дві важливі події в житті молодого науковця.

Українського Інформаційного Бюра, на сторінках офіціозу уряду УНР «Мета» й інших українських пресових виданнях.

З відходом на пенсію і переїздом у вересні 1977 року до Монтреалу діяльність Покійного не припинилася, згідно з його засадою, що справжній учений ніколи не залишає свого посту. На запрошення Наукової Фундації Українських Студій в Австралії Покійний їздив до Сіднею і там за 6 тижнів своїми викладами та семінарами в Мельборні, Сіднеї, Макворі, Аделаяді і Канберрі спричинився до створення Центру Українознавства. Відбув також наукову поїздку до Південної Америки, де виступав з лекціями в університетах і допоміг українцям розвинути вищі наукові програми зі славістики на університетах Парани в Курітібі (Бразилія), Буенос-Айресі (Аргентина) й Анунсіоні (Парагвай). Упорядкував також усі українські публікації в Оттавській Національній бібліотеці. З метою розвитку українознавства на майбутнє, він передав свої бібліотечні колекції Оттавському, а в Монреалі — Конкордійському університетам. Про нього є біо- та бібліографічні нотатки в збірниках «Гу іс Гу» Торонтського і в Монреалі Мек-Гілського університетів. За свою жертвенну і довголітню працю на полі науки й політики одержав різні почесні дипломи, грамоти, відзнаки, включно із Шевченківською Медалею і відзначенням королівським орденом офіцера Канади, що його вручив генерал-губернатор Канади Роман Гнатишин.

За працю Покійний занедбував нагляд над своїм здоров'ям. Коли зрадлива хвороба пістряка підірвала його сили, щойно тоді він пішов до лікарні. Було запізно. З волі Бога, після прийняття Найсвятіших Тайн, він помер, але не увесь. Його тіло повернуло назад у землю, а дух зберігся і житиме вічно серед нас і майбутніх поколінь не тільки в серцях, але й на сторінках історії української науки й культури, де його ім'я записане золотими літерами.

Чин похорону відбувся в середу 25 жовтня 1995 року в каплиці похоронного закладу Колінс Клярк. Згідно з волею, похорон був скромний. Парастас відправив о. митрат Я. Гайманович, який виголосив зворушливе прощальне слово, відзначаючи велич духа і видатні заслуги Покійного. Його тіло спочило на цвинтарі Кот-де-Неж.

Покійний залишив у глибокому смутку дружину д-р Марину Антонович, сина Ждана з внуками Даромиром і Ксенею, дочку Інку з чоловіком Мелвілем Брави та внуками Іваном і Дарієм, братову д-р Галину із синами Олександром і Андрієм, швагра д-ра Марка Антоновича з родиною та дальшу рідню в Україні.

Як слушно зауважив поет Яр Славутич на одній з карток Конгресової Бібліотеки в США в 1971 році з приводу 60-річчя проф. Я. Рудницького: «...В його особі поєднано дві повно виявлені якості — сумлінний учений і діяльний організатор науки. Його праці з царини мовознавства (зокрема з ономастики та етимології) мають тривале значення, їхній засяг — на кілька поколінь! Організаційна діяльність українського вченого виняткова. Він від 1945 року був справжнім амбасадором української науки (й політики) в світі. Ніхто з інших українських науковців не може зрівнятися з його енергією, винахідливістю, жертвовною посвятою українській справі...».

Володимир ЖИЛТА

ІСПОВІДНИК ВІРИ — ЙОСИФ СЛІПІЙ

Ярослав Пелікан, «Ісповідник віри між Сходом і Заходом»: Портрет українського Кардинала Йосифа Сліпого. З англійської переклав Василь Ящук. Рег. О. В. Яковенко, Вугав «Варта»: Київ, 1994. Стор. 302.

Учення Христа всесильне, тому що воно вірне. Його вірність, всесильність і досконалість прагнуло збагнути і пояснити чимало щирих і світлих умів. У своїх роздумах вони намагалися вказати, що з появою християнства людство сягнуло самих вершин поступу. Адже ж християнство озброїло їх всеохоплюючим знанням і допомогло зрозуміти, що Христове вчення в питаннях розвитку — це безконачна динаміка безмежної досконалості.

Цю вірність і досконалість Христового вчення пильно укріплював у нашому народі протягом усього свого життя невгомонний український Ісповідник віри — Йосиф Сліпий. Він належав до передових мислителів нашого часу, який пильно старався з'ясувати свою роль посередника між православ'ям і католицизмом, поміж національною ідентичністю і еклезіологічною універсальністю, залишаючись при тому напрощад вірним своїй Церкві, як це він засвідчив своєю діяльністю та своїм життям на волі і в ув'язненні.

Книжка Ярослава Пелікана «Ісповідник віри між Сходом і Заходом: Портрет українського Кардинала Йосифа Сліпого» в перекладі на українську мову Василем Ящуком складається з двох частин: «Спадщина Йосифа Сліпого» (розділи: «Церква між Сходом і Заходом», «Спірна спадщина Кирила і Методія», «Помісність і католицизм в історії слов'ян», «Зразки східно-західного примирення», «Далекоглядні пляни Андрія Шептицького») і «Покликання Йосифа Сліпого» (розділи: «Святий Тома з Аквіну: томізм зі слов'янським наголосом», «Реформи богослов'янських студій», «Незвичайний в'язень», «Митрополит в екзилі», «Кардинал (і Патріарх)», «Новий і несподіваний зв'язок між Сходом і Заходом»). Крім того до книжки ввійшли дві невеликі статті: «Три церкви св. Софії» і «Профіль ісповідника віри».

Патріарх Йосиф Сліпий прожив довге і бурхливе життя (помер 7 вересня 1984 року). В житті його було чимало різних потрясень — політичних, богословських, літургичних, церковних поміж східною і західною вітками християнства. Вміючи добре обсервувати життя, Патріарх не тільки уважно прислухався до його подій, він старався виловити з них усе добре й корисне, щоб згодом використати його для оновлення релігійного обличчя Сходу і Заходу.

Характерні Патріархові прикмети глибокого розуміння істини і любови до науки стали для нього творчим надхненням та живою рушійною силою. В той час, його глибоке знання філологічних наук, біблійних, класичних і модерних мов розкрило перед ним багатство й красу та привело його до точності і стислості у передачі їх на письмі, а то й живим словом.

Він болів серцем і душею, що в Україні не було своїх рідних вогнищ науки. Адже ж без університетів і академій, як він часто говорив, не можна дотримати кроку в розвитку знання і науки з іншими країнами. Таким чином, ставши ректором Духовної Семінарії в 1925 році, він заснував Богословське Наукове Товариство як осередок наукової праці та, нав'язуючи до східно-християнської традиції

(Києво-Могилянська Академія), організував Богословську Академію, в якій став першим ректором і професором на богословському факультеті. Як вимогливий учений, він уважав, як це підкреслює Я. Пелікан, що західня наука повинна обширніше пояснювати східню ідентичність, якою він, до речі, дуже дорожив. І тому він стверджував, що східня католицька Церква повинна дотримуватися східньої традиції.

В його розумінні, наприклад, Тисячоліття Хрещення України було рівночасно і ювілеєм української науки і культури, бо християнство принесло цю науку й культуру, і вони разом з християнством успішно розвивалися в Україні.

Патріарх Йосиф, — пише автор, — раз заявив, що «Рим був для Заходу і німців тим, чим Візантія була для Сходу і слов'ян». Слов'янські народи не дістали скарбів грецької культури і грецька мова, як підкреслював Блаженніший Йосиф, ніколи не стала панівною на Сході, як це сталось з латинською на Заході. Місцева християнська культура та мова східніх слов'ян були без сумніву багаті на цінні скарби, однак елементи цієї культури не привели її до епохи Відродження і вона не зазнала ренесансного розквіту, що мав місце у Візантії та в ряді країн західньої Європи.

Блаженніший Йосиф твердо обстоював ідею східньої помісності, а саме, помісної Церкви, яка була б повноправною і авторитетною керувати своїм внутрішнім життям, включаючи літургію та канонічне право. До речі, в дискусіях він часто любив повертатися до суміші спеціального характеру універсального й помісного та був переконаний, що українська історія протягом століть дала добрі приклади цього.

У своїх листах і в особистих документах Патріарх Йосиф часто жалівся, що Римська курія спричиняла йому і його Українській Церкві чимало труднощів. У різних галузях церковного життя, в яких він намагався стверджувати українську особливість в обличчі загрози «латинізації», найбільший успіх мав він, правдоподібно, в ділянці Літургії.

Що торкається Берестейської унії, то Кардинал Сліпий уважав, що ознакою її наближення був Флорентійський Собор, що згодом став основною і провідною подією для майбутніх поколінь. Він, до речі, склав передумови можливого припинення ворогування, бо в ході дискусій, крім підкорення і компромісу, появився новий фактор — замирення, як третій можливий засіб для інтелектуального об'єднання Сходу і Заходу.

«Патріарх Йосиф, — стверджує Я. Пелікан, — уважав себе „Слугою Божим“, але здається, що найбільш відповідним для нього було таки „Ісповідник віри“ і так він назвав себе в одній з промов перед Папою Павлом VI». Цей останній, захоплений вченістю Кардинала Йосифа, назвав його праці «могутнім вкладом в богословську науку». Також інший римський колега Кардинала Йосифа, схвилюваний його працями, назвав їх «науковими дисертаціями і глибокими дослідженнями молодого людини». І саме в цих студіях-дисертаціях та в інших коротких монографіях і статтях на богословські теми проявився у Блаженнішого Йосифа «томізм зі слов'янським наголосом». Цей томізм, як він стверджував, підтримує патристичну богослов'ю, «гармонізуючи й з'ясовуючи більш-менш зрозуміло те, що сказали були отці». Патріарх Йосиф схилявся до думки, що схоластичний напрям мислення міг бути перешкодою до взаєморозуміння між Сходом і Заходом. «Однак зрозумілим є те, — пише Пелікан, — що Сліпий в останніх двох декадах свого життя, коли б він не зіставляв себе з непохитним томізмом (який, мабуть зовсім не мав антени для східньої традиції), він усвідомлював, яким саме він був би визнацем Сходу — томістським чи іншим».

Автор присвятив також чимало уваги відноsinам Блаженнішого Йосифа зі Східною Конгрегацією, які були нелегкі, а часто й бурхливі. Патріарх боровся проти римської ментальності, що, як стверджує Я. Пелікан, завжди розглядала

Українську Католицьку Церкву як залежну колонію, а не як самостійну Церкву-сестру. Прикладом може послужити небажання Риму, щоб Українська Греко-католицька Богословська Академія присуджувала докторські ступені, не зважаючи на те, що студенти цієї ж Академії без труднощів здобували докторати в польських, чеських, німецьких і російських університетах.

«Прибувши з совєтського ув'язнення, — пише автор, — митрополит Йосиф з великою енергією приступив до посилення української науки в діаспорі. Його заходами побудовано Український Католицький Університет і відкрито його філії в різних країнах українського поселення. Митрополит звернув також пильну увагу на наукові публікації».

«Як колишній совєтський в'язень, не зважаючи на їхній фізичний і моральний терор, — пише Я. Пелікан, — Митрополит почувався завжди «незвичайним в'язнем». Наприклад, у його кореспонденції з Миколою Підгорним, першим секретарем Комуністичної Партії в Україні, в справах зажалень він виявляв відвагу й відвертість, не зважаючи на те, що останій мав над ним буквально право життя і смерті. Він писав: «Ми не в Академії наук на однаковій опорі, бо ми в кожному відношенні незрівнянно різні форматом. Ви міністер держави, а я в'язень без жодних прав. Я вчений, не політик і я митрополит. Ви не вчений, а політичний лідер, і ви той, у руках якого вся фізична сила». Прочитавши це, треба подивляти мужність цього «незвичайного в'язня», що мав сміливість сказати своєму ворогові правду в очі.

Як митрополит в екзилі, «Блаженніший Йосиф не завжди почувався добре, і часто в своєму обуренні та роздратуванні поведінкою римських чиновників, — пише Я. Пелікан, — він заявляв з пересадю, що ніколи не зазнавав таких перешкод від атеїстів у Совєтському Союзі, як зазнає тепер він братів-католиків у Римі. Уже за понтифікату Папи Івана-Павла II Патріярх Сліпий повторив прохання, щоб не жертвувати українською Церквою в справі детанту з Москвою: «*Nihil de nobis sine nobis*»

Для Блаженнішого Йосифа титули мали завжди важливе значення. «Він мав сильний інтерес — або, як багато вірило, надмірний інтерес — у церковних титулах». Титул «патріярх» і вираз «патріярхат» мали для нього інституційне, а не особисте значення. В такому сенсі він його і вживав, але якого Рим йому не признав. Як Верховний архієпископ, він уважав, що має право скликати синоди, тим часом ватиканські чинники і в цьому не хотіли поступитися.

Як Митрополит, Кардинал і Патріярх, Владика Йосиф боровся з Ватиканом, обороняючи характер Східної Церкви, твердо обстоюючи права і привілеї Києво-Галицької Митрополії та активно піддержуючи ідею патріярхату Української Католицької Церкви.

«Під кінець свого життя Патріярх Сліпий, — пише автор, — почав говорити про Українську Церкву як міст між Сходом і Заходом, але в той же самий час почувався дуже погано, коли йому дорікали, що Українська Греко-католицька Церква стала перепорою в екуменізмі між Сходом і Заходом. Це питання, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу і ширшу дискусію, бо тут справа екуменізму набирає політичного характеру і стає наскрізь скомплікованою. Своє життя і діяльність, здається, таки найкраще схарактеризував, — пише Я. Пелікан, — сам Патріярх і то в останньому абзаці свого Заповіту. Він писав: «Ця любов до Христа; ця любов до Святої Церкви, яка є Його Містичним Тілом; ця любов до нашої улюбленої Української Церкви, яка є інтегральною частиною всесвітньої християнської родини; ця любов до нашого дорогого українського народу з його духовним і матеріальним багатством універсального значення — ця любов позначила завдання мого життя, мої думки як на волі, так і у в'язниці».

У рецензованій праці Патріярх Йосиф піднісся високо над багатьма нашими поколіннями. Навряд чи сьогодні може хтось піддавати сумніву факт, що ця

Киргизії тощо. Сама книжка надрукована в штаті Нью-Йорк, в Sun Storm Arts Publ., Co., Ронконкома і має число Конгресової бібліотеки. Добру статтю під назвою «Відбудовуючи модернізм: українське мистецтво після гласности 1991-1994» написала до книжки д-р мистецтвознавства Варвара Левківцас (грецького роду), яка викладає у Говстра університеті (Нью-Йорк). Найхарактернішою прикметою стилю виставки зібраних тут творів є модерністичний напрямок. Про цей модернізм можна сказати, що він радше поміркований, бо немає тут безпредметної абстрактності.

В книжці знаходимо і коротке слово куратора виставки, С. Жолобецького. Він заявляє, що Україна — це його рідний край. Совети подавали українське мистецтво як російське, а він уважає своїм обов'язком показати, що «забута країна» — Україна, має своє власне, українське мистецтво.

Автор цих рядків був запрошений на відкриття виставки у Фільмовім товаристві Лінкольнського Центру, в залах Волтер Рід театру, 28 квітня 1995 року. Вперше в такій галерії проходила виставка українського образотворчого мистецтва. Це коштовний задум, на який хтось дав фінанси. На виставці було зовсім мало наших людей. Проте були представники української телевізійної програми «Контакт». Чомусь небагато з цієї виставки було показано вже в самій передачі «Контакту». Виглядає, що С. Жолобецький націлювся передусім на американського покупця. Під час виставки ніде не можна було побачити цін на картини. Тобто виставка мала скоріше демонстративний характер.

Зрозуміло, що в книжці знайдемо набагато більше репродукцій картин чи скульптур, ніж оригіналів на самій виставці. Ця група 22 мистців — це представники Києва, хоч і не всі вони уродженці нашої столиці. Куратор С. Жолобецький наголошував гордо, що всі вони професіонали. Знайдемо в книжці також досить детальні життєписи зі світлинами кожного з художників.

Ілюстрація на м'якій обкладинці книжки — оригінальний задум С. Жолобецького. Це подертий мішок коричневого кольору, з дірок якого тут і там виглядають деякі деталі кращих картин виставки. Світлина обкладинки Романа Івасівки. Дисонансом виставки і книжки є зайве та шкідливе обмосковлювання деяких українських імен. Напр., Герасименко замість Герасименко, Гречаник замість Гречаник, Євгеній Гордієц замість Євген Гордієц. А що Гордієц був на відкритті виставки, то автор цієї статті заявив йому, що ніколи не напише його прізвища по-російськи, на що мистець радо запевнив: «Так, так, я Гордієць!». Але запорізького Недайдорщ вже ніяк не перекрутиш, та все-таки ім'я зневажено — Владімір. Таких недоглядів не повинно було бути в цій книжці. Також у творах українських мистців дещо замало теж і самої України, не так патріотичної, як отої прекрасної, мальовничої, що чарує всіх. Проте є два винятки. Це диптих-фантазія Ігора Елісеєва «Сонце прогулюється Лук'янівкою», і картина, що оспівує магію України, свято «Івана Купала» Євгена Найдена.

Дещо краще виглядає справа з релігійною тематикою. На золотому фоні, на престолі сидить «Богоматір із Дитятком». Це може найменш модерний твір. Все тут у стилі староукраїнської ікони: темнуваті кольори з обличчями преставлених, Можна бути певним, що обом П. Холодним ця ікона подобалася б. Автор її — це вже згаданий Володимир Недайдорщ. Знайдемо тут і «Поклоніння Христові» Ігора Зайцева, зближене радше до ренесансового стилю. Є і гравюра Людмили Бруєвич «Свята Родина» та кольорова гравюра Федора Фабіяна «Молитва». В сюрреалістичному стилі зобразив нам «Мадонну в пустелі» та «Ангела і птицю» Є. Гордієць. Ці твори були поміщені в книжці. А тепер повернімося до самої виставки.

Гордістю всього показу є, безумовно, аристократ пензля, сюрреаліст Є. Гордієць, який виставлявся вже і в Парижі в «Осінньому салоні» та наділений нагородами. Особливо дві його картини приманювали до себе своєю стрункністю і елегантністю, вишуканою чарівливою барвогрою та загадковим символізмом. Це «Велике яблуко» і «Літо». Побачивши величезне червоне яблуко на першому

полотні, кожен мимохить пригадає собі бельгійського Магріта з його яблуком. В прекрасній перспективі вичарувана далечінь краєвиду. Одна жінка струнка, як тополя, в синьому, ліворуч від яблука, дивиться на глядача, а друга, висока як кипарис, у чорному, праворуч, обернена спиною до глядача. Тут загадковий, любовний вузол. «Літо» — це казковий пейзаж у фантазійних переливах барв. Жіноча постать лежить на килимі під екзотичним деревом, теж на передньому пляні на іншому килимі ящірка, чарка, ананас. Ліворуч таємничий, кольоровою яскравістю насажений птах. Синє небо вкрите хмарами, як покосами. Всі найменші дрібнички зображені з майстерною викінченістю. Чомусь, на жаль, якраз репродукції цих двох картин вийшли в книжці досить слабо: перша — заблідо, друга — затемно.

Іншою привабливою сиреною виставки була життєрадісна малярка Наталія Герасименко. Її капітальний твір «Згадка про золотий вік» (олія) привертав до себе увагу вже здалеку. Особливо цікавим було переконання кожного, що ця картина — це твір якогось маляра-Дон-Жуана: на полотні у грайливості синіх хвиль обхлюпуються три досконалі жіночі постаті і один чоловік трохи далі. Синява хвиль зовсім належно закриває дещо жіночу наготу. Охрово-золотисті постаті купальниць і синь води чудово передають синьо-жовту грайливість картини. Взагалі Герасименко залюблена у змальовуванні прекрасно розвинutih жіночих постатей і коней у русі.

Олександр Добродій зацікавлює не так кольоритом, як оптимістичною оригінальністю. Його «Дівчина і місто» (олія) представляє жіночу постать коміть головою. Такі розмалювання знаходимо тепер і в західному мистецтві (німець Г. Базеліц). Блідоколірною темперою зображує в більшості жночі постаті киянка, Зоя Лерман. Наталія Вітковська дотримується радше як би стилізованого реалізму в олії «Молоде дівча і море». Влада Ралько, Ольга Соловйова, Валерія Спіридонова, а особливо Олександр Загаров творять у модерному напрямку, послуговуючись міцно згущеними, гарячою яскравістю насиченими, та все-таки гармонійними акордами фарб.

Скульптурна творчість належить тут українцям — це Гречаник, Перепелиця, Дерев'яно. Всі вони йдуть шляхом сучасної спрямованості, головню у фігуральному творенні. Будучи пов'язані з поступовими ідеями, вони не втрачають деяких зв'язків і з класикою. На це вказують їхні тематичні задуми і твори, як «Ізіс» чи «Атена» Ігора Гречаника (бронза і камінь). Євген Дерев'яно захоплений вичаровуванням жіночих постатей, де доглянемо і деякий плив нашого славетного Архипенка. Подібне зустрінемо і в працях Вячеслава Притули. Тільки його довгошії дівчата пишаються радше вже складками одягу. В Миколи Перепелиці бачимо видовжені постаті, як у візантійському мистецтві. Віталій Шишов розпоряджає розмахом («Один, що іде»; бронза, камінь).

Підсумовуючи багатство вражень, належить ствердити, що виставка насправді зацікавила глядачів, а книжка ще міцніше підтримує ідею сучасного українського модернізму в мистецтві. ■

А. П. і О. Я.

ГЛЯДАЧІ В КИЄВІ ЗАХОПЛЕНІ ФІЛЬМОМ ПРО БАНДЕРУ

Під звуки струнного квартету колишні дисиденти, учасники Українського Визвольного Руху, представники українського уряду, провідні українські літератори та інші високопоставлені особи заповнили глядацьку залю Будинку «Кіно» в Києві, де 11 листопада 1995 р. відбулася прем'єра нового фільму українського

кінорежисера Олесь Янчука «Атентат». Донедавна така подія була б просто немислимою тому, що історична тема, якій присвячений цей фільм, а саме, боротьба Української Повстанської Армії і зрадницьке вбивство Провідника українського націоналістичного руху Степана Бандери, була під найсуворішим табу радянського режиму.

Глядацька аудиторія прем'єри фільму «Атентат» включала, серед інших, представників Міністерств Оборони, Культури, Освіти, Внутрішніх Справ та Закордонних Справ України, а також особистого пресового секретаря Президента України та Атташе Посольства США в Україні з питань культури.

Серед учасників цієї події були також Голова НРУ п. В'ячеслав Чорновіл, його дружина Алена, яка очолює Український Союз Українок, Голова Спільки Письменників України п. Лесь Танюк і Голова Конгресу Українських Націоналістів п-ні Слава Стецько.

Прибуваючі глядачі швидко переповнили найбільшу Червону Залю Будинку «Кіно», тому його адміністрація запропонувала для додаткового показу фільму децю меншу за розміром Синю Залю, яка теж дуже швидко була заповнена вщерть, так що багато глядачів, яким не вистачило місць, змушені були дивитися на фільм, стоячи у проходах між рядами. У вітальному виступі перед початком прем'єри, народний депутат України п. Лесь Танюк, письменник та колишній дисидент, висловив похвалу та глибоку вдячність режисерові п. Олесю Янчуку за його наполегливість та натхнення при створенні фільму «Атентат», які він виявив у час економічної скрути для України та без будь-якої підтримки з боку уряду.

Режисер фільму п. Олесь Янчук у своєму виступі перед глядацькою аудиторією наголосив, що без організаційної підтримки спонсора та співвиробника, Українського Конгресового Комітету Америки, «цього фільму не було б». П. Олесь Янчук також глибоко подякував сотням українців США та Канади, які відгукнулися на заклик УККА та зібрали необхідні кошти для створення фільму, а також іншому спонсорів фільму — компанії «Авіалінії України».

Фільм знято в Україні, Польщі, Мюнхені і Нью-Йорку в чорно-білому зображенні за винятком елегічного початку на кладовищі в Мюнхені, де похований Степан Бандера, та заключують сцен, які зображують вічну красу України. Діялоги у фільмі відбуваються українською мовою, за винятком тих сцен, де діюві особи, представники різних держав, розмовляють своїми мовами — російською, англійською та польською. Головними діючими особами фільму є: Степан Бандера (ролю виконує О. Огородник), Орлик (ролю виконує В. Легінь), Марта (ролю виконує М. Могилевська) та зрадник-вбивця Богдан Сташинський (ролю виконує Юрій Одинокій).

Під час завершення фільму, коли на екрані з'явилися прізвища жертводавців та спонзорів, аудиторія вибухнула вдячними оплесками. Після прем'єри глядачі високо оцінили історизм, мистецький рівень фільму і відгукувалися про нього, як: «надзвичайно зворушливий та людський фільм», «фільм європейського рівня» та «фільм, який розповість правду про Україну».

Фільм «Атентат» буде показаний найближчим часом у США, Канаді, Європі, Південній Америці та Австралії, у першу чергу для тих українців, які безпосередньо брали участь в подіях, про які розповідає цей фільм та буде супроводжений субтитрами англійською мовою. Серед інших плянів п. Олесь Янчука є наміри представити цей фільм на міжнародному фестивалі кіномистецтва в Берліні, Роттердамі, Нью-Йорку та Лос Анджелесі, які повинні відбутися протягом 1996 року.

Для запитів та подальшої інформації просимо звертатися до:

Д-р Аскольд Лозинський (США)
тел.: (212) 254-2260

п. Олесь Янчук (Україна)
тел./факс: (044) 472-5054

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 – BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

УКРАЇНА:

*Представництво УІС в Києві
Київ 53, вул. Смірнова–Ласточкина 18/3.
Тел./факс: (044) 212-17-60*

Офіційним представником «Визвольного Шляху»
в Чехії і Словаччині є п. рег. Микола Шатилов.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
